

Վ. Յու. Լեւոնյանով

ՄԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻ
ՀԵՐՈՍԸ

ՀԱՅ ԿԵՏ ՀՐԱՏ

մ. Յու. Լիբանուսով

ՄԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻ
ՀԵՐՈՍԸ

Արեգա Ջալիբյան
Հայաստանի Հանրապետության
Ֆիլատելիոնիկական գրադարան

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

ԵՐԵՎԱՆ

1957

Քարգմ. Ա. ԽՈՆԴԻՆՍԿԻ

МИХАИЛ ЮРЬЕВИЧ ЛЕРМОНТОВ
ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ

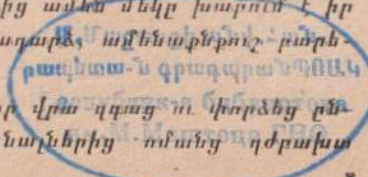
(На армянском языке)

Армянское государственное издательство
(Айпетрат), Ереван, 1957 г.

20653

Յուրաբանչյուր գրքում առաջաբանն առաջին և դրա հետ մեկանոց վերջին բանն է. առաջաբանը կամ ծառայում է որպես երկի նպատակի բացատրություն, կամ որպես արդարացում ու պատասխան քննադատներին: Բայց սովորաբար ընթերցողները չեն հետաքրքրվում բարոյական նպատակով և ժուռնալային հարձակումներով, ուստի և նրանք առաջաբաններ չեն կարդում: Բայց ահա, որ այդ այդպես է, մանավանդ մեզ մոտ: Մեր հասարակությունը դեռ այնքան երիտասարդ է և պարզամիտ, որ առակը չի հասկանում, եթե նրա վերջում բարոյախոսություն չի գտնում: Նա կատակը չի կռահում, հեղձանքը չի զգում. նա պարզապես վատ է դաստիարակված: Նա դեռևս չգիտե, որ կարգին հասարակության մեջ և կարգին գրքում ակներև հայտանքը չի կարող տեղ ունենալ, որ ժամանակակից կրթությունը հնարել է ավելի սուր, համարյա անտեսանելի և այնուհանդերձ ոչ-պակաս մահացու մի գեներ, որը, շողորթիվության հանդերձի տակ թաքնված, անվանելի և անվերել հարված է հասցնում: Մեր հասարակությունը նման է մի զավառացու, որը, թշնամի արքունիքների պատկանող երկու դիվանագետների խոսակցությունը լսելով, հավատացած կմնար, թե նրանցից ավելի մեկը խաբում է իր կառավարությանը հօգուտ փոխադարձ անհավանական բաների կամության:

Այս գիրքը դեռևս նորերս իր վրա զգաց ու փորձեց ընթերցողներից և մինչև իսկ ժուռնալներից ումանց դժբախտ

վատահուժյունը դեպի բառերի տառացի նշանակությունը՝
Ոմանք սոսկալի և լրջորեն վիրավորվեցին, որ նրանց համար
օրինակ են դարձնում այնպիսի մի անբարոյական մարդու,
ինչպես Մեր ժամանակի Հերոսն է. ուրիշներն էլ շատ նրբորեն
դիտողություն արեցին, որ հորինողն իր և իր ծանոթների
պատկերն է նկարել... Հի՛ն և ողորմելի՛ կատակ: Բայց երևի
Ռուսիան արդեն այնպես է ստեղծված, որ նրանում ամեն ինչ
նորոգվում է, բացի նման անհեթեթություններից: Կախարդա-
կան հեքիաթներից ամենակախարդականը մեզ մոտ հաղի՛վ
թե խուսափի անձ վիրավորելու հանցափորձի համար հանդի-
մանվելուց:

Մեր ժամանակի Հերոսը, տղորմած պարոնեն՛րս, ճիշտ որ
պատկեր է, բայց ոչ թե մի մարդու. այդ մի պատկեր է, որ
կազմված է մեր ամբողջ սերնդի արատներից իրենց լրիվ
զարգացմամբ առած: Դուք ինձ նորից կասեք, թե մարդը չի կա-
րող այդքան վատ լինել, իսկ ես ձեզ կասեմ, որ եթե դուք հա-
վատում էիք բոլոր տրագիկ և ոռմանտիկ շարագործների գո-
յություն հարավորությունը, էլ ինչո՞ւ չեք հավատում Պեչորի-
նի իրական լինելուն: Եթե դուք, հաճույք էիք զգում շատ ավելի
սոսկալի և ալյանդակ հորինվածքներից, էլ ինչո՞ւ այս նկա-
րագիրը, անգամ իբրև հորինվածք, ձեր ներողամտությունը չի
արժանանում: Չլինի՞ աչն պատճառով, որ նրա մեջ ճշմար-
տություն ավելի շատ կա, քան դուք այդ կցանկանալիք...

Դուք կասեք, բայց չէ՞ որ բարոյականությունը դրանից չի
շահում: Կներեք: Մարդկանց բավական կերակրել են քաղցրա-
վենիներով. դրանից նրանց ստամոքսը փչացել է, հաքկավոր
են դառն դեղեր, կծու ճշմարտություններ: Սակայն սրանից
հետո մի՞ կարծեք, թե այս գրքի հեղինակը երբևէ մարդկային
արատների ուղղիչ դառնալու հպարտ պատրանք է օւնեցել:
Աստված ազատի նրան այդպիսի տխմարությունից: Նրան
պարզապես ուրախացնում էր ժամանակակից մարդուն նկա-
րագրելը, ինչպես նա այդ մարդուն հասկանում է և որին, ի
դժբախտություն իր և ձեր, խիստ հաճախ է պատահել: Բա-
վական է և այն, որ հիվանդությունը մատնանշված է, իսկ թե
այն ինչպես պետք է բժշկել—այդ արդեն աստվա՛ծ գիտե:

Արթուր Կոստանյան

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

I

Բ Ե Լ Ա՞

Սա փոստի կառքով՞ գալիս էի Թիֆլիսից: Իմ սալակի
ամբողջ բեռը մի փոքրիկ ճամպրուկ էր, որի կեսը լի էր
վրաստանին վերաբերող ճամփորդական նոթերով: Դրանց
մեծ մասը, ձեր թախտից, կորել է, իսկ ճամփարկղը, մնացած
իրերի հետ, իմ թախտից, մնացել է:

Արևն արդեն սկսում էր թաքնվել ձյունապատ լեռնաշղթա-
յի ետևը, երբ իմ կառքը մտավ Կոյշատուրի հովիտը: Սա կա-
ռապանն անդադրում քշում էր ձիերը, որպեսզի մինչև գիշեր
կարողանա բարձրանալ Կոյշատուրի սարը, և կողորդով մեկ եր-
գեր էր երգում: Հիանալի՞ տեղ է այդ հովիտը: Սարի բոլոր կող-
մերում անմատչելի կարմրավուն ժայռեր են, որոնց վրա կախ-
ված է կանաչ բազեղ, և որոնց կատարները պսակում են չի-
նարների խմբերը. սարի շուրջը դեղին զառիթափներ են, որոնց
խալխալկ են ողողառները, իսկ այնտեղ, հուսկ բարձրում, ձյու-
ների ոսկե ծոփքն է, իսկ ցածրում՝ Արագվան, որ մշուշով լի
սև կիրճից աղմուկով դուրս պրծնող մեկ ուրիշ՝ անանուն գե-
տակի հետ զրկախառնված՝ ձգվում է արծաթե թելի պես և
փայլփրում, ինչպես օձն իր մաշկով:

Հասնելով Կոյշատուրի սարի ստորոտին, մենք կանգ առանք
դուբանի մոտ: Այդտեղ խոնաված՝ աղմկում էին մի երկու տաս-
նյակ վրացիներ և լեռնցիներ. մոտերքում ուղտերի կարա-
վանն էր կայանել՝ գիշերելու: Սա պետք է եզներ վարձելի, որ-

պեօզի սալակս քաշեն, բարձրացնեն այդ անիծյալ սարը, որովհետև արդեն աշուն էր և գետինը սառուլցով պատած, իսկ այդ սարն ունի մտ երկու վերստ երկարություն:

Ճար չկար, ևս վարձեցի վեց եզ և մի քանի օս: Սրանցից մեկն իր ուսերին առավ ճամպրուկս, մյուսներն սկսեցին օգնել եզներին համարյա միայն բղավոցով:

Իմ սալակի հետևից դալիս էր մի ուրիշ սալակ, որը եզների մի քառյակ զարմանալի հեշտ էր քաշում, չնայած այն բանին, որ այդ սալակը գլխեզուս լեցուն էր բռնով: Այս հանգամանքն ինձ զարմացրեց: Այդ սալակի հետևից գնում էր նրա տերը՝ իր փոքրիկ, արծաթապատ կարբոնական ծխամորճը ծխելով: Նրա հագին կար առանց ուսադիրների սպալական սերթով⁴ և գլխին շերքեզի թալամազ գլակ: Նա մտտ հիստն տարեկան էր երևում. նրա դեմքի թուխ գույնը ցույց էր տալիս, որ այդ դեմքը վաղուց է ծանոթ անդրևով-կասյան արևին, ու վաղաժամ սպիտակած բեղերը չէին համապատասխանում նրա հաստատուն քայլվածքին ու առույզ տեսքին: Ես մտեցա նրան և գլուխ ավեցի. նա լուռ պատասխանեց իմ բարևին ու ծխի մի ահագին քուլա բաց թողեց բերանից:

— Մենք, կարծեմ ուղեկիցնե՞ր ենք:

— Նա լուռյալն նորից գլուխ ավեց:

— Դուք, երևի, Ստավրոպոլ էք գնում:

— Ծիշտ այդպես է... արքունի իրեր ենք տանում:

— Ասացեք խնդրեմ, այդ ինչի՞ց է, որ ձեր ծանր սալը չորս եզներ ասես խաղ անելով են քաշում, իսկ իմը, որ դատարկ է, վեց անասուն հագիվ են առաջ շարժում այս օսերի օգնությամբ:

— Նա խորամանկ ժպտաց և նշանակալից նայեց ինձ:

— Դուք, երևի, վաղուց չե՞, որ Կովկասում եք:

— Մտտ մի տարի է, — պատասխանեցի ևս:

— Նա կրկին ժպտաց:

— Իսկ ի՞նչ կա որ:

— Հենց այժմպես: Սարսափելի՞ սատանաներն են այդ ասիացիները: Դուք կարծո՞ւմ եք, թե նրանք բղավելով օգնում են: Սատանան գիտի, թե ի՞նչ են բղավում: Եզները նրանց լավ

են հասկանում. թեկուզ քսանը լծեք, նրանք որ իրենց ձեռով կանչեն, եզները բնավ տեղից չեն շարժվի... Սարսափելի՞ խարդախներն են: Իսկ ի՞նչ կարող ես անել... Միբու՞մ են ուղեվորներից փող կորզել... Սրբիկաներին երես են ավել. կտեսնե՞ք, նրանք ձեզնից դեռ տրազի՞ փող էլ կվերցնեն: Ես նրանց լավ եմ ճանաչում, ինձ չե՞ն խաբի:

— Իսկ վաղո՞ւց է, որ դուք այստեղ եք ծառայում:

— Այո, ևս Ալեքսեյ Պետրովիչի՞⁵ օրով արդեն այստեղ էի ծառայում, — պատասխանեց նա, — հւսարտ կեցվածք ընդունելով: Երբ նա պաշտպանության գիծը՝ եկավ, ևս պողպորտչիկ՞ էի, — ավելացրեց նա, — և նրա օրով երկու աստիճան ստացա լեռնցիների դեմ ունեցած կոխիների համար:

— Իսկ հիմա՞ դուք...

— Հիմա երրորդ շարային դումարտակում են հաշվվում: Իսկ դո՞ւք, համարձակվում եմ հարցնել...

— Ես ասացի նրան:

Խոսակցությունը սրանով փերջացավ, և մենք շարունակեցինք լուռ կողք-կողքի առաջ գնալ: Սարի գազաթին ձյուն կար: Արևը մայր մտավ, և դիշերը հաջորդեց ցերեկին առանց բնորոշումի, ինչպես սովորաբար լինում է հարավում. բայց, ձյանների արտափայլի շնորհիվ, մենք հեշտությամբ կարողանում էինք նշմարել ճանապարհը, որը դեռևս լեռնի վեր էր բարձրանում, թեև արդեն ոչ այնքան կտրուկ կերպով: Ես կարգադրեցի ճամփարկղս սալակը դնել, եզները փոխարինել ձիերով և վերջին անգամ նայեցի ցած՝ հովտի կողմը. բայց թանձր մառախուղը, որ ալիքներով հորդել էր կիրճերից, բոլորովին ծածկել էր հովիտը, և այնտեղից արդեն ոչ մի հնչյուն չէր հասնում մեր ականջին: Օսերն աղմկելով շրջապատեցին ինձ և օղու փող էին պահանջում. բայց շտաբ-կապիտանն այնպես սպանազիկն բղավեց նրանց վրա, որ նրանք մի ակընթաթթում փախան զանազան կողմեր:

— Ի՞նչ խախ է, — ասաց նա, — հացի անունն անգամ ուսերեն չգիտե, բայց սովորել է՝ «աֆիցեր, դայ նա վո՞ղիւ»:

* Երմուզի: (Մանր. Աբունուովի):

** Սպա, արալի փող տուր:

ինձ որ հարցնես՝ թաթարները՝ սրանցից լավ են. նրանք գոնե խժող չեն...

Մինչև կայանը մտնա՝ էր ևս մի վերստի չափ: Շուրջը լուռ էր, այնքան լուռ, որ մոծակի տզզոցին ականջ դնելով՝ կարելի էր որոշել նրա թոփչքի ուղղութիւնը: Չախակողմում սեին էր տալիս խոր կիրճը. նրանից դենը և մեր առջևը, դեռևս վերջալույսի վերջին արտափայլն իր վրա պահած գունատ երկնակամարի վրա՝ գծագրվում էին կնճիռներով ակոսված, ձյունի շերտերով ծածկված սարերի մուգ-կապույտ գագաթները: Մութ երկնքում սկսում էին առկայծել աստղերը և, տարօրինակ բան, ինձ թվաց, թե նրանք շատ ավելի բարձր են, քան մեզ մոտ՝ չյուսիսում: Ըննապարհի երկու կողմերում ցցված էին մերկ, սև քարեր: Տեղ-տեղ ձյունի տակից թփեր էին դուրս նայում, բայց ոչ մի շոր տերևիկ չէր շրջում, և ուրախալի էր բնութիւնն այս մեռելային քնի մթնոլորտում լսել փոստակառքի հոգնած եռյակի¹⁰ փռնչոցն ու ոռահական զանգակի անհավասար զնգզնգոցը:

— Վաղը հիանալի՛ եղանակ է լինելու, — ասացի ես: Շտաբս-կապիտանը ոչ մի խոսք չպատասխանեց և մատով ցույց տվեց ինձ ուղղակի մեր գիմացը վեր խոյացող բարձր սարը:

— Այդ ի՞նչ է որ, — հարցրի ես:

— Գուդ-սարը:

— Է՛, ի՞նչ անենք որ:

— Տեսե՛ք, ինչպես է ծխում:

Եվ իրոք, Գուդ-սարը ծխում էր. նրա կողերով սողում էին ամպերի թեթև շերտերը, իսկ գագաթին նստած էր սև թուխալ, այնքան սև, որ մութ երկնքում սև բիծ էր թվում:

Մենք արդեն նշմարում էինք փոստի կայանը, նրան շրջապատող սակլյաների¹¹ տանիքները, և մեր առջև երևում էին գրավիչ լույսեր, երբ փչեց խոնավ, պաղ քամի, կիրճը գլորաց, և մանրահատիկ անձրև մաղեց: Ես հազիվ էի այծենակաճն¹² ուտերիս առել, երբ վրա տվեց ձյունը: Ես ակնածանքով նայեցի շտաբս-կապիտանին.

— Մենք ստիպված կլինենք այստեղ գիշերել, — ասաց նա տհաճութեամբ. — այսպիսի բուրին սարերով անցնել չի

լինի: Հը՛, Կրեստովայա սարից սառցակույտեր թափվե՞լ են, թե ոչ, — հարցրեց նա կառապանին:

— Չեն թափվել, պարո՛ն, — պատասխանեց օս կառապանը, — բայց կախված սառցակույտեր շա՛տ, շա՛տ կան:

Կայանում ճամփորդների համար սենյակներ չլինելու պատճառով, մեզ գիշերելու տեղ հատկացրին ծխոտ սակլյանում ևս ուղեկցիս հրավիրեցի ինձ հետ մի բաժակ թեյ խմելու, քանի որ հետո տների չուգունե թեյնոց — կովկասյան ճամփորդութիւններիս ժամանակվա միակ սփոփանքս:

Սակլյան մի կողքով կպած էր ժայռին. երեք սահլիկ, թաց ատիճաններ տանում էին դեպի նրա գուռը: Ես շոշափելով ներս մտա և դեմ առա մի կովի (այս մարդկանց մոտ գոմը փոխարինում է ծառայանոցին): Եւ չէի իմանում՝ ուր կորչեմ. այստեղ ոչխարներն են մայում, այնտեղ շունն է գոմուում: Իմ բախտից, մի կողմում աղոտ լույս փայլեց և օդեկց ինձ գոմելու մեկ ուրիշ, դռան նման անցք: Այստեղ բավական հետաքրքրական տեսարան բացվեց. լայն սակլյան, որի տանիքը կռթնած էր երկու ծխոտած սյուների, լիքն էր մարդկանցով: Մեջտեղում շրթըրթում էր գետնին վառած կրակը և ծուխը, որին տանիքի անցքից¹³ փչող քամին ետ էր մղում, փռվում էր շուրջն այնպիսի խիտ շղարշի պես, որ ես երկար ժամանակ չէի կարողանում բան տեսնել. կրակի մոտ նստած էին երկու պառավ, բազմաթիվ երեխաներ և մի նիհար վրացի, — բոլորն էլ ցնցոտիներով պատած: Ծար չկար. մենք նստեցինք կրակի մոտ, ծխամորձներս վառեցինք, և շուտով թեյնոցն անուշ թըշոց արձակեց:

— Ողորմելի՛ մարդիկ են, — ասացի ես շտաբս-կապիտանին, մատնացույց անելով մեր կեղտոտ տանտերերին, որոնք քարացածի պես լուռ մեզ էին նայում:

— Խիստ հիմար ժողովուրդ է, — պատասխանեց նա. — կհավատա՞ք, ձեռքներից ոչի՛նչ չի գալիս, ո՛չ մի կրթութիւն ընդունակ չեն: Էլի մեր կարարացիք կամ չեչենները, թեպետ և ավաղակներ են, տկոտներ, բայց զլխից ձեռ քաշած մարդիկ են, իսկ սրանք գենքի սեր էլ չունեն՝ կարգին գաշույն ոչ մեկի վրա չես տեսնի: Իսկապե՛ս որ օսեր են:

— Իսկ դուք երկա՞ր ժամանակ եք անցկացրել Չեչ-նիայում:

— Այո՛, ես մի տասը տարի բերդապահ եմ եղել այն-տեղ իմ վաշտով, Կամեննի Բրոդի մոտ — գիտե՞ք:

— Լսել եմ:

— Հա՛, սաստիկ ճանճրացրել էին մեզ այդ ավազակնե-րը. հիմա, փառք աստծու, բավական հանգիստ են. իսկ առաջ, մի հարյուր քաչլ պարսպաթմբից անցնելիք թե չէ, կտեսնեիր՝ որքան տեղ թավամազ սատանան նստել, որսի է սպասում: Հենց որ քիչ անուշադիր լինեիր, մեկ էլ կտեսնեիր կամ օղա-պարանք միզող ընկալ կամ դեղակը ծոծրակը խրվեց: Բայց կտրի՞ճ մարդիկ են...

— Երեի ձեզ շատ արկած պատահած կլինի, — ասա-ցի ես, հարցասիրությունից զրգված:

— Ինչպե՞ս չէ, պատահում էր...

Այստեղ նա սկսեց քաշքշել ձախ բեղը, գլուխը կախ գցեց ու մտածմունքի մեջ ընկավ: Ես անշափ ուզում էի նրա բերա-նից որևէ պատմություն դուրս քաշել, — մի ցանկություն, որ հատուկ է բոլոր ճամփորդող ու գրի առնող մարդկանց: Մինչ այդ, թեյը եփվեց, և ճամպրուկից հանեցի երկու ճամփորդա-կան բաժակ, թեյ լցրեցի ու բաժակներից մեկը գրի նրա ասաջ: Նա մի կում արավ ու ասաց՝ կարծես ինքն իրեն. «Հա՛, պատա-հում էր»: Այս բացազանչությունն ինձ մեծ հյուսեր ալվեց: Ես գիտեմ, երկար ժամանակ Կովկասում ապրած մարդիկ սիրում են խոսակցել, պատմել. նրանց այնպե՛ս հազվադեպ է հաջող-վում այդ մարդ կա, որ հինգ տարու շափ որևէ խուլ անկյու-նում է անցկացնում իր վաշտի հետ, ու ամբողջ հինգ տարի նրան ոչ ոք չի ասում բարև (որովհետև ֆելդֆեբելյն¹⁴ ասում է՝ ողջությամբ եմ ցանկանում¹⁵): Իսկ խոսելու շատ բան կգտնվի, — շուրջ վայրենի՝ հետաքրքրական մարդիկ են. ամեն օր վտանգ կա, զարմանահարջ դեպքեր են պատահում, և այստեղ ակամա ափսոսում ես, որ մեզնում այնպես քիչ են գրի առնում:

— Արդյոք չե՞ք ուզի թեյի մեջ ոտմ¹⁶ ածել, — ասացի զրու-ցակցիս. — Ես Թիֆլիսից բերած սպիտակ ոտմ ունեմ. հիմա ցուրտ է:

— Ոչ, շնորհակալ եմ, չեմ խմում:

— Ինչո՞ւ այդպես:

— Հենց էնպես: Երգվել եմ: Երբ ևս դեռ պողպորուշիկ էի, մեկ անգամ, գիտեք, մենք տանեց-տանու քեֆ արինք, իսկ դի-շերը տազնապ ընկավ, մենք էլ քեֆներս տեղը՝ ֆրունս¹⁷ դուրս եկանք ու ո՛նց հասավ մեզ, երբ Ալեքսեյ Պետրովիչն իմացավ. — տե՛ր ասոված, ինչպես բարկացավ. քիչ էր մնա-ցել դատի տա: Եվ իրավ որ, պատահում էր, որ մի ամ-բողջ տարի ես ապրում, մարդու երես չես տեսնում, թե որ էդտեղ օդի էլ եղավ, — կորած ես:

Այս լսելով, ես համարյա հույսս կորեցի:

— Ա՛յ, թեկուզ չերեզնեւեր, — շարունակեց նա, — հենց որ բուզա խմեցին հարսանիքում կամ մեռելաթաղին, թրատե-լը կսկսվի: Մեկ անգամ ես հազիվ գրուխս ազատեցի, էն էլ դեռ խաղաղ¹⁸ իշխանի մոտ էի հյուր դնացել:

— Այդ ինչպե՞ս պատահեց որ:

— Ա՛յ (նա ծխամորճը լցրեց, ծուխը ներս քաշեց և սկսեց պատմել): Ա՛յ, ասեմ ձեզ, ես այն ժամանակ իմ վաշ-տով բերդապահ էի Տերեկի էն կողմում գտնվող մի բեր-դում — շնտով հինգ տարին կլրանա: Մեկ անգամ, աշնանը, եկավ մթերաբեր տրանսպորտը. տրանսպորտում կար մի սպա, բանահինգի մոտ մի երիտասարդ: Նա ներկայացավ ինձ լրիվ զգեստավորված ու հայտարարեց, որ իրեն հրամայված է մնալ ինձ մոտ, բերդում¹⁹: Նա այնպես բարակիկն էր, սպի-տակը. նրա հազի նշանազգեստն այնպես նորն էր, որ ես իսկույն կռահեցի, թե նա մեզ մոտ՝ Կովկաս վաղուց չէ, ինչ եկել է: «Չեղ, երեի, — հարցրի ես նրան, — Ռուսաստանի՞ց են այստեղ տեղափոխել»: — Ծիշտ այդպես է, պարոն շտարս-կապիտան, — պատասխանեց նա: — Ես բռնեցի նրա ձեռքը և ասացի. «Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ: Չեզ համար մի քիչ տխուր կլինի... բայց, դե, մենք ձեզ հետ բարեկամարար կապրենք: Հա՛, խնդրում եմ, — ինձ անվանեցեք պարզապես Մարսիմ Մաքսիմիչ, և խնդրեմ — ինչի՞ համար է այդ լրիվ զգեստավորումը. ինձ մոտ եկեք միշտ ֆուրաժկա գրած»: Նրան բնականաբան հատկացրին, և նա բնակվեց բերդում:

— Իսկ նրա անունն ի՞նչ էր. — հարցրի ես Մաքսիմ Մաքսիմիչին:

— Նրա անունն էր... Գրիգորի Ալեքսանդրովիչ Պեչորին: Հիանալի՜ երիտասարդ էր, համարձակվում եմ համատայնել ձեզ. միայն մի քիչ տարօրինակն էր: Ախր, օրինակ անձրեկին, ցրտին ամբողջ օրը որս էր անում. բոլորը ցրտից կսառչեին, կհոգնեին, իսկ նրա վեջը չէր. իսկ երբեմն էլ կնստեր իր սենյակում, թեթև քամի էլ որ փչեր, կհամատայներ, թե մրսեց. փեղկը որ թխկար, նա կցնցվեր ու կդունատվեր. իսկ ես աչքովս տեսել եմ, որ մեն-մենակ վարազի վրա է գնացել. մեկ-մեկ ամբողջ ժամերով մի խոսք չէիր կարողանա բերանից դուրս բաշել, բայց դրա փոխարեն երբեմն էլ որ կսկսեր պատմել, ծիծաղից փորդ կրոնեկիր... Այո՛, մեծ տարօրինակությունների տեր էր, և երևի հարուստ մարդ էր՝ ինչքան տեսակ-տեսակ թանկագին իրեր ուներ...:

— Իսկ նա երկա՞ր ապրեց ձեզ հետ, — կրկին հարցրի ես:

— Մի տարու շափ: Բայց հիշատակելի էլ է ինձ համար այդ տարին, հա՛. գլխացավանք տվեց ինձ, հա՛, ականջը վատ չկանչի: Չէ՞ որ էն տեսակ մարդիկ կան, որոնց ճակատին գրված է, որ նրանց հետ զանազան արտատվոր բաներ պետք է պատահեն:

— Արտատվո՞ր — բացազանչեցի ես՝ հարցասիրությունը բռնվածի տեսք ընդունելով և նրա բաժակը թեյ լցնելով:

— Այ, ես ձեզ պատմեմ: Բերդից մի վեց վերստ հեռու ապրում էր մի խաղաղ իշխան: Նրա որդին՝ մոտ տասնհինգ տարեկան մի տղա, սովորություն դարձրեց ձիով մեզ մոտ գալ. ամեն օր մեկ այս, մեկ այն բանին էր դալիս: Ու մենք էլ՝ ես ու Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը, երես էինք տվել նրան: Իսկ ի՞նչ թուկից փախածն էր, ի՞նչ ճարպիկն ամեն բանի մեջ. ձին արագ վազեցնելիս զետնից դղակ վերցնելում, թե հրացան կրակելում: Մի բան նրա մեջ վատ էր — սաստիկ փողասեր էր: Մեկ անգամ, հանարով, Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը խոստացավ նրան մի շերվոնեց²⁰ տալ, եթե նա իր հայրական հոտից լավագույն այժը գողանա ու մեզ բերի: Եվ ի՞նչ էր կարծում. մյուս գիշերն ևեթ եղջուրներից քարշ տալով՝ բերեց: Իսկ, պատահում էր, մենք սկսում էինք նրան ձեռ առնել, աչքերն ար-

յունով էին լցվում և իսկույն ձեռքը դաշույնին էր գցում. «է՛յ, Ազամա՛թ, գլուխդ տղջ չես պահի ուսերիդ վրա, — ասում էի ես նրան, — յաման²¹ կգա պխիդ»:

Մեկ անգամ ինքը ծեր իշխանը ձիով դալիս է մեզ հարսանիքի կանչելու. նա իր մեծ աղջկան մարդու էր տալիս, իսկ մենք նրա հետ կունակներ²² էինք, չէր կարելի, դիտեք, հրաժարվել, թեպետև նա թախար էր: Գնացինք: Աուլում²³ բազմաթիվ շներ դիմավորեցին մեզ բարձր հաշտով: Կանայք, մեզ տեսնելով, թաքնվում էին. նրանք, որոնց դեմքը մենք կարողացանք դիտել, բնավ էլ զեղեցկուհի չէին: «Ես շատ ավելի լավ կարծիքի էի չերքեզուհիների մասին», — ասաց ինձ Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը: «Կացե՛ք», — պատասխանեցի ես՝ բծիծաղ տալով: Մտքումս իմ իմացածը կար:

Իշխանի մոտ, սակլայում, մարդկանց բազմություն էր հավաքվել: Ասիացիները, գիտեք, սովորություն ունեն ամեն պատահողի հարսանիքի հրավիրել: Մեզ ընդունեցին բոլոր պատշաճ պատիվներով ու տարան կունականոց²⁴: Ես, սակայն, չմոռացա նկատել, թե որտեղ կապեցին մեր ձիերը, — գիտե՛ք, աննախատեսելի դեպքի համար:

— Իսկ նրանք հարսանիքի հանդեսն ինչպե՞ս են կատարում, — հարցրի ես շտաբ-կապիտանին:

— Սովորական կերպով: Սկզբում մոլլան²⁵ ինչ-որ բան է կարդում Ղուրանից²⁶, հետո նվերներ են տալիս ամուսնացողներին ու նրանց բոլոր ազգականներին, ուտում են, բուլա են խմում. հետո սկսվում է ջիգիթը²⁷ և միշտ՝ պատառոտած, ճարպոտ հագուստով մեկը մի անպետք, կաղ ձի նստած՝ կտրատվում է, խեղկատակություն անում, ծիծաղեցնում ազնիվ հասարակությունը. հետո, երբ մթնում է, կունականոցում սկսվում է, մեր լիզվում ասած, պարահանդեսը: Խեղճ ծերուկի մեկը ճնկրտացնում է եռայար... մոռացա ինչպես է նրանց լիզվում... հա՛, մեր բալալայիկայի նման մի գործիք: Աղջիկներն ու բահել տղերքը երկու շարք են կանգնում, մեկը մյուսի դիմացը, ծափ են տալիս ու երգում: Ահա մեջտեղ են գալիս մի աղջիկ և մի տղամարդ ու սկսում են երգելով իրար ոտանավորներ ասել, ինչ որ բերանները կգա, իսկ մնացածները խմբովին կրկնում են: Մենք Պեչորինի հետ նստած էինք

այատլալոր տեղում, և ահա Պեշորինին մոտեցավ տանտիրոջ կրտսեր դուստրը—մոտ տասնվեց տարեկան մի աղջիկ, ու նրա համար երգեց... ինչպե՞ս ասեմ... կոմպլիմենտի՞ պես մի բան:

— Իսկ նա ի՞նչ երգեց, չե՞ք հիշում արդյոք:

— Հա՛, կարծեմ, այսպես. «Բարեկազմ են մեր երիտասարդ ջիգիթները»²⁸, և նրանց հագի բաճկոնները արծաթ թելերով են ասեղնադորձված, իսկ երիտասարդ ուս սպան նրանցից բարեկազմ է, և նրա կլապիտոնները²⁹ ոսկեղեն են: Նա տնց որ բարդին նրանց մեջ. միայն թե նա չի աճի, չի ծաղկի մեր աշգուս:» Պեշորինը ոտքի կլավ, գլուխ տվեց նրան, ձեռքը տարավ ճակատին ու սրտին, և ինձնից խնդրեց, որ պատասխանեմ այդ աղջկան. ես նրանց լեզուն լավ գիտեմ և թարգմանեցի Պեշորինի պատասխանը:

Երբ աղջիկը մեզնից հեռացավ, ես շնչացի Գրիգորի Ալեքսանդրովիչին. «Հը, ի՞նչ կասես, ո՞նցն է»:

— Չնաշխարհիկ բան է,— պատասխանեց Պեշորինը,— իսկ անունն ի՞նչ է: «Նրա անունը Բելա է»,— պատասխանեցի ես:

Եվ ճիշտ որ, նա գեղեցիկ աղջիկ էր՝ բարձրահասակ, բարակիկ, աչքերը սև՝ լեռնայծյամի աչքերի պես, հենց ձեռ հոդու խորքն էին նայում: Մտառույզ Պեշորինը աչքերը նրանից չէր հեռացնում, աղջիկն էլ հաճախակի հոնքերի տակից նրան էր նայում: Միայն թե մենակ Պեշորինը չէր հիանում գեղեցիկ իշխանագուտտրով, սենյակի անկյունից նրան էին նայում երկու ուրիշ աչքեր՝ անշարժ, կրակոտ: Ես սկսեցի ուշի-ուշով նայել, և ճանաչեցի իմ հին ծանոթ Կազբիչին: Նա, գիտեք, ոչ էն է՝ խաղաղ էր, ոչ էն է՝ ոչ-խաղաղ: Նրա նկատմամբ շատ կասկածներ կային, թեպետև նա ոչ մի շարադործություն մեջ չէր բռնվել: Պատահում էր, նա մեկ մոտ՝ բերդը ոչխարներ էր բերում և էժան էր ծախում, միայն թե երբեք չէր սակարկում՝ ինչ գին պահանջեր, պետք է տալիր,— որ մորթեիր էլ, չէր գիշի: Նրա մասին ասում էին, որ սիրում է արբեկները³⁰ հետ Կուրանի մյուս ափը հաճախել, և ճիշտն ասած՝ նրա կերպա-

րանքի ամենավաղակայինն էր—մանրտիկ, ցամաք, լայնաթիկունք... Իսկ ճարպի՛կ էր, ճարպի՛կ՝ ստտանալի պես: Բեշմետը՝ միշտ պատռված էր, կարկատած, իսկ գեղքն՝ արծաթագուտ նրա ձին էլ հո հուշակված էր ողջ Կարաբագյում. և ճիշտ որ, այդ ձիուց լավ ոչինչ չէր կարելի հորինել: Զուր չէր, որ նրան նախանձում էին բոլոր վարպետ ձի հեծնողները և քանիցս փորձել էին գողանալ, միայն թե չէր հաջողվել: Ոնց որ աչքին տոտը լինի՝ Սեաթույր էր, կասես ձյութ, ոտքերը՝ լարածից և աչքերն էլ Բելայի աչքերից վատը չէին. իսկ ի՞նչ ուժ ունեիր—կուզես 50 վերստ սլացիր. և ինչպե՞ս էր վարժեցրած—չան պես վազում էր տիրոջ հետևից, նույնիսկ նրա ձայնն էր ձանձուլում: Կազբիչը երբեք նրան չէր էլ կապում: Մի խոսքով՝ ավագակի ձի էր...

Այդ երեկո Կազբիչն ավելի մոայլ էր, քան երբևէ, և ես նկատեցի, որ բեշմետի տակից հագին օղակրահ³² կար: «Այդ սղաղթո՞ւմ նա գուր չի հագել,— մտածեցի ես,— անպատճառ որևէ բան կա մտրումը»:

Մակչայում խեղդո՞ւկ դարձավ, և ես բաց օդ դուրս եկա՝ թարմանալու: Գիշերն արդեն փովում էր լեռների վրա, և մառախուղն սկսում էր թափառել կիրճերում:

Մտրո՞ւս անցավ գնալ ծածկի տակը, որտեղ մեր ձիերն էին կապած, նայել՝ կեր ունեն արդյոք, բացի դրանից՝ զգուշությամբն էլ երբեք չի խանդարի. իսկ իմ ձին սբանչելի ձի էր, ու շատ կարարդացիներ քաղցր հաչացքով էին նայում նրա վրա, ասելով՝ յախչի բխե, չո՛ւ յախչի՞:

Անցնում եմ ցանկապատի մոտով ու հանկարծ ձայներ եմ լսում, այդ ձայներից մեկը ես իսկույն ճանաչեցի. դա թուկից փախած Ազամաթն էր, մեր հյուրընկալի որդին: Մյուսն ավելի սակավ ու ցածրաձայն էր խոսում: «Մրանք այս ի՞նչի մասին են խոսում»,— մտածեցի ես,— «չլինի՞ իմ ձիու մասին»: Նստեցի ցանկապատի մոտ ու սկանջ եմ դնում նրանց խոսակցությունը, աշխատելով ոչ մի բառ բաց չթողնել: Երբեմն սակչայից դուրս թռչող երգ ու խոսակցությունը ձայները՝ խոսակցում էին ինձ հետաքրքրող խոսակցությունը:

²⁸ Լավ ձի է, շատ լավը:

²⁹ Գովուտ, շոշոկ խոսք:

— Քո ձին հիանալի ձի է,— ասում էր Ազամաթը.—
Եթե ես տան մեծը լինեի ու երեք հարյուր դամբիկից բաղ-
կացած երամակ ունենայի, կեսը կտայի քո երկվարի փոխա-
րեն, Կազրի՛չ:

«Ա՛, Կազրիչն է»,— մտածեցի ես և հիշեցի օղազրահը:

— Այո՛, — պատասխանեց Կազրիչը կարճատև լուռօրու-
նից հետո.— ամբողջ Կարարդայում այդպիսին չես գտնի:
Մեկ անգամ,— այդ պատահեց Տերեկի էն ամիս, ես ար-
բեկների հետ գնացել էի ուսական երամակներ փախցնելու.
Մեր բախտը չբանեց, և մենք ցրվեցինք՝ ով ուր պատահեց: Իմ
հետևից սրբնթաց գալիս էին շորս կազակներ. ես արգեն լսում
էի իմ թիկունքում գլավուրների³³ կանչերը, ու առջև էլ խիտ
անտառ էր: Ձիու ականջը մտա, բախտս ալլահի³⁴ ձեռքը
հանձնեցի ու կյանքումս առաջին անգամ վիրավորեցի ձիուս՝
մտրակի հարված հասցրի նրան: Թռչունի պես նա սուզվեց
ճյուղքերի արանքն ու սլացավ. սուր փշերը պատռտում էին իմ
հագուստը, թեզու շոր աստերը զարկում էին երեսիս: Նծույզս
ցատկում էր կոճղերի վրայով, կրծքով ձեղքում էր թփուտը:
Լավ կանեի, որ նրան թողնեի անտառի եզրին ու ոտով գնալով
անհետանայի անտառում, բայց մեղքս տվեց նրանից բաժան-
վել՝ և մարդարեն ինձ վարձատրեց: Մի քանի գնդակ բղղա-
լով անցան գլխիս վրայով. ես արգեն լսում էի, թե ինչպես
ձիերից իջած կազակները վազում են ձիուս հետքերով... Հան-
կարծ իմ առջև երևաց մի խոր փոս. նծույզս մի պահ մտա-
ծեց ու ցատկեց: Նրա ետևի ոտքերի սմբակները պոկվեցին
հակառակ ամից, և նա կախվեց առջևի ոտների վրա: Ես բաց
թողի սանձափոկերն ու նետվեցի ձորակը. այդ փրկեց իմ
ձիուն. նա դուրս թռավ: Կազակներն այդ բոլորը տեսնում էին,
միայն թե ոչ որ ցած չիջավ ինձ փնտրելու. նրանք երեք մտա-
ծում էին, թե ես մահացու կերպով ջարդվել եմ, և ես լսեցի,
ինչպես նրանք նետվեցին՝ իմ ձին որսալու: Միտոս արյունովս
եղավ. խիտ խոտի վրայով ես սողացի ձորակի երկայնքով.
տեսնեմ՝ անտառը վերջացավ, մի քանի՝ ձիավոր կազակ ախ-
տեղից բացատ են դուրս գալիս, և ահա ուղղակի նրանց կողմն
է դուրս թռչում իմ Դարագյուղը. բոլորը ձիչերով ընկան նրա
ետևից: Նրանք երկար, երկար հետապնդեցին նրան, մանա-

վանց մեկը մի երկու անգամ քիչ մնաց օղապարանը Դարա-
գյուղի վիզը գցեր. ես դողացի, աչքերս ցած գցեցի ու սկսեցի
սողոթնել: Մի քանի ակնթարթից աչքերս վեր եմ բարձրացնում
ու տեսնեմ՝ իմ Դարագյուղը, պուշը փոփոացնելով, թռչում է
անց ազատ քամի, իսկ գլավուրները հեռվում միմյանց հետևից
գնում են տափաստանով՝ իրենց ուժասպառ ձիերին նստած:
Վալլա՞հ³⁵, այս ճշմարիտ է, իսկապես ճշմարիտ: Մինչև ուշ
պիշեր ես նստեցի իմ ձորակում: Հանկարծ, ի՛նչ ես կարծում,
Ազամաթ, խավարի մեջ լսում եմ՝ ձորակի եզրով ձի է վազում,
փնչացնում է, խրխնջում և սմբակները գեանին զարկում. ես
ճանաչեցի իմ Դարագյուղի ձայնը—այդ նա՛ էր, իմ ընկերը...
Այդ ժամանակից ի վեր մենք չենք բաժանվել իրարից:

Եվ ես լսեցի, ինչպես նա ձեռքի ամիով փաղաքշարար
խփում է իր երկվարի ողորկ պարանոցին, զանազան քնքուշ
անուններ տալով նրան:

— Աթե ես հազար գամբիկից բաղկացած երամակ ունե-
նայի,— ասաց Ազամաթը,— այդ ամբողջ երամակը քեզ
կտայի քո Դարագյուղի համար:

— Աս՛, չեմ ուզում,— անտարբեր պատասխանեց
Կազրիչը:

— Լսի՛ր, Կազրիչ,— փաղաքշարար ասում էր նրան Ազա-
մաթը,— դու բարի մարդ ես, դու քաջ չիզիթ ես, իսկ իմ հայրը
վախեցնում է ուսանելից և չի թողնում, որ լեռները գնամ. քո
ձին ինձ տուր, և ես կանեմ քեզ համար այն ամենը, ինչ դու
կցանկանաս— հորիցս կողմանամ նրա ամենալավ հրացանը
կամ թուրը՝ արը դու ցանկանաս. իսկ նրա թուրն իսկական
գուրդա՞ն է. բերանը ձեռքից դիպցրու, ինքը մարմնիդ մեջը
կիրվի. իսկ օղազրահը, ինչպիսին քանն է, նրա համար
ոչինչ է:

Կազրիչը լուռ էր:

— Առաջին անգամ, երբ ես թափառեցի քաղաքում, քեզ
կեց Ազամաթը,— երբ նա քո տակին շնորհում էր ու թռչո-
տում՝ ունեղերը լայնացնելով, ու կայծառարիտ ցալերունների
նման ցատկում էին նրա սմբակների տակից, իմ հոգու հետ ինչ-
որ անհասկանալի բան պատահեց, և այդ ժամանակվանից

* Ո՛չ.

Մեր ժամանակի հերոսը

Մ. Մաշտոցի անվ. Հան-
րանքախոսության շարժում
կեց Ազամաթը. է. թ. թռչո-
տում՝ ունեղերը լայնացնելով, ու
կայծառարիտ ցալերունների
նման ցատկում էին նրա սմբակների
տակից, իմ հոգու հետ ինչ-
որ անհասկանալի բան պատահեց,
և այդ ժամանակվանից

Արտոգրատ Զեյնալի Բալախանյան

Հայրստանի Հանրապետության
Պատասխանատու գրադարան

ևս ամեն ինչ ատեցի. իմ հոր լավագույն ձիերին ես արհամարհանքով էի նայում, ես ամաշում էի նրանց վրա նստած՝ մարդու աչքի երևալ, ու վիշտը պաշարեց ինձ. և, տխրելով, ես ամբողջ օրեր էի անցկացնում ժայռին նստած ու ամեն ռուպե մտքերիս մեջ ինձ երևում էր քո սևաթույր ձին՝ իր սիգապանծ ընթացքով, իր տղարկ, սլաքի պես ուղղաձիղ ողնաշարով. նա իր աշխույժ աչքերով նայում էր իմ աչքերի մեջ, կարծես ուզում էր խոսք ասել: Ես կմեռնեմ, Կազբի՛չ, եթե այդ ձին դու ինձ չձախես,— ասաց Ազամաթը գողգողացող ձայնով:

Ինձ թվաց, թե նա լաց եղավ. իսկ ես ձեզ պետք է ասեմ, որ Ազամաթը խիստ համառ աղա էր, ու նրա աչքերից արցունք բամեղ չէր լինում մինչև իսկ այն ժամանակ, երբ նա ավելի փոքր էր:

Ի պատասխան նրա լացին՝ ծիծաղի պես մի բան լավեց:

— Լսիր,— հաստատուն ձայնով ասաց Ազամաթը,— տեսնում ես, ես ամեն ինչի պատրաստ եմ: Ուզո՞ւմ ես, ես քրոջս գողանամ քեզ համար: Քույրս ինչպե՞ս է պարում, ինչպե՞ս է երգում, իսկ նրա ոսկեթել ասեղնագործը հրաշք բան է: Թուրքի փաղիշահն* էլ այդպիսի կին չի ունեցել... Ուզո՞ւմ ես. վաղը գիշերն սպասիր ինձ այնտեղ՝ կիրճում, ուր վտակն է վազում. ես քրոջս հետ դրա մոտով հարևան աուլը կերթամ, ու նա քոնը կլինի: Մի՞թե Բելյան քո ձիուն չարժի:

Կազբիչը երկար, երկար լռեց. վերջապես, պատասխանի փոխարեն, նա մի հին երգ երգեց կիսաձայն.

Միրուններ շատ կան մեր աուլներում,
Ասողիք են փայլում նրանց աչքի մութում,
Նրանց սիրելն անուշ, բախտ նախանձելի,
Բայց գլուխն աղատ, վեր է ավելի:
Ոսկով թե ուղես՝ կգնես շորս կին,
Բայց ձին սրբեթաց չցնի արժան գին.
Նա ետ չի մնա՝ քամուց էլ ստեպի,
Զի դավաճանի, նա քեզ չի խարի**:

* Քաղալորը:

** Ես ներողություն եմ խնդրում ընթերցողներից նրա համար, որ ոտանավորի վերածնունդի Կազբիչի երգը, որն ինձ հաղորդել էին, հասկանալի է, արձակի ձևով. բայց սովորությունը երկրորդ բնություն է (Մաևոր. Լեւոնտավի):

Ազամաթն իզուր էր աղերսում նրան համաձայնել, և՛ լայիս, և՛ շուրթորթում նրան, և՛ երգվում. վերջապես Կազբիչն անհամբեր ընդհատեց նրան.

— Դե՛ն կորի՛ր, խելացնո՛ր լակու: Դու ինչացո՞ւ ես, որ իմ ձին հեծնես: Առաջին երեք քայլում նա քեզ ցած կցցի, ո՛րու ծոծրակը կջարդես՝ քարերին զարկվելով:

— Ի՞նձ,— ճշույց կատաղած Ազամաթը, և մանկական զաշույնի երկաթը զնգաց՝ օղազրահին զարկվելով: Ուժեղ ձեռքը նրան ետ մղեց, և նա աչնպես զարկվեց ցանկորմին, որ ցանկորմը երեքաց: «Թամաշա է լինելու»,— մտածեցի ես, ախտո նեղվեցի, սանձեցի մեր ձիերը և ետնաբալ տարա: Երկու ռուպեից սակլյայում արդեն սոսկալի աղմուկ-աղաղակ էր բարձրացել: Ահա թե ինչ էր պատահել. Ազամաթը պատրաստված բեշմետով ներս էր վաղել, ասելով, թե Կազբիչը ուղեցել էր նրան մորթել: Բոլորը տոքի էին թռել, հրացաններն ասել, ու սկսվե՛լ էր թամաշան. ձիչ աղմուկ, կրակոցներ. սակայն Կազբիչն արդեն ձիու վրա էր և փողոցում ֆոֆոտում էր ամբոխի մեջ զեի պես, թրի հարվածներով պաշտպանվելով: «Գի՛նին խմի Հայրապետը, խումար ընկնի Կարապետը»,— ասացի Գրիգորի Աշխատանքորդիչին, բռնելով նրա ձեռքը. «ավելի լավ չի՞. բանի շուտ է՝ քաշվենք այստեղից»:

— Է՛, կացեք, տեսնենք ինչո՞վ է վերջանում:

— Վստահ եղեք, որ վատ է վերջանալու. այս ասիացիների մոտ ամեն ինչ այդպես է՝ գրուխները բուզա կբաշեն, ու կսկսվի կոտորածը:— Մենք ձի նստեցինք ու տուն սլացանք:

— Իսկ Կազբիչն ի՞նչ եղավ,— անհամբեր հարցրի ես շտարս-կապիտանին:

— Այդ մարդկանց ի՞նչ կպատահի որ,— պատասխանեց ես, խմելով թեյի մնացորդը,— ճողապո՞ց, էլի:

— Եվ առանց վիրավորվելու,— հարցրի ես:

— Աստված գիտի: Գիմացիկուն են ավազակները: Ոմանց ես կսվի մեջ եմ տեսել, օրինակ. որ նայես՝ մաղի պես ամբողջ ծակծկոտված է սվիններով, բայց էլի թափահարում է թուրը:— Շտարս-կապիտանը կարճատև լուսթյունից հետո լարունակեց, ոտքը գետնին խփելով.

— Երբեք չեմ ների ինձ մի բան. ասես սպտանան

բզեց՝ բերդ հասնելուց հետո պատմել Գրիգորի Ալեքսանդրովիչին բոլորը, ինչ լսել էի՝ ցանկապատի ետեր նստած ժամանակ. նա ծիծաղեց, այնպիսի՝ խորամանկն էր, իսկ ինքը մտքում ինչ-որ բան գրեց:

— Իսկ ի՞նչ բան. պատմեցե՛ք, խնդրեմ:

— Է՛հ, էլ ինչ արած, սկսեցիր պատմել, պետք է շարունակես:

Մի շորս օր անց՝ Աղամաթը ձի նստած բերդ եկավ: Ըստ սովորականին, նա այցելեց Գրիգորի Ալեքսանդրովիչին, սրը նրան միշտ քաղցրավենիներով էր հյուրասիրում: Ես այդտեղ էի: Խոսք բացվեց ձիերի մասին, և Պեշոբինը սկսեց գովել Կազբիչի ձին. թե՛ այնքան արագավազ է, գեղեցիկ, ասես լեռնալծյամ լինի. դե, նրա ասելով, ուղղակի դրա հատը ողջ աշխարհում չկա:

Փայլատակեցին թաթար տղայի աշիկները, իսկ Պեշոբինն իրր թե չէր նկատում. ես ուրիշ բանի մասին էի խոսք բաց անում, իսկ նա մեկ էլ տեսար իսկույն խոսքը դարձնում էր Կազբիչի ձիու վրա: Այս պատմությունը շարունակվում էր ամեն անգամ, երբ Աղամաթը բերդ էր գալիս: Մի երեք շաբաթ անց, ես սկսեցի նկատել, որ Աղամաթը գունատվում է ու ցամաքում, ինչպես սիրուց է պատահում վեպերում: Ի՞նչ դարձանալի բան է...

Հա, գիտեք ինչ, ես վերջն իմացա այս ամբողջ խաղը. Գրիգորի Ալեքսանդրովիչն այն աստիճան էր գրգռել նրան, որ նա քիչ էր մնում իրեն ջուրը պցի, խեղդվի: Մեկ անգամ էլ Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը չվերցնի ու ասի նրան. «Տեսնում եմ, Աղամաթ, որ քեզ խիստ շատ է դուր եկել այդ ձին. բայց դու նրան չես տեսնի, ինչպես ծածրակղ չես տեսնում: Դե, ասա՛, դու ի՞նչ կտայիր նրան, ով այդ ձին քեզ կնվիրեր...»:

— Այն ամենը, ինչ նա կցանկանար, — պատասխանել էր Աղամաթը:

— Այդ գեպտում ես այդ ձին ձեռք կրերեմ քեզ համար, միայն մի պայմանով... Երգվի՛ր, որ այդ պայմանը կկատարես...

— Երգվում եմ... Դուն էլ երգվի՛ր:

— Կա՛մ: Երգվում եմ, դու ձիուն տեր կդառնաս. միայն

թե նրա համար դու ինձ պետք է տաս քո քույր Բելային. — Դարագյուղը նրա զավիմը՝³⁷ կլինի Հոսով եմ, որ քեզ համար ձեռնառու առուտուր է:

Աղամաթը լուռ է:

— Չե՛ս ուզում: Դե՛, ինչպես կուզես: Ես կարծում էի, թե դու տղամարդ ես, իսկ դու գեռ մանուկ ես — քեզ համար ձի նստեղը գեռ վաղ է...

Աղամաթը բռնկում է: «Բա իմ հա՛յրը», — ասում է նա:

— Մի՛թե նա երբեք սրե՛լ տեղ չի մեկնում:

— Ճիշտ է...

— Համաձա՛յն ես...

— Համաձայն եմ, — շշնջում է Աղամաթը, մահվան պես գունատ: — Ուրեմն ե՛րբ:

— Հենց առաջին անգամ, երբ Կազբիչն այստեղ գա իր ձիով. նա խոստացել է մի տասնչակ ոչխար բերել այստեղ. մնացածը իմ բանն է: Տե՛ս, շմուռանա հա՛, Աղամաթ՛:

Այսպես նրանք սարքեցին այդ գործը... Ճշմարիտն ասած՝ մի վատ գործ: Ես հետո այդ բանն ասացի էլ Պեշոբինին, միայն թե նա դրան պատասխանեց, թե վայրենի շերքեղուհին պետք է երջանիկ լինի այնպիսի համակրելի ամուսին ունենալու, ինչպիսին ինքն է, որովհետև, ըստ նրանց օրենքի, նա արժանապատիվ Բելայի ամուսինը կլինի, իսկ Կազբիչը — մի սովորակ է, սրին պետք է պատժել: Ինքնիրոք դատեցեք, դրան ես ի՞նչ կարող էի պատասխանել... Բայց այն ժամանակ ես ոչինչ չգիտեի նրանց դավադրության մասին: Ահա մեկ անգամ գավիս է Կազբիչն ու հարցնում՝ ոչխար ու մեղր հարկավոր չէ՞. ես նրան կարգադրում եմ հաջորդ օրը բերել: «Աղամաթ, — ասում է Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը, — վաղը Դարագյուղն իմ ձեռքին կլինի. եթե այս գիշեր Բելան այստեղ չլինի, դու էլ ձին չես տեսնի...»:

— Կավ, — ասում է Աղամաթը և սուղ սլանում:

Երեկոյան Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը գինվեց ու ձի հեծած՝ բերդից դուրս գնաց: Թե նրանք ինչպես են գլուխ բերում այդ գործը, չգիտեմ, — միայն թե գիշերը նրանք երկուսն էլ վերագառնում են, ու ժամապահը տեսնում է, որ Աղամաթի

ձիու թամբի վրա պառկեցրած է մի կին, որի ձեռքերն ու ոտքերը կապկապած են, իսկ գլուխը փաթաթված է շաղրայով:

— Իսկ ձի՞ն,— հարցրի ես շտաբս-կապիտանին:

— Իսկո՞ւյն, իսկո՞ւյն: Մյուս օրը վաղ առավոտյան եկավ Կազրիչն ու բերեց ծախելու մի տասնյակ ոչխար: Ձին ցանկապատի մոտ կապելով, նա մտավ իմ սենյակը. ես նրան թեյով հյուրասիրեցի, որովհետև թեպետև նա ավազակ էր, բայց այնուամենայնիվ իմ կուռնակն* էր:

Մենք սկսեցինք դեսից-դենից խոսել... Հանկարծ տեսնում եմ՝ Կազրիչը ցնցվեց, դեմքն այլալվեց ու նետվեց դեպի պատուհանը. բայց պատուհանը, դժբախտաբար բացվում էր ետնարակի վրա: «Քեզ ի՞նչ պատահեց»,— հարցրի ես:

— Իմ ձի՞ն... ձի՞ն,— ասաց նա, փղջ մարմնով դողալով: Ես խեղապես լսեցի սմբակների դոփշուն. «Այդ, երևի, որևէ կազակ եկավ...»:

— Ոչ: Ուտոա յաման, յաման,— մոնչաց նա և աճապարանքով դուրս նետվեց որպես վաչրենի հովազ: Երկու ցատկումս նա հասավ բակ. բերդի դարբասի մոտ ժամապահը հրացանով փակեց նրա ճանապարհը. նա ցատկեց հրացանի վրայով ու սկսեց վազել ճանապարհով... Հեռվում փոշի էր ուրվում—Ազամաթը սուրում էր՝ սրընթաց Ղարազյոզին հեծած: Վազելիս Կազրիչը դուրս քաշեց հրացանը բնից ու կրակեց: Մի բոպեաչափ նա անշարժ մնաց, մինչև համոզվեց, որ վրիպել է. հետո վնգվնգաց, հրացանը քարին զարկեց, փշուրփշուր արեց, գլուխը գետին ու մանկան պես հեկեկաց... Ահա բերդից հասարակությունը նրա շուրջը հավաքվեց,— նա ոչ ոքի չէր նկատում: Կանգնեցին, խոսեցին ու ետ գնացին. ես կարգադրեցի նրա մոտը դնել ոչխարների արժեքը—նա այդ փողին ձեռք չտվեց—պառկած էր երեսնիվար, ասես մեռել: Կհամատա՞ք, նա այդպես պառկած մնաց մինչև ուշ գիշեր ու ողջ գիշերը... Միայն հետևյալ առավոտյան բերդ եկավ ու սկսեց խնդրել, որ ձին գողացողի անունն ասեն: Ժամապահը, որ տեսել էր, թե ինչպես Ազամաթն արձակեց ձին ու նրան հեծած՝ սուրաց, հարկ չհամարեց թաքցնել այդ: Այդ անունը

* Կուռակ — նշանակում է բարեկամ: (Մանոբ. Լեռմոսովի):

լսելիս՝ Կազրիչի աչքերը փայլատակեցին, և նա գնաց այն սուրբ, որտեղ Ազամաթի հայրն էր ապրում:

— Իսկ հայրն ի՞նչ արեց:

— Բանն էլ հենց այդ է, որ Կազրիչը նրան չգտավ. նա մի վեց օրով ինչ-որ տեղ էր գնացել, եթե ոչ, Ազամաթին ինչպե՞ս հաջողվեց իր քրոջը փախցնել:

Իսկ երբ հայրը վերադարձավ, ո՛չ աղջիկը կար, ո՛չ էլ ազան: Այնպիսի խորամանկն էր. գլխի էր ընկել, որ գլուխը ողջ չի պրծացնի, եթե բռնվի: Այդպես էլ այդ ժամանակից անհետ կորավ. հավանորեն հարեց արբեկների որևէ խմբի ու խենթ գլուխը զոհ տվեց Տերեկի կամ Կուբանի էն ափում—ու նրան տեղն էր...

Խոստովանում եմ, ինձ էլ բավական հասավ: Հենց որ ես տեղեկացա, որ շերքեգուհին Գրիգորի Ալեքսանդրովիչի մոտ է, էպոլիտներս դրեցի, սուրս կապեցի ու գնացի նրա մոտ:

Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը պառկած էր առաջին սենյակում անկողնի վրա, մի ձեռքը ծոծրակի տակը դրած, իսկ մյուսում հանգած ծխամորճը բռնած. երկրորդ սենյակի դուռը փակված էր, և բանալի չկար փականքի մեջ: Ես այս բոլորն իսկույն նկատեցի... Ես սկսեցի հազալ և կրունկներով թրխկացնել շեմքը, բայց նա ձևացնում էր, իբր թե չի լսում:

— Պարոն պրապորշչիկ,— ասացի ես որքան կարելի է խիստ առնով:— Մի՞թե դուք չեք տեսնում, որ ես եկել եմ ձեզ մոտ:

— Ա՛խ, բարև ձեզ, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ: Միամորճ ծխել չե՞ք ուզում,— պատասխանեց նա, տեղից չբարձրանալով:

— Ներեցե՛ք: Ես Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ չեմ, ես շտաբս-կապիտան եմ:

— Այդ միենույն է: Արդյոք թեյ չէ՞ք կամենա: Եթե իմանալիք, թե ինչ հոգս է տանջում ինձ:

— Ես ամեն ինչ գիտեմ,— պատասխանեցի ես, մահճակալին մոտենալով:

— Ավելի լավ. ես պատմելու տրամադրություն չունեմ:

— Պարոն պրապորշչիկ, դուք մի համեցանք եք գործել, որի համար ես ես կարող եմ պատասխանատու լինել:

— Է՛, դուք էլ հո. Ի՞նչ կա որ: Չէ՞ որ մենք վաղուց ամեն ինչ կես ենք անում:

— Ի՞նչ կատակներ են: Հաճեցեք ձեր սուրբ հանձնել:

— Մի՛տկա, սուրբ բե՛ր...

Միտկան բերեց սուրբ: Պարտականությունս կատարելով, ես նստեցի նրա մահճակալին և ասացի. «Ախր, Գրիգորի Արևբասանդրովիչ, խոստովանիր, որ լավ չէ»:

— Ի՞նչը լավ չէ:

— Այն, որ դու Բելաչին փախցրել ես... Ա՛խ, այդ սատանա Ազամաթը... Գե՛, խոստովանիր, — ասացր ես նրան:

— Իսկ եթե աղջիկն ինձ գո՛ւր է գալիս...

Գե՛, Ի՞նչ կհրամայեիք պատասխանել սրան... Ես փախուցի բնիկածի պես շվարեցի: Մակայն, կարճատև լուսնուսից հետո, ես նրան ասացի, որ եթե հայրը Բելաչին պահանջի, հարկավոր է տալ:

— Բնավ հարկավոր չէ:

— Բայց նա կիմանա՞, որ աղջիկն այստեղ է:

— Իսկ ինչպե՞ս կիմանա:

Ես նորից շվարեցի «Ասեցեք, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ, — ասաց Պեչորինը, կիսով չափ բարձրանալով, — չէ՞ որ դուք բարի մարդ եք, իսկ եթե աղջկան այդ վայրենուն տանք, նա դրան կմորթի կամ կծախի: Գործը կատարված է, միայն թե պետք չէ կամովին փշացնել. աղջկան ինձ մոտ թողեք, իսկ սուրս՝ ձեզ մոտ...»:

— Մի ցույց տվեք ինձ այդ աղջկան, — ասացի ես:

— Աղջիկն այս գոան ետևն է. միայն թե ես ինքս էլ այսօր իզուր էի ուզում նրան տեսնել. նստած է անկյունում, փաթաթվել է ծածկոցի մեջ, չի խոսում ու չի նայում. խրաչող է, ինչպես վայրի լեռնաչճյամ: Ես վարձել եմ մեր դուքանապանուհուն. սա թաթարերեն գիտե, կխնամի աղջկան և կընտելացնի այն մտքին, որ աղջիկն իմն է, որովհետև նա ոչ ոքի չի պատկանելու, բացի ինձանից, — ավելացրեց Պեչորինը, բռունցքը սեղանին խփելով: Ես դրան էլ համաձայնեցի... Ի՞նչ կհրամայեք անել: Կան մարդիկ, որոնց ասածին անպայման պետք է համաձայնել:

— Եվ Ի՞նչ, — հարցրի ես Մաքսիմ Մաքսիմի՛չին, — իրո՞ք

եւս այդ աղջկան ընտելացրեց իրեն, թե՞ Բելան հյուծվեց գեթայան մեջ, հայրենիքի կարոտից:

— Ի՞նչ եք ասում, ինչո՞ւ հայրենիքի կարոտից: Բերդից երեսուց լին նույն սարերը, ինչ և առկից, իսկ այդ վայրենիքներին էլ ուրիշ ոչինչ հարկավոր չէ: Բացի այդ, Գրիգորի Արևբասանդրովիչն ամեն օր նրան որևէ բան էր նվիրում. առաջին օրերը Բելան լուռ, գոտզաբար ետ էր վաճառում նվերները, սրանք այդ գեպրում բաժին էին ընկնում դուքանապանուհուն և պրզում նրա պերճախոսությունը: Ա՛խ, նվերներ՝. կի՛նն Ի՞նչ չի անի գունավոր լաթի կտորի համար... Բայց այս մի կողմ թողնենք... Գրիգորի Արևբասանդրովիչը երկար ժամանակ գլուխ ցավեցրեց Բելայի պատճառով. մինչ այդ՝ թաթարերեն էր սովորում, և աղջիկն էլ սկսում էր մեր լեզուն հասկանալ: Մակավոտ սակավ Բելան վարժվեց նայել նրա վրա, սկզբում հոնքերի տակից, շեղակի, ու շարունակ տխրում էր, կիսաձայն երգում իր երգերը, այնպես որ, պատահում էր, ես էլ էի տխրում, երբ հարևան սենյակից լսում էի նրա երգը: Երբեք չեմ մոռանա մի անհասարան. ես անցնում էի պատահանի մոտով ու ներս նայեցի: Բելան նստած էր պատկոցի վրա՝ գլուխը կրծքին կախած, իսկ Գրիգորի Արևբասանդրովիչը կանգնած էր նրա ստալ: Ախր, իմ փերի՞ն, — ասում էր Պեչորինը, — չէ՞ որ դու գիտես, որ վաղ թե ուշ դու պետք է իմը լինես, էլ ինչո՞ւ ես միայն տանջում ինձ: Մի՞թե դու որևէ չեչենի ես սիրում: Եթե այդպես է, ես քեզ իսկույն բաց կթողնեմ՝ ձեր տուն գնաս: Բելան հազիվ նկատելի ցնցվեց ու օրորեց գլուխը: — «Կամ թե, — շարունակեց Պեչորինը, — ես քեզ բուրդովին ատելի՞ եմ»: — Բելան հառաչեց: — «Թե՞ քո հավատն է քեզ արգելում ինձ սիրել» — Բելան գունատվեց ու լուռ մնաց: — «Հավատս ինձ, ալլահը բոլոր ցեղերի համար մեկ է և նույնը, և եթե նա ինձ թույլատրում է քեզ սիրել, ինչո՞ւ է արգելելու, որ դու ինձ փոխադարձը հատուցես»: — Բելան սևեռուն հայացքով նայեց նրա գեմքին, ասես այդ նոր միտքը նրան ապշեցրեց. Բելայի աչքերում արտահայտվեց անվստահություն և համոզվելու ցանկություն: Ի՞նչ աչքեր էին. նրանք փայլատակում էին, ասես կրկու ավերակ:

— «Ախ՛ր, սիրելի՛, բարի Բելա, — շարունակեց Պեչորի-

նը.— դու տեսնում ես, ես քեզ ինչպես եմ սիրում. ես պատ-
րաստ եմ տալ ամեն ինչ՝ քեզ ուրախացնելու համար. ես ու-
զում եմ, որ դու երջանիկ լինես, իսկ եթե դու էլի տխրես, ես
կամենեմ: Ասա, դու ավելի ուրախ կլինե՞ս:— Բելյան մտած-
մունքի մեջ ընկավ, շհեռացնելով Պեչորինից իր սև աչքերի
հայացքը. հետո փաղաքշարար ժպտաց ու գլխով համաձայ-
նության նշան արավ: Պեչորինն իր ձեռքի մեջ առավ նրա
ձեռքը և սկսեց համոզել նրան, որ նա իրեն համբուրի. Բելյան
թույլ պաշտպանվում էր և կրկնում. «Поджалуста, поджа-
дуста, не нада, не нада»³⁹.— Պեչորինն սկսեց պնդել. Բելյան
զոդդողաց, լաց եղավ,— «Ես քո գերին եմ,— ասաց Բելյան,
քո ստրկուհին. իհարկե, դու կարող ես ինձ ստիպե՞լ»,— ու
դարձյալ արցունքներ:

Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը բոունցքը խփեց իր ճակատին
ու դուրս թռավ մյուս սենյակը: Ես մտա նրա սենյակը: Պեչո-
րինը ձեռքերը ծալած՝ մոռյլ ետ ու առաջ էր քայլում: «Հը՛,
ի՞նչ կա»,— ասացի ես նրան:— «Դե է, ո՛չ թե կին,— պա-
տասխանեց Պեչորինը.— սակաբն ես ձեզ ազնիվ խոսք եմ
տալիս, որ նա իմը կլինի...»: Ես գլուխս օրորեցի: «Կուզե՞ք
զրազ գանք,— ասաց նա,— մի շաբաթից»:— «Համեցե՞ք»:—
Ի նշան համաձայնություն՝ մենք ձեռք տվինք միմյանց ու բա-
ժանվեցինք:

Հետևյալ օրը Պեչորինն իսկույն հատուկ սուրհանդակ
ուղարկեց Ղզլար՝ գանաղան գնումներ կատարելու. բերվեցին
բազմաթիվ տեսակ-տեսակ պարսկական կտորներ. բոլորի
անունը թվելը դժվար է:

— «Ի՞նչ եք կարծում, Մաքսիմ Մաքսիմիչ,— ասաց նա
ինձ, նվերները ցույց տալով,— ասիական գեղեցիկուհին կզի-
մանա՞ այսպիսի մարտկոցի հանդեպ»:— «Ելուք շերքեզուհի-
ներին շեք ձանաչում,— պատասխանեցի ես,— զրանք բոլո-
ւովին այն շեն, ինչ՝ վրացուհիները կամ անգրկովկասյան թա-
թարուհիները, ամենևին նույնը չեն: Սրանք իրենց կանոններն
ունեն. սրանք այլ կերպ են՝ դաստիարակված»:— Գրիգորի
Ալեքսանդրովիչը ժպտաց և սկսեց քայլերը սուլել:

Ու բանից դուրս եկավ, որ ես իրավացի էի. նվերները մի-
այն կիսով չափ ազդեցին. Բելյան ավելի փաղաքուշ դարձավ,

ավելի վստահող. ու միայն այդքանը. այնպես որ Պեչորինը
վճահեց դիմել վերջին միջոցին: Մեկ անգամ, առավոտյան, նա
կարգադրեց թամբել ձին, շերքեղական հագուստ հագավ, գին-
վեց ու մտավ Բելյայի սենյակը: «Բելյա՛,— ասաց նա,— դու
դիտես, թե ես քեզ ինչպես եմ սիրում: Ես վճռեցի քեզ
փախցնել, մտածելով որ դու, երբ ինձ ձանաչես, կսիրես. ես
սխալվեցի,— մնաս բարի՛. մնա այն բոլորի լիակատար տիրու-
հին, ինչ ես ունեմ. եթե կկամենաս, վերադարձիր հորդ մոտ.
դու ազատ ես: Ես մեղավոր եմ քո առաջ և պետք է պատժեմ
ինձ: Մնաս բարով, ես մեկնում եմ. ո՛ւր. ես ի՞նչ գիտեմ: Գուցե
երկար չփնտրեմ գնդակ կամ թրի հարված: Այն ժամանակ հի-
շիր ինձ և ներիր»:— Նա երեսը շուռ տվեց և ձեռքը մնաս
բարեի մեկնեց Բելյային: Բելյան շառավ նրա ձեռքը, լուռ մնաց:
Դուռն ետևը կանգնած լինելով ես կարողացա բանալու անց-
քով դիտել նրա դեմքը. և ես խղճացի նրան— այնպիսի՛ մա-
հացու գունատություն էր պատել նրա անուշ դեմքին: Պա-
տասխան չսեղով, Պեչորինը մի քանի քայլ արեց դեպի դուռը,
նա դողում էր, և արդյոք ասե՞լ ձեզ, ես կարծում եմ, որ նա
ի վիճակի էր իսկապես կատարելու այն, ինչ կատակով էր
ասել: Այդպիսի մտքով էր, աստված գիտի նրան: Սակայն նա
հագիվ էր ձեռք դիպցրել դռանը, երբ Բելյան ցատկեց տեղից,
հեկեկաց և նրա վզովն ընկավ:— Կհավատա՞ք արդյոք,— ես,
դռան ետևը կանգնած, նույնպես լաց եղա, այսինքն, գի-
տեք, ոչ թե լաց եղա, այլ այնպե՛ս՝ հիմարություն...
Շտաբս-կապիտանը լռեց:

Շտաբս-կապիտանը լռեց:

— Այո՛, խոստովանում եմ,— ասաց նա հետո, բեղերը
բաշքշելով,— ես դժկամեցի, որ երբեք ոչ մի կին ինձ այդպես
չի սիրել:

— Եվ երկարատե՞ եղավ նրանց երջանկությունը,—
հարցրի ես:

— Այո՛, Բելյան մեզ խոստովանեց, որ այն շրից, երբ
տեսել է Պեչորինին, վերջինս հաճախ է երևացել նրան երա-
զում, և որ ոչ մի տղամարդ երբեք նրա վրա այդպիսի տպա-
վորություն չի գործել: Այո՛, նրանք երջանիկ էին:

— Ի՞նչ ձանձրալի է այդ,— բացազանչեցի ես ակամա:
Եվ իրոք, ես հանգուցի տրագիկ լուծման էի սպասում, ու

հանկարծ այդպես անակնկալ ինձ հուսախար անել... Բայց մի՞թե,— շարունակեցի ես,— Բելաչի հայրը չկուսհեց, որ ազգիկը ձեզ մոտ է, բերդում:

— Այսինքն, կարծեմ, նա կասկածում էր: Մի քանի օր անց՝ մենք իմացանք, որ ծերուկն սպանվել է: Ահա թե ինչպես էր պատահել այդ...

Իմ ուշադրությունը նորից վառվեց:

— Պետք է ձեզ ասել, որ Կազրիչը ենթադրել էր, թե իբր Ազամաթը հոր համաձայնությամբ է գողացել իր ձին. գոնե ես այդպես եմ ենթադրում: Եվ ահա մեկ անգամ նա սպասում է Տանապարհի մոտ, մի՞ երեք վերստ ատվից դենը. ծերուկը վերադառնում էր ազգկան սպարդյուն որտեղուց. նրա ուղղեմները⁴⁰ ետ էին մնացել— միջադի ժամանակ էր,— նա մտասույզ առաջ էր ընթանում, երբ հանկարծ Կազրիչը կատվի պես դուրս թռավ թիփի հետևից, թռավ նրա ձիու գավակին, դաշույնի հարվածով նրան դեպի գլորեց, սանձափոկը իր ձեռքն առավ— ու ծըլկ. մի քանի ուղղեմներ այս բոլորը տեսնում են բլրից. նրանք ընկնում են Կազրիչի հետևից, սակայն չեն հասնում:

— Նա վարձահատույց է եղել իր ձիու կորստի համար ու վրեժ է լուծել,— ասացի ես, որպեսզի զրուցակցիս կարծիքը երևան բերել տամ:

— Իհարկե, ըստ նրանց,— ասաց շտաբս-կապիտանը,— նա միանգամայն իրավացի էր:

Ինձ ակամա ապշեցրեց ուս մարդու ընդունակությունը՝ հարմարվելու այն ժողովուրդների սովորություններին, որոնց շրջանում նրան վիճակվում է ապրել: Չգիտեմ, պախարակություն, թե զովասանքի է արժանի խելքի այս հատկությունը, միայն թե դա ապացուցում է նրա աներևակայելի ճկունությունը և ներկայությունն այն պարզ, առողջ դատողության, որ ներում է չարիքն ամենուր, որտեղ տեսնում է նրա անհրաժեշտությունը կամ նրա ոչնչացման անկարելիությունը:

Մինչ այդ՝ թելը խմեցինք, պրծանք. վաղուց լծված ձիերը մրսել էին՝ ձյունի վրա կանգնելուց, լուսինը դժգունում էր արևմուտքում և արդեն պատրաստ էր սուզվելու իր սև թխպերի մեջ, որոնք կախվել էին հեռու գագաթների վերևը, ասես

պատուած վարադույրի ծվեններ: Մենք սակլայից դուրս եկանք: Հակառակ ուղեկցիս գուշակությանը, եղանակը պարզվել էր և խոստանում էր մեզ խաղաղ առավոտ. աստղերի խմբերը հեռավոր հորիզոնի վրա հրաշալի նախշերի ձևով նշույնում էին միմյանց և մեկը մյուսի հետևից մարում, մինչև արևելքի գունատ արտափայլը փոխում-տարածվում էր մուգ-մանիշակագույն երկնակամարում, աստիճանաբար լուսավորելով կուսական ձյուներով սպասած լեռների գահավեժ գառնավայրերը: Աջից և ձախից սեփն էին տալիս մուսլի, խորհրդավոր անդունդները, և մշուշները, բուլա-բուլա բարդվելով ու գալարվելով օձերի պես, հարևան ժառերի կնճիռներով սահում էին դեպի այդ անդունդները, կարծես թե նախազգալով ցեղեկը և վախենալով նրա մոտենալուց:

Խաղաղ էր ամեն ինչ երկնքում և երկրի վրա, ինչպես մարդու սրտում է լինում առավոտյան ազոթթի բուրբիս: Միայն երբեմն արեկելքից վրա էր հասնում զով քամին, բարձրացնելով ձիերի բաշք, որ եղչամով էր պատած: Մենք ճանապարհ ընկանք. հինգ վտիտ ձիուկ դժվարությամբ էին քաշում մեր սայլակները Գուդ-սարը տանող ոլորապատույտ ճանապարհով: Մենք հետիոտն գնում էինք սայլակների հետևից, անիվների տակը քարեր գնելով այն պահերին, երբ ձիերն ուժասպառ էին լինում: Թվում էր, թե ճանապարհը դեպի երկինք է տանում, որովհետև, աչքդ որքան կտրում էր՝ ճանապարհն անվերջ բարձրանում էր ու վերջապես կորչում այն ամպի մեջ, որ դեռ երեկոյից սկսած հանգստանում էր Գուդ-սարի գագաթին, ասես որսի սպասող ուրուր: Ձյունը ճոճում էր մեր ոտքերի տակ. օդն այնքան նոսր էր դառնում, որ շնչելիս մեր կուրծքը դավում էր: Արյունն ամեն վայրկյան դեպի գլուխներս էր հորդում: Այնուհանդերձ, ինչ-որ հաճելի զգացում տարածվում էր իմ բոլոր երակներում, և ես մի տեսակ ուրախ էի, որ աշխարհից այսքան բարձր եմ գտնվում,— երեխայական զգացում է, չեմ վիճում, բայց հասարակության պայմաններից հեռանալով և բնությունը մոտենալով, մենք սկսումս ից երեխաները դառնում. բոլոր ձեռք բերածը թոթափվում է հոգուցդ, և նա դառնում է նորից այնպիսին, ինչպիսին եղել է մի ժամանակ և, անշուշտ, երբևէ դարձյալ լինելու է: Նա, ում պա-

տասնել է, ինչպես ինձ, թափառել անբնակ սարերում ու երկարորեն, խորը դիտել նրանց տարօրինակ պատկերները ու ազահարար ծծել նրանց կիրճերի կենարար օղը, նա, իհարկե, կհասկանա այս կախարդական պատկերները հաղորդելու, պատմելու, նկարելու ցանկությունս: Ահա, վերջապես, մենք բարձրացանք Գուդ-սարը, կանգ առանք և մեր շուրջը նայեցինք: Սարի գլխին կախված էր մի գորշ ամպ, և նրա սառը շունչը մտապտտ փոթորկի սպառնալիք էր բովանդակում. բայց արևելքում ամեն ինչ այնպես պարզ ու ոսկեգույն էր, որ մենք, այսինքն ևս և շտաբս-կապիտանը, նրա մասին բոլորովին մոռացանք... Այո՛, նաև շտաբս-կապիտանը. պարզ սրահեում բնության գեղեցկության ու վեհությունը ճարտարապետիկ ավելի ուժեղ ու վառ է, քան մեր՝ խոսելով և թղթի վրա ոգևորված գրելով՝ պատմողներին մեջ:

— Ես կարծում եմ, որ այս վեհապանծ պատկերները ձեզ համար արդեն սովորական բան են դարձել,— ասացի ես նրան:

— Այո, գնդակի սուլոցն էլ կարող է սովորական բան դառնալ, նրան էլ կարելի է վարժվել, այսինքն վարժվել՝ թաքցնելու սրտի ակամա բարախումը:

— Ես լսել եմ, որ, ընդհակառակը, հին ռազմիկներից ոմանց համար այդ երաժշտությունը Նույնիսկ հաճելի է:

— Հասկանալի է, եթե կուզեք, այդ հաճելի էլ է. սակայն դարձյալ այն պատճառով, որ սիրտդ ավելի ուժեղ է բարախում: Նայեցեք,— ավելացրեց նա, դեպի արևելք ցույց տալով.— ի՞նչ երկիր է:

Եվ ձիւշտ որ, այդպիսի պանորամ հաղիվ թե դարձյալ որևէ տեղ ինձ հաջողվի տեսնել. ներքեում Կոլշաուրի հովիտն էր փռվել. Արագվան և մեկ ուրիշ դետակ, որպես երկու արծաթե թելեր, հատում էին այդ հովիտը. երկնագույնին տվող մշուշը սահում էր նրա վրայով՝ առավոտյան տաք ճառագայթներից հարեան կիրճերը փախչելով. աջ ու ձախ մեկը մշուշից բարձր, ձյունով, թփերով ծածկված սարերի կատարները իրար հատում, ձգվում էին դեպի վեր: Հեռվում նույն սարերն էին, բայց գո՛նե երկու ժառ իրար նման լինելին. և բոլոր այդ ձյունները վառվում էին ալ փայլով. այնպե՛ս ուրախ, այնպե՛ս

պայծառ, որ թվում էր, թե հենց այստեղ էլ կմնայիր հավերժ սպրիտ: Արևը հաղիվ երևաց մուգ-կապույտ սարի ետևից, որը միայն սովոր աչքը կարող էր զանազանել փոթորկաբեր ամպից. բայց արևից վեր կար արնագույն մի շերտ, որի վրայ իմ ընկերը հատուկ ուշադրություն դարձրեց. «Ես ձեզ ասացի,— բացազանչեց նա,— որ այսօր փոթորիկ է լինելու հարկավոր է շտապել, ապա թե ոչ նա թերևս վրա հասնի մեզ կրեստովայա սարում: Շարժվեցե՛ք»,— բղավեց նա կառապաններին:

Արդեպակների փոխարեն տակից շղթաներ կապեցին անիվներին, որպեսզի նրանք արագ չզլորվեն, բունեցին ձիերի սանձը երախակալների մոտից և սկսեցին ցած իջնել. աջ կողմում ժայռ էր, ձախում՝ մի այնպիսի անդունդ, որ նրա հասակում ապրող օսերի մի ամբողջ գյուղը ծիծեռնակի բույն էր թվում. ևս սարսուռացի, երբ մտածեցի, որ խուլ գիշերին այստեղով, այս ճանապարհով, ուր երկու հանգիպած սայլակ անկարող են իրար կողքով անցնել, հաճախ որևէ սուրհանդակ տարեկան տասն անգամ անցնում է, առանց իր ցնցվող կառքից դուրս գալու: Մեր կառապաններից մեկը յարոսլավցի ռուս գեղջուկ էր, մշուշը՝ օս: Օսը, երախակալի մոտից սանձը բռնած առաջ էր քաշում քեղածիզ ձին բոլոր հնարավոր նախազգուշություններով, վազօրոք արձակելով առջևից լծած ձիերը, իսկ մեր անհոգ ռուսը մինչև իսկ իր նստոցից չիջավ: Երբ ես նրան նկատեցի, որ նա կարող էր հոգալ գոնե իմ ճամպուրակի մասին, որի ետևից ես բոլորովին չէի ուզի այդ անդունդը իջնել, նա ինձ պատասխանեց. «Է՛, աղա՛, աստուծով նրանցից վատ չենք տեղ հասնի, առաջին անգամ հո չենք գնում»: Եվ նա իրավացի էր: Մենք իսկապես որ կարող էինք տեղ չհասնել, սակայն և այնպես հասանք: Եվ եթե բոլոր մարդիկ էլ ավելի շատ խորհրդածեին, կհամոզվեին, որ կյանքն այսրան թանկ չէ, որ նրա մասին այգրան հոգաս...

Բայց գուցե դուք ցանկանո՞ւմ եք Բելաչի պատմության վերջավորությունն իմանալ: Նախ՝ ևս վիպակ չեմ գրում, այլ նամփորդական նոթեր, հետևաբար, չեմ կարող հարկադրել շտաբս-կապիտանին, որ նա ավելի շուտ պատմի, քան նա իրոք սկսեց պատմել: Ուրեմն սպասեցեք, կամ, եթե ցանկա-

նում եք, մի քանի էջ շուտ տվեք, սակայն ես ձեզ խորհուրդ չեմ տալիս այդպես անել, որովհետև Կրեստովայա սարով (կամ, ինչպես գիտնական Գամբան⁴¹ է անվանում) le Mont St.-Christophe⁴²-ով անցնելն արժանի է ձեր հետաքրքրասիրությանը: Այսպես ուրեմն, Գուդ-սարից մենք իջնում էինք Չերտովա Գոլինա կոչված հովիտը... Ի՞նչ ուսմանակի անուն է: Գուդ արդեն չար ոգու բուշն եք տեսնում անմատչելի ժայռերի միջև, բայց սխալվում եք. Չերտովա անունը ծագում է «верта» (զիծ, սահմանադիծ. Քարմզ). և ոչ թե «չերտ» (սատանա. Քարգմ.) բառից, որովհետև ժամանակով այստեղով էր անցնում Վրաստանի սահմանը: Այդ հովիտը ծածկված էր ձյունի շեղջերով, որոնք բավական կենդանի կերպով հիշեցնում էին Պարատովը, Տամբովը և մեր հայրենիքի այլ սիրելի վայրերը:

— Ահա՛ և Կրեստովայան, — ցույց տալով ձյունի շերտով ծածկված բլուրը, ասաց ինձ շտաբս-կապիտանը, երբ մենք Չերտովա Գոլինա իջանք. բլրի գագաթին սեհն էր տալիս մի քարե խաչ, իսկ նրա կողքով անցնում էր հազիվ նկատելի մի ճանապարհ, որով կառքերը գնում են միայն այն ժամանակ, երբ բլրի կողի ճանապարհը ծածկված է լինում ձյան շեղջերով. մեր կառույցները հայտարարեցին, որ ձյան հյուսքերը դեռևս չեն թափվել և, ձիերին խնայելով. մեզ տարան շրջանցիկ ճանապարհով: Ոլորանին հասնելով, մենք համդիպեցինք մի հինգ օտերի. նրանք մեզ իրենց ծառայությունն առաջարկեցին և, անիմներից կաշիքով, աղաղակելով սկսեցին քաշել մեր սայլակը և սպա պահել, որ ցած չզուրվի: Եվ իսկապես, ճանապարհը վտանգավոր էր. աչից մեր գլուխների վերևը կախված էին ձյան շեղջեր, որոնք կարծես պատրաստ էին քամու առաջին իսկ թափից պոկվել ու կիրճը թափվել. նեղ ճանապարհը մասամբ ծածկված էր ձյունով, որը որոշ տեղերում այնքան փխրուն էր, որ ոտքերս խրվում էին նրա մեջ, մյուս տեղերում էլ՝ արևի ճառագայթների և գիշերվա սառնամանիքների ազդեցության տակ՝ սառուց էր կտրել, այնպես որ մենք ինքներս դժվարություններ էինք առաջ անցնում, իսկ ձիերն ընկնում էին. ձախակողմում կար մի խոր

* Սուրբ Քրիստափորի սար (Քր.):

փապար, որտեղ թափվում էր մի վտակ՝ մեկ թաքնվելով սառցի կեղևի տակ, մեկ փրփրած ցատկելով սև քարերի վրայով: Երկու ժամում մենք հազիվ կարողացանք պտույտ գործի կրեստովայա սարի շուրջը. երկու վերսար կրկու՛ ժամում: Մինչև այդ, սև ամպերը ցածրացան, տեղաց կարկուտ, ձյուն. քամին, ներս խուժելով կիրճերը, տնում էր, սուլում, ինչպես Պոլովկյ-Ռազդոյնիկը⁴³, և շուտով քարե խաչը ծածկվեց մշուշում, որի ալիքները, մեկը մյուսից թանձր ու սեղմ, արագ վրա էին տալիս արևելքից... Ի դեպ, այդ խաչի մասին գոյություն ունի տարօրինակ, բայց ընդհանրացած ավանդություն, իբր թե այն կանգնեցրել է Պետրոս⁴⁴ Ի կայսրը կավիասով անցնելիս. բայց, նախ՝ Պետրոսը եղի է միայն Դաղաստանում և, երկրորդ՝ խաչի վրա խոշոր տառերով գրված էր, որ այն կանգնեցրել են գեն. երմոլովի հրամանով, այն է 1824 թվին: Բայց, չնայած մակագրությունը, ավանդությունն այնպես էր արմատացել, որ, ճիշտն ասած, չգիտես ինչին հավատաս, մանավանդ, որ մենք սովոր չենք արձանագրություններին հավատալու:

Քրի կայարանին հասնելու համար մենք պետք է իջնեինք ևս մի հինգ վերստ՝ սառցապատ ժայռերով ու ձյուների խրատով: Չիբը հալից ընկել էին, մեր սառել էինք: Փոթորիկը շաշում էր ավելի ու ավելի ուժգին, ասես մեր հարազատ, հյուսիսային փոթորիկը լիներ, միայն թե սրա վայրենի ձայներն ավելի տխուր, ավելի թախծոտ էին: Ձևքսրակա՛ն, — մտածում էի ես, — դու էլ ես լալի՛ս քո լայն, արձակածավալ տափաստանների համար: Այլուեղ ազատ տեղ կա տարածելու պաղ թևերդ, իսկ այստեղ քեզ համար խեղդոց ու նեղ է, ինչպես վանդակն ւրծվի համար, որը միշտ վարկվում է նրա երկաթե ճաղերին:

— Վա՛տ է, — ասում էր շտաբս-կապիտանը, — նսյեցեք՝ մեր շուրջը ոչի՛նչ չի երևում, միայն մշուշ է ու ձյուն. մեկ էլ տեսար անդունդ գլորվեցինք կամ խոռոչ ընկանք. իսկ այնտեղ, քիչ ցածրում, երևի, Բայդարն այնպես է հորդացել և կատաղել, որ անցնել էլ չես կարողանաս: Ա՛խ այս Ասիան: Այ մարդիկ, հո դեռակները — ոչ մեկին չի կարելի վտտահել:

Կառույցները ճշալով ու հայհոյելով ձեռնում էին ձի-

բին, որոնք փունջացնում էին, համառում և ոչ մի կերպ չէին ցանկանում տեղերից շարժվել, շնայած ասարզանների պերճախոսությունը: «Ձերդ ազնվություն,— ասաց վերջուպես մեկը,— չե՞ որ մենք այսօր Քոբի շենք հասնի, չե՞ք հրամայի, քանի դեռ կարելի է, ձախակողմ ծովել: Հրե՛ն այնտեղ, սարալանջին ինչ-որ բան է սեին տալիս, երևի սակլյաներ են. վատ եղանակին ճամփորդները միշտ այնտեղ են իջևանում. սրանք ասում են, որ ճամփին ցույց կտան, եթե արաղի փող տաք»,— հարեց նա, օսերի կողմը ցույց տալով:

— Գիտեմ, եղբայր, առանց քո ասելու էլ գիտեմ,— ասաց շտաբս-կապիտանը.— ա՛խ այդ սատանաները, պատրաստ են մի պոչ գտնել, որպեսզի օղու փող պոկեն:

— Բայց խոստովանեցեք,— ասացի ես,— որ առանց նրանց մեր բանն ավելի վատ կլինեն:

— Այդ այդպես է, այդպես է,— քրթմնջաց նա,— ա՛խ այդ ուղեցույցները, հոտառությամբ են խմանում, թե որտեղ կարելի է շահվել, կարծես թե առանց նրանց ճանապարհ գտնել չի լինի:

Ահա մենք դեպի ձախ ծովեցիներ և շատ զխացավանքից հետո մի կերպ հասանք մի աղբատիկ օթևան, որը բաղկացած էր սայերից ու գետաբարից շինած և նույն այդ նյութերից շարած պարսպով շրջապատված երկու սակլյայից: Պատառտած հագուստներ ունեցող տնտեսները մեզ ուրախ ընդունեցին: Ես հետո իմացա, որ կառավարությունը նրանց վճարում է և կերակրում այն պայմանով, որ նրանք ընդունեն փոթորկի պատահած ճանապարհորդներին:— «Ամեն ինչ դեպի լավն է գնում,— ասացի ես, կրակի մոտ նստելով,— այժմ դուք կավարտեք Բելայի պատմությունը. ես հավատացած եմ, որ գրանով չի վերջացել»:

— Իսկ ինչո՞ւ եք դուք այդպես հավատացած,— պատասխանեց ինձ շտաբս-կապիտանը, խորամանկ կերպով ժղպտալով և աչքով անելով:

— Այն պատճառով, որ դա կարգից դուրս բան է. այն, ինչ արտասովոր կերպով է սկսվել, նույն կերպով էլ պետք է վերջանա:

— Դուք ախր կոահեցիք...

— Շատ ուրախ եմ:

— Ձեզ ինչ, դուք կուրախանաք, իսկ ես, ճիշտ եմ ասում, հենց որ հիշում եմ, այնպե՛ս եմ տխրում: Հիանալի ազդիկ էր այդ Բելան: Ես նրան վերջապես այնպես ընտելացա, ինչպես դասեր. նա էլ ինձ էր սիրում: Պետք է ձեզ ասեմ, որ ես քնասնիր չունեմ. հորս և մորս մասին ես մի տասներկու տարի է արդեն, որ տեղեկություն չունեմ, իսկ կնոջով ինձ ապահովել առաջ գլխի չէի ընկել, հիմա էլ, գիտեք, ինձ սաղական չի. այդ պատճառով էլ ես ուրախացել էի, որ գտել էի մեկին, ում կարող էի երես տալ: Մեկ-մեկ նա մեզ համար երգեր էր երգում կամ լեզգիկա պարում... Իսկ ինչպե՛ս էր պարում. Տեսել եմ ես մեր նահանգական օրիորդներին, իսկ մեկ անգամ էլ, սրանից մի քսան տարի առաջ, եղել եմ Մոսկվայի ազնվականների ահումբում, բայց նրանք ո՛ւր, սա ո՛ւր, բոլորովի՛ն այն չե՛... Փրիգորի Ալեքսանդրովիչը նրան տիկնիկի պես էր զուրում, ինամբ էր տանում, գզվում նրան, և նա մեզ մոտ այնպե՛ս էր զեղեցկացել, որ մարդ հիանում էր. դեմքից ու ձեռքերից անհետացել էր արևառությունը, այտերին վարդ էր բացվել... Ու երբեմն ինչքան ուրախ էր լինում, և միշտ շաբաճճին ի՛նձ էր կատակի առարկա դարձնում... ասովա՛ծ թող ների նրան...

— Իսկ ինչպե՛ս ընդունեց, երբ դուք նրան հայտնեցիք իր հոր մահը:

— Մենք երկար ժամանակ այդ թարցնում էինք նրանից, մինչև որ նա ընտելացավ իր դրովյանը. իսկ երչ ասացինք, ես մի երկու օր լաց եղավ, իսկ հետո մոռացավ:

Մի շորս ամիս ամեն ինչ ուզածիդ պես լավ էր գնում. Փրիգորի Ալեքսանդրովիչը, ես արդեն կարծեմ ասել եմ, թունդ սիրում էր որսորդությունը. առաջներում՝ նրան ձգելով-ձգում էր դեպի անտառ՝ վարազների կամ այծերի որսի, իսկ հիմա գո՛նե բերդի պարսպամբից դենն անցներ: Սակայն և այնպես, մի ժամանակ տեսնեմ նա սկսել է նորից մտքերի մեջ ընկնել: Քայրում է սենյակում՝ ձեռքերը ետևին ծալած. հետո մեկ անգամ էլ առանց մեկն ու մեկին ասելու, զնաց որս խփելու. ամբողջ առավոտը չկար. մեկը երկու դարձավ, ապա՝ ավելի ու

ավելի հաճախ... կա՛վ չի՞, մտածեցի ես. հավանորեն սրանց ճիշտ սև կատու է անցել:

Մի առավոտ մտնում եմ նրանց մոտ,— սնց որ հիմա աչքերիս առաջը լինի. Բելան նստած էր մահճակալի վրա սև մետաքսե բեշմետը հագին, գունատ, աչնպես տխուր, որ ես վախեցայ:

— Իսկ Պեշորինը որտե՞ղ է,— հարցրի ես:

— Որսի է գնացել:

— Այսօ՞ր է գնացել:— Բելան լուռ էր, կարծես թե խոսելը նրա համար դժվար լիներ:

— Ո՛չ, երեկվանից,— վերջապես ասաց նա՝ ծանր հառաչելով:

— Նրան որևէ բան պատահած չլինի՞:

— Ես երեկ ամբողջ օրը մտածում էի, մտածում,— պատասխանեց Բելան՝ արցունքն աչքերին,— դանազան դժբախտություններ էի հորինում. մեկ ինձ թվում էր, թե նրան վայրի վարազ է վիրավորել, մեկ—չեչեն է սարերը քարշ տվել... Իսկ հիմա ինձ արդեն թվում է, թե նա ինձ չի սիրում:

— Ծիշտն ասած, սիրելիս, դու ավելի վատ բան չէիր կարող հորինել:— Նա լաց եղավ, հետո հպարտությունը դուրսը բարձրացրեց, արցունքները սրբեց և շարունակեց.

— Եթե նա ինձ չի սիրում, նրան ո՞վ է խանգարում ինձ հետ ուղարկել մեր տունը: Ես նրան չեմ ստիպում: Իսկ եթե սա այսպես շարունակվի, ես ինքս կհեռանամ. ես նրա ստրկուհին չեմ, ես իշխանի ազդեիկ եմ...

Ես սկսեցի նրան համոզել.— «Ասի՛ր, Բելա, ախր նա հո չի՞ կարող հավիտյան նստել այստեղ, ասես քո շրջազգեստին կարած. նա երիտասարդ մարդ է, սիրում է որսի ետևից ընկնել—ման կգա, ման ու ետ կգառնա: Իսկ եթե դու տխրես, նրան ավելի շուտ կձանձրացնես»:

— Ծճմարիտ է, ճճմարիտ,— պատասխանեց Բելան,— ես ինձ ուրախ կպահեմ:— Ու քրքշալով վերցրեց իր դահիրան, սկսեց երգել, պարել ու թռչկոտել ինձ մոտ. սակայն այդ էլ երկարատև չեղավ. նա նորից ընկավ անկողնի վրա ու ձեռքերով ծածկեց երեսը:

Ի՞նչ անեի նրան: Ես, գիտե՛ք, երբեք կանանց հետ չեմ

չփվել: Մտածեցի, մտածեցի, թե ինչով նրան սփուփեմ, ու սլինչ չգտա: Մի առ ժամանակ երկուսս էլ լուռ էինք... Խի՞ ստ ահա՞ գրովթյուն: *

Վերջապես, ես նրան ասացի. «Կուզե՞ս, զնանք պարսպաթմբի վրա գրոսնելու. հիանալի եղանակ է»:

Սեպտեմբերն էր: Եվ իսկապես հիանալի, պայծառ ու ոչ-չոզ օր էր. բոլոր սարերը երևում էին՝ ասես ավախի մեջ դրած:

Մենք գնացինք լուռ ետ ու առաջ ման եկանք բերդի պարսպաթմբի վրա. վերջապես նա նստեց ճամի վրա, ես էլ նստեցի նրա մոտ: Դե, ճիշտն ասեմ, հիշելն էլ ծիծաղելի է. ես վազում էի նրա ետևից, ասես դաշակ:

Մեր բերդը գտնվում էր բարձրադիր տեղում, պարսպաթմբից սքանչելի տեսարան էր բացվում. մի կողմից մի քանի ձորակներով կտրատվող լայն մարգագետին էր, որը վերջավորվում էր անտառով, անտառն էլ ձգվում էր մինչև լեռների շղթան. լեռնաշղթայի վրա տեղ-տեղ առանցքից ծովս էր թարձրանում, երամակներ էին շրջում: Մյուս կողմից վազում էր ծանծաղ մի գետակ, և նրա մոտից սկսվում էր մի խիտ թիտ, որը ծածկում էր Կովկասի գլխավոր լեռնաշղթային միացող քարքարոտ բարձունքները: Մենք նստած էինք բաստիսի⁴⁴ անկյունում, աչնպես որ երկու կողմն էլ կարող էինք ամեն ինչ տեսնել: Ահա տեսնում եմ. անտառից դուրս է գալիս գորշ ձի նստած մի մարդ, ավելի ու ավելի է մոտենում, և, վերջապես, կանգ է առնում գետակի մյուս ափին, մեղանից մոտ հարչուր սաժեն հեռավորության վրա, ու սկսում է կտտաղածի պես շուրջանակի վազեցնել իր ձին: Այս ի՞նչ սլին է. «Ասյի՛ր, Բելա,— ասում եմ ես,— դու ջահել ես, ու աչքերդ՝ սուր. այդ ինչ իդիթ է, եկել է ո՞ւմ զվարճացնելու...»:

Նա նայեց ու ճշաց՝ «դա Կազրի՛նն է...»:

— Ա՛խ ավազակ, մեր վրա ծիծաղելու է եկել, ի՞նչ է:— Խորր նայում եմ. ի՛սկ որ Կազրի՛նն է. նրա թուխ ուսին է, ինքն էլ զզզված շորերով, կեղտոտ՝ ինչպես միշտ: «Դա իմ լոր ձին է»,— ասաց Բելան, ձեռքս բռնելով. նա տերևի պես գոզում էր, և աչքերը փայլում էին: «Ը՛հր՛,— մտածեցի ես,— քո միջ էլ, հոգյակս, ավազակի արյունը չի՞ լուռում»:

— Այստեղ արի,— ասացի ժամապահին,— լավ զննիր

հրացանդ ու էն զոչաղին վեր բեր. մի արծաթ մանեթ կտա- նաս:— Հստում եմ, ձերդ գերագնվութուն. սակայն նա իր տե- դում չի կանգնում:— «Հրամայիր թող կանգնի»,— ծիծաղելով ասացի ես...— «է՛յ, սիրելիս,— բղավեց ժամապահը, ձեռքի թափահարումով նրան նշան անելով,— մի քիչ սպասիր, ի՞նչ ես հողի պես ֆոռում»: Կազբիչն իրոք կանգ առավ և սկսեց ականջ գնել. երևի կարծեց, թե իր հետ բանակցություններ են սկսում. ինչպե՞ս չէ... Իմ գրենագրերը նշան բռնեց... թրա՛խկ... վրիպեց.— միայն վառողը խանձոցում բռնկեց: Կազբիչը աս- պանդակեց ձին, և նա մի կողմ ուտնեց: Կազբիչը կանգնեց ասպանդակներում, իրենց լեզվով ինչ-որ բան բղավեց, մտա- կով սպառնաց ու ծը՛լկ:

— Բա շամաչեցի՞ր,— ասացի ժամապահին:

— Չերդ գերագնվութուն, զնաց որ մենի,— պատաս- խանեց նա.— այնպիսի նզովված մարդիկ են, միանգամից չես կարող սպանել:

Քառորդ ժամ անց, Պեշոբինը վերադարձավ որսից: Բե- լան նրա վզովն ընկավ, և ոչ մի գանգատ, ոչ մի հանդիմանու- թյուն երկարատև բացակայության համար... Այնպես որ ես բարկացա Պեշոբինի վրա. «Ի՞նչ եք անում,— ասացի ես,— ախր Կազբիչը հենց այս բուպեխ գետակի մյուս ափին էր, և մենք նրա վրա կրակեցինք. մեկ էլ տեսար՝ պատահեցիք նրան. դժվա՛ր բան է: Այդ լեռնցիները վրիժառու մարդիկ են. դուք կարծում եք, թե նա զլխի չի՞ ընկնում, որ մասամբ դուք էք օգնել Ազամաթին: Իսկ ես գրազ կգամ, որ նա այսօր ճա- նաչեց Բելաչին: Ես գիտեմ, որ մի տարի սրանից առաջ Բելան նրան խիստ դուր էր գալիս, նա ինքն է ինձ ասել, և եթե կարգին զալիմ հավաքելու հույս ունենար, անշուշտ կուզեր Բելաչին...»: Այստեղ Պեշոբինը մտքի մեջ ընկավ: «Այո՛,— պատասխանեց նա,— հարկավոր է զգուշ լինել... Բելա՛, այսօրվանից դու այլևս բերդի պարսպաթումը չպետք է գնաս»:

Սրկկոյանն ես երկար բացատրություն ունեցա Պեշոբինի հետ. վատս գալիս էր, որ նա փոխել էր իր վերաբերմունքը զեպի այդ խեղճ աղջիկը. բացի այն, որ օրվա կեսը որս անե- լով էր անցկացնում, նրա վերաբերմունքն էլ սառն էր դարձել,

հազվագեպ էր փաղաքշում աղջկան, և Բելան սկսել էր նկա- տելի կերպով նիհարել, երեսը երկարել էր, մեծ աչքերն աղոտացել էին: Երբեմն հարցնում էի. «Ինչո՞ւ հոգոց հանե- ցիր, Բելա՛. դու ախրո՞ւմ ես»:— «Այո»:— «Եու որևէ բան ես ուղո՞ւմ»:— «Այո»:— «Դու հարազատներիդ կարոտն ես քա- շո՞ւմ»:— «Ես հարազատներ չունեմ»:— Պատահում էր, որ ամբողջ օրերով, բացի «այո»-ից ու «ոչ»-ից նրա բերանից ու- թիշ բան չէիր կարող դուրս քաշել:

Ա՛յ, հենց սրա մասին է, որ ես սկսեցի ասել Պեշոբինին: «Ասեցե՛ք, Մաքսիմ Մաքսիմիչ,— պատասխանեց նա,— ես դժբախտ բնավորություն ունեմ. արդյոք դաստիարակություն է ինձ այսպես դարձրել, թե աստված է ինձ այսպես ստեղծել՝ չգիտեմ. միայն գիտեմ, որ եթե ես ուրիշների դժբախտության պատճառ եմ, ապա ինքս էլ պակաս դժբախտ չեմ: Հասկա- նալի է, որ այս վատ մխիթարանք է նրանց համար, բայց բանն այն է, որ այս այսպես է: Իմ առաջին երիտասարդության ժա- մանակ, այն բուպեից, երբ՝ ես հարազատներիս խնամակալու- թյան տակից դուրս եկա, ես սկսեցի խենթորեն վայելել բոլոր հաճույքները, որ կարելի է փողով ձեռք բերել, և, հասկանա- լի է, այդ հաճույքներն ինձ զզվեցրին: Հետո ես բնտիր հա- սարակություն մտա, և շուտով հասարակությունն էլ ինձ ձանձրացրեց. սիրահարվում էի աշխարհիկ գեղեցկուհիների, և սիրվում, բայց նրանց սերը միայն գրգռում էր իմ երևակա- յությունն ու ինքնասիրությունը, իսկ սիրտս մնում էր դա- տարկ... Ես սկսեցի կարգալ, սովորել—գիտությունները նույն- պես ձանձրացրին. ես տեսնում էի, որ ո՛չ փառքը, ո՛չ երջան- կությունը բնավ կախված չեն դրանցից, որովհետև ամենաեր- բանիկ մարդիկ տղեաններն են, իսկ փառքը բախտի բան է, և այն ձեռք բերելու համար հարկավոր է միայն ճարպիկ լինել: Այն ժամանակ ինձ ձանձրույթ պատեց... Ծոտով ինձ Կովկաս փոխադրեցին: Դա իմ կյանքի ամենաերջանիկ ժամանակն է: Ես հույս ունեի, թե ձանձրույթը կյանք չունի չեչկների գրն- դակների տակ. իզո՞ւր. մի ամօից հետո ես այնպես վարժ- վեցի նրանց բզզոցին և մահվան մոտիկությունը, որ, ազնիվ խոսք, մոծակների վրա ավելի ուշադրություն էի դարձնում, և ես առաջվանից ավելի ձանձրույթ զգացի, որովհետև հա-

մարյա վերջին հույս կորցրի: Երբ ես Բեկային իմ տանը տեսա, երբ առաջին անգամ, նրան ծնկներինս վրա պահած, համբուրեցի նրա սև խոսքոսները, ես՝ հիմարս, մտածեցի, թե նա մի հրեշտակ է, որին կարեկցող բախան է ինձ ուղարկել... Ես նորից սխալվեցի. վայրենուհու սերը քիչ բանով է լավ մեծատոհմիկ խանութի սիրուց. մեկի տգիտությունն ու պարզասրտությունը ձանձրացնում են նույնպես, ինչպես և մյուսի կոկետությունը: Եթե կուզեք, ես դեռ սիրում եմ նրան, ես շնորհակալ եմ նրանից մի քանի բավական քաղցր բուսկների համար, ես նրա համար կյանքս կտամ, բայց նրա հետ ձանձրանում եմ... Հիմար եմ ես, թե շարագործ, չգիտեմ. բայց ճիշտն այն է, որ ես ևս խղճահարություն շատ եմ սրտանի, գուցե ավելի, քան նա. բարձր հասարակությունը փշայցրել է իմ հոգին, երևակայությունս անհանգիստ է, սիրտս՝ անկուշտ, ինձ ինչ էլ որ տան, քիչ է. տխրության ես նույնքան հեշտ եմ վարժվում, որքան և վայելրի, և կյանքս օր-օրի վրա ավելի դատարկ է դառնում. ինձ մի միջոց է մնում. ճանապարհորդել: Հենց որ կարելի լինի, կմեկնեմ. միայն թե ոչ Եվրոպա, աստված չանի. կմեկնեմ Ամերիկա, Արաբիա, Հնդկաստան — գուցե թե որեւէ տեղ մեռնեմ ճանապարհին: Համենայն դեպս, ես համոզված եմ, որ այս վերջին սիրտանքը շատ չի սպառվի՝ փոթորիկների և վատ ճանապարհների շնորհիվ: — Այսպես նա երկար խոսեց, և նրա խոսքերը հիշողությունս մեջ դրոշմվեցին, որովհետև առաջին անգամ էի այդպիսի խոսքեր լսում մի 25 տարեկան մարդուց և, աստուծով, վերջին անգամ... Զարմանալի՜ բան է: Ասացի՜ր ինձ դեմ, — շարունակեց շտաբս-կապիտանը, ինձ դառնալով. — ա՛յ, դուք կարծեմ եղել եք մայրաքաղաքում, այն էլ մոտ ժամանակներս. մի՞թե այնտեղի ամբողջ երիտասարդությունն է այդպիսի:

Ես պատասխանեցի, որ շատ մարդիկ կան, որոնք նույն այդ բանն են ասում. որ նրանց մեջ երեկ կան և այնպիսիները, որոնք ճիշտ են ասում. սակայն, հուսահատությունը, ինչպես բոլոր մոզաները, սկսվելով հասարակություն բարձր խավերից, իջել է դեպի ցածր խավերը, և սրանք շարունակում են կրել-մաշել այն, և որ այժմ նրանք, ովքեր ամենից շատ և իսկապես ձանձրանում են, ջանում են թաքցնել այդ դժբախտու-

թյունը որպես արատ: — Շտաբս-կապիտանը չհասկացավ այս նրբությունները, օրորեց գլուխը և խորամանկորեն ժպտաց.

— Իսկ ձանձրանալու մոզան երեկ դարձյալ ֆրանսիացիք են մտցրե՞լ:

— Ո՛չ, անդլիացիները:

— Ը՛հր', ա՛յ թե ինչ... — պատասխանեց նա, — չէ՛ որ նրանք միշտ էլ մոլի հարբեցողներ են եղել...

Ես ակամա հիշեցի մի մոսկվացի խանութի, որը պրն-գում էր, թե Բայրոնը⁴⁵ ոչ այլ որ է, բայց եթե մի հարբեցող, Սակայն շտաբս-կապիտանի գիտողությունն ավելի ներքևի էր. գինուց հեռու մնալու համար, նա, իհարկե, ճգնում էր հավատացնել իրեն, որ աշխարհի բոլոր դժբախտությունները հարբեցողությունից են առաջ գալիս:

Ապա նա այսպես շարունակեց իր պատմությունը.

— Կազրին այլևս չերևաց: Սակայն չգիտեմ ինչու, ես չեի կարողանում գլխիցս հանել այն միտքը, որ նա իզուր չէր եկել և ինչ-որ վատ մտադրություն ունի:

Ահա մեկ անգամ Պեչորինն ինձ սկսեց համոզել, որ իր հետ վարագլի որսի գնամ. ես երկար չեմ ու շում արի. դե՛ վարագլն ինձ համար ի՛նչ մի շտեմեված բան էր որ: Սակայն նա ինձ այնուամենայնիվ իր հետ քարշ տվեց: Մենք հետներս վերցրինք մի հինգ զինվոր և վաղ առավոտյան՝ ձիեր նստած՝ գնացինք: Մինչև ժամի տասը թրե եկանք եղեգներում ու անտառում. դազան չկար: «Է՛յ, ետ շղառնա՛նք, հր', — ասացի ես, — ինչու՞ համառել: Երեկ թե դժբախտ օր է բացվել: Սակայն Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը, չնայած շոգին ու հոգնածությունը, չէր ուզում առանց որսի ետ դառնալ... Այդ տեսակ մարդ էր. մտքումը ինչ որ գներ, պետք է կատարելիք երեկ մանկության ժամանակ մայրը երես էր տվել... Վերջապես կեսօրին դառնք անիծյալ վարագլին. զր՛մի, զր՛մի... բան դուրս չեկավ. քաշվեց եղեգների մեջ: Այդքան դժբախտ օր էր... Ահա մենք, մի քիչ հանգստանալով, ուղևորվեցինք տուն:

Մենք գնում էինք կողք-կողքի, լուռ, սանձերը բաց թողած, և արդեն համարյա բերդի մոտ էինք. միայն թիփուտն էր

ծածկում բերզը մեղանից: Հանկարծ լավեց մի կրակոց... Մենք իրար երեսի նայեցինք՝ մեզ շանթահարեց միևնույն կասկածը... Գլխապատառ սուրացինք կրակոցի կողմը. տեսնենք՝ պարսպամբրին գինվորներն իրար գլխի են հավաքվել և դաշտի կողմն են ցույց տալիս, իսկ այնտեղ ամբողջ արագությամբ մի ձիավոր է սուրում, որն ինչ-որ սպիտակ բան ունի թամբի վրա: Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը ծղրտաց ուլածո՞ղ շեշենից ոչ պակաս ուժով. հրացանը հանեց բնից ու սլացավ դեպի այդ ձիավորը. հս նրա ետևից:

Բարերախտաբար, անհաջող որսի պատճառով, մեր ձիերը շատ չէին շարձարվել. նրանք թռչում էին և յուրաքանչյուր ակնթարթ մենք ավելի ու ավելի էինք մոտենում մեր հետապնդչալին: Եվ, վերջապես, հս ճանաչեցի Կազրիչին, միայն չկարողացա ջոկել, թե նա ինչ ունի իր առջև՝ թամբի վրա: Այն ժամանակ հս հավաստավեցի Պեչորինին և ասացի նրան՝ «այդ Կազրիչն է»... Նա նայեց վրաս, գլխով արավ ու մորակեց ձիին:

Ահա վերջապես մեզ գնդակի հասողության շափ մի տարածություն էր բաժանում նրանից. արդյոք Կազրիչն ձիին էր շատ հոգնած, թե մերինից վատն էր, միայն թե, չնայած Կազրիչի բոլոր ջանքերին, նրա ձիին այնքան էլ առաջ չէր գնում: Ես կարծում եմ, որ այդ բոպեին նա կհիշեր իր Ղարազյոզին...

Մեկ էլ տեսնեմ Պեչորինը ձիին քշած ահլըր նշան բռնեց... «Մի՛ կրակեք, — բղավեցի հս նրան, — խնայեցիք լիցքը. մենք առանց այդ էլ նրան կհամենք»: — Ա՛խ, այդ երիտասարդները, միշտ անտեղի են տաքանում... Բայց կրակոցը հնչեց, և գնդակը ջարդեց ձիու ետևի ոտքը. ձիին տաքացած հս մի տասր ոսոյուն գործեց, սայթաքեց ու շոթեց: Կազրիչը թամբից ցած թռավ, և այն ժամանակ մենք տեսանք, որ նա իր ձեռքերի վրա բռնած ունեք շարժաչի մեջ փաթաթված մի կին... Այդ Բելան էր... խեղճ Բելա: Կազրիչն ինչ-որ բան բղավեց մեզ իրենց լեզվով և դաշույնը բարձրացրեց Բելայի վրա... Հապաղումն անտեղի էր. ես, իմ հերթին, կրակեցի՝ հույսս հաջողության վրա գնելով. գնդակը հավանորեն Կազրիչի ուսին դիպավ, որովհետև նա հանկարծ իջեցրեց ձեռքը... Նրբ

ձուխը ցրվեց, գետնին ընկած էր վիրավոր ձիւն և նրա մոտ Բելան. իսկ Կազրիչը, հրացանը գնն գցելով, թփուտներով կատվի պես մաղցում էր ժայռն ի վեր: Ես ուշում էի նրան վեր բերել այնտեղից, սակայն պատրաստի լիցք չկա՛ր: Մենք ցած թռանք ձիերից և նետվեցինք դեպի Բելան: Են՞դ՞ ձիին. նա պառկած էր անշարժ, և արյունը վերքից հոսում էր դեպի պես... Այդպիսի՛ էլ շարագործ. գոնե սրտին խփեր—դե, նթե այդպես էր անելու, գոնե մի անգամից հաշիվը կփակեր, թե չէ թիկունքին խփել... դա ամենամալազակայի՛ն հարվածն է: Բելան ուշաթափվել էր: Մենք պատուտեցինք շարժան և վերքը որքան կարելի է պինդ կապեցինք. Պեչորինն իղոպ էր համբուրում նրա պաղ շրթունքները—ոչինչ չէր կարող Բելային ուշքի բերել:

Պեչորինը ձի նստեց. հս Բելային գետնից բարձրացրի և մի կերպ Պեչորինի թամբին նստեցրի: Պեչորինը մի ձեռքով գրկեց նրան, և մենք ետ դարձանք: Մի քանի բոպեի լուսթյունից հետո, Գրիգորի Ալեքսանդրովիչն ինձ ասաց. «Լսեցի՛ք, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ, մենք սրան այս բնթացքով կենցեցե՛ք, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ, մենք սրան այս բնթացքով կենցեցե՛ք, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ»: — «Ճի՛շտ է», — ասացի հս, և մենք գանի տեղ չենք հասցնի»: — «Ճի՛շտ է», — ասացի հս, և մենք ձիերի գլուխը բաց թողինք: Բերդի դռների մոտ մեզ մարդկանց բազմություն էր սպասում: Վիրավորին զգուշությամբ տարանք Պեչորինի բնակարանը և բժշկի ետևից ուղարկեցինք: Բժիշկը թեպետև հարբած էր, բայց եկավ, գննեց վերքը և հայտարարեց, որ Բելան մի օրից ավելի չի կարող ապրել. սակայն նա սխալվեց...

— Առողջացա՛վ, — հարցրի հս շտաբ-կապիտանին, նրա ձեռքը բռնելով և ակամա ուրախանալով:

— Ո՛չ, — պատասխանեց նա, — սակայն բժիշկը նրանով սխալվեց, որ Բելան երկու օր էլ ապրեց:

— Դե, բացատրեցե՛ք ինձ, Կազրիչն ինչպե՛ս էր առևանգել նրան:

— Ահա թե ինչպես. չնայած Պեչորինի արգելելուն, Բելան բերդից գետակի ափ է դուրս գալիս: Շատ շոգ էր, գիտե՛ք: Բելան նստում է քարին և ոտները ջուրը կախում: Ու Կազրիչը գողեգող մոտենում է—հա՛փ-թա՛փ՝ բռնում է նրան, փակում բերանը ու քարը տալիս թփուտը. ապա այնտեղ հեծ-

նում է իր ձին ու — հայգա՛: Մինչ այդ Բելան կարողանում է ճշտել. պահակներն իրար են անցնում, կրակում են, բայց զեն-
դակը վրիպում է. այստեղ մենք վրա ենք հասնում:

— Բայց Կազրիչն ինչո՞ւ էր ուղտմ Բելային փախցնել:

— Ի՞նչ եք ասում: Այդ շերբեղները հայտնի գողեր են. ինչ լավ չի պահված, շին կարող չթոցնել. շատ բան իսկի պետք-
ներն էլ չի, բայց էլի գողանում են... Այդ արդեն նրանց բնա-
վորության դիժն է: Բացի դրանից, Բելան նրան վաղուց էր
գուր գալիս:

— Եվ Բելան մեռա՞վ:

— Մեռավ. միայն թե երկար տանջվեց, ու մենք էլ նրա
հետ բավական ցոռապեցինք: Երեկոյան ժամի մոտ տասին
ուշքի եկավ. մենք նստած էինք նրա անկողնու մոտ. հենց որ
աչքերը բացեց, սկսեց կանչել Պեշոբինին:— «Ես այստեղ եմ,
քո մոտը, ջանիկս» (այսինք, մեր լեզվով ասած, հոգյակս),—
պատասխանեց Պեշոբինը՝ նրա ձեռքն իր ձեռքերի մեջ առնե-
լով:— «Ես կմեռնեմ»,— ասաց Բելան: Մենք սկսեցինք սիրտ
տալ նրան, ասացինք, որ բժիշկը խոստացել է նրան անպայ-
ման բուժել: Նա պոխն օրորեց և դեպի պատը շուռ եկավ.
նա մեռնել չէ՞ր ուղտմ...

Գլշերը Բելան սկսեց զոռանցել. նրա գլուխն այրվում
էր, ամբողջ մարմնով երբեմն տենդի գոլ էր անցնում. նա
անկապ բաներ էր ասում հոր, եղբոր մասին. նրա սիրտն ու-
ղում էր իրենց սարերը, տունը... Հետո նա նույնպես խոսեց
Պեշոբինի մասին, նրան գանազան քնքուշ անուններ էր տա-
լիս, կամ կշտամբում էր, որ նա ստեղծ էր դեպի իր ջանիկը...

Պեշոբինը լուռ լսում էր նրան՝ գլուխը ձեռքերին խոնար-
հած. բայց ես ամբողջ ժամանակ ոչ մի կաթիլ արցունք չհիա-
տեցի նրա արտեանունքների վրա: Արդյո՞ք իսկապես նա
չէր կարողանում լաց լինել, թե զսպում էր իրեն, չգիտեմ,
գալով ինձ, պիտի ասեմ, որ ես գրանից ավելի սրտաշարժ
բան չեմ տեսել:

Առավոտվա դեմ զոռանցելն անցավ. մոտ մի ժամ Բե-
լան պառկած էր անշարժ, գունատ և այնքան ուժաստատ, որ
հազիվ կարելի էր նկատել, թե նա շնչում է. հետո նա լավ

զգաց իրեն և սկսեց խոսել, բայց, ի՞նչ եք կարծում, ինչի՞ց...
Ախր այդ տեսակ տարօրինակ միտք միայն մահացողի գլուխը
կզա... Նա ցավում էր, որ ինքը քրիստոնյա չի, և որ այն աշ-
խարհում իր հոգին երբեք չի հանդիպի Գրիգորի Ալեքսան-
դրովիչի հոգուն, և որ դրախտում ուրիշ կին կլինի Պեշոբինի
ընկերակցուհին: Իմ գլուխը մի միտք եկավ՝ մահվանից առաջ
մկրտել նրան: Ես այդ առաջարկիցի նրան: Նա անվճռական
ինձ նայեց և երկար ժամանակ չէր կարողանում ոչ մի խոսք
ասել: Վերջապես պատասխանեց, որ կմեռնի այն հավատքով,
ինչ հավատքով ծնվել է: Այսպես անցավ մի ամբողջ օր: Ինչ-
պե՞ս փոխվեց նա այդ օրվա ընթացքում: Գունատ այտերը
ներս էին բնկել, աչքերը խիստ մեծացել էին, շրթունքներն
այրվում էին: Նա ներքին ջերմ էր զգում, կարծես թե կրծքում
շիկացած երկաթ կար:

Եկավ մյուս գիշերը. մենք աչք չփակեցինք, շհոացանք
նրա անկողնուց: Նա սարսափելի տանջվում, տնքում էր, և
հենց որ ցավն սկսում էր մեղմել, ջանում էր հավատացնել
Գրիգորի Ալեքսանդրովիչին, թե ինքը լավ է զգում, համոզում
էր նրան, որ դեռ քնի, նրա ձեռքն էր համբուրում, իր ձեռքե-
րից բաց չէր թողնում այն: Առավոտվա դեմ նա սկսեց մահ-
վան տաղանավ զգալ, դեսուդեն նետվել, քանդեց վերքի կապը,
և արյունը նորից հոսեց: Երբ վերքը կապեցինք, նա մի բույն
հանգստացավ և սկսեց խնդրել Պեշոբինին, որ նա իրեն համ-
բուրի: Պեշոբինը չորեց նրա մահճակալի առաջ, Բելայի գլուխը
բարձրացրեց բարձից և իր շրթունքները հպեց նրա սառչող
շրթունքներին: Բելան որդացող ձեռքերով ամուր գրկեց նրա
պարանոցը, կարծես թե այդ համբուրում ցանկանում էր իր
հոգին նրան տալ... Չէ՛, նա լավ արավ, որ մեռավ: Դե, ի՞նչ
կլինի նրա դրովյունը, եթե Գրիգորի Ալեքսանդրովիչը նրան
թողներ: Իսկ այդ վաղ թե ուշ կպատահեր...

Հետևյալ օրվա կեսը նա խաղաղ էր, լուսկայց և հնա-
զանդ՝ որքան էլ մեր բժիշկը նրան շատ էր տանջում խաշիլ-
ներով ու հեղուկ դեղով: «Ներեցեք,— ասում էի ես բժշկին,—
չէ՛ որ դուք ինքներդ ասացիք, որ նա անպայման կմեռնի, էլ
ինչի՞ են պետք ձեր բոլոր պրեպարատները»:— «Այնուամե-
նայնիվ ավելի լավ է, Մարսիմ Մարսիմիչ,— պատասխանեց

նա,— տալիս եմ, որ խիղճս հանդիստ լինի»։— «Լա՛վ խիղճ է»։

Կեսօրից հետո Բելյան սկսեց ծարավից տառապել։ Մենք բաց արինք պատուհանները, բայց դուրսն ավելի շոգ էր, քան սենյակում. մահճակալի մոտ սառույց դրինք. ոչինչ չօգնեց։ Ես գիտեի, որ այդ անտանելի ծարավը մոտեցող վախճանի նշան է և այդ ասացի Պեշոբինին։— «Զո՛ւր, ջո՛ւր»...— ասում էր Բելյան խռպոտ ձայնով, անկողնուց կիսով չափ բարձրանալով։

Պեշոբինը գունատվեց, դարձավ քաթանի դույնի, վերցրեց բաժակը, ջուր լցրեց և նրան տվեց։ Ես աչքերս փակեցի և սկսեցի աղոթք կարդալ — չեմ հիշում ինչ աղոթք... Այ՛ն հարգելիս, ես շատ եմ տեսել, թե մարդիկ ինչպես են մեռնում հիվանդանոցներում և կռվի դաշտում, միայն թե այդ բոլորն այն չէ, բոլորովի՛ն այն չէ... Մեկ էլ, խոստովանք լինի, ինձ ահա թե ինչն է վշտացնում. մահվանից առաջ նա ոչ մի անգամ ինձ չհիշեց. այնինչ, կարծեմ ես նրան հոր պես էի սիրում... Է՛, աստված թող ների նրան... Եվ ճիշտը որ ասենք՝ ես ի՞նչ եմ, որ մահվանից առաջ ինձ հիշեն...

Հենց որ Բելյան ջուրը խմեց, լավ զգաց, իսկ մի երեք բուրբ անց՝ վախճանվեց։ Հայելին մոտեցրինք շրթունքներին. վրան ո՛չ մի հետք... Ես սենյակից դուրս տարա Պեշոբինին, և մենք զնացինք պարսպաթամբը. մենք կողք-կողքի երկար ետ ու առաջ քայլեցինք՝ ոչ մի խոսք չստեղծվ, ձեռքերս ետևներս դրած. նրա դեմքն առանձին ոչինչ չէր արտահայտում, և ես սրտնեղեցի. ես որ նրա տեղը լինեի, վշտից կմեռնեի։— Վերջապես նա նստեց գետնին, ստվերում, և սկսեց ավազի վրա ինչ-որ բան գծագրել՝ փայտիկով։ Ես, գիտեք, ավելի շուտ քաղաքավարությունից դրդված, զնականում էի մխիթարել նրան, սկսեցի խոսել. նա զլուխը բարձրացրեց և ծիծաղեց... Ես փշաքաղվեցի այդ ծիծաղից... Ես զնացի դադաղ պատվիրելու։

Խոստովանք լինի, ես մասամբ մտքերս ցրելու համար դրանով զբաղվեցի։ Ես մի կտոր տերմալամա⁴⁰ ունեի, դրանով պատեցի դադաղը և զարդարեցի չերքեզական արծաթե տրեզ-

ներով, որ Գրիգորի Ալեքսանդրովիչն էր գնած եղել Բելայի համար։

Մյուս օրը վաղ առավոտյան մենք Բելային թաղեցինք բերդից դուրս, գետակի ափին, հենց այն կամրջի մոտ, որտեղ նա վերջին անգամ նստած էր եղել։ Նրա շիբմի շուրջը հիմա աճել են սպիտակ ակացիայի և թանթրվենու թփեր։ Ես ուզում էի խաչ դնել, բայց գիտեք, անհարմար էր։ Չէ՞ որ նա քրիստոնյա չէր...

— Իսկ Պեշոբինն ի՞նչ եղավ, — հարցրի ես։

— Պեշոբինը երկար ժամանակ տկար էր, նիհարեց խեղճը. միայն թե դրանից հետո մենք էլ երեք շաբաթներ Բելայի մասին... ես տեսնում էի, որ այդ նրան հաճելի չի լինի. էլ ինչ-չո՞ւ խոսեի։ Մի երեք ամիս անց նրան նշանակեցին Ե... գունդը, և նա վրաստան մեկնեց։ Այդ ժամանակից ի վեր մենք չենք հանդիպել իրար... Հա՛, հիշում եմ, մոտ ժամանակներս մեկն ինձ ասաց, որ նա Ռուսաստան է վերադարձել, սակայն կորպուսին վերաբերյալ հրամաններում այդ չի եղել։ Ասենք, լուրերը մեզ պեսներին ուշ են հասնում։

Այստեղ նա երկար դիտերտացիա⁴⁷ սկսեց այն մասին, թե որքան տհաճ բան է նորությունները մի տարով ուշ իմանալը. հավանաբար նրա համար, որպեսզի խեղդի տխուր հիշողությունները։

Ես նրան չէի ընդհատում և ոչ էլ լսում էի։

Մեկ ժամից մեկնելը հնարավոր եղավ. փոթորիկը հանդարտվեց, երկինքը պարզեց, և մենք ճանապարհ ընկանք։ Ճանապարհին ես ակամայից նորից խոսակցություն բաց արի Բելայի ու Պեշոբինի մասին։

— Իսկ դուք չե՞ք լսել, թե Կազբիչն ի՞նչ եղավ, — հարցրի ես։

— Կազբի՛չը։ Ճիշտն ասած՝ չգիտեմ... Լսել եմ, որ մեր դասավորության աջ թևի կողմերում շապուղներ⁴⁸ մեջ ինչ-որ Կազբիչ կա, մի կտրիճի մեկը, որը կարմիր բեշմետր հագին, ձին հեծած՝ դանդաղ շքեղում է մեր կրակոցների տակ և ամենաքաղաքավարի ձևով գլուխ է տալիս, երբ զնդակն իր մոտով է անցնում բզզալով. բայց հազիվ թե դա այն Կազբիչը լինի...

Քորիում մենք բաժանվեցինք Մաքսիմ Մաքսիմիչից. ես
փոստի կառքով գնացի, իսկ նա, ծանր բեռ ունենալու պատ-
ճառով, չէր կարող ինձ հետևել: Մենք հուլյա շունեիցնք այլևս
երբևէ հանդիպելու իրար, սակայն հանդիպեցինք, և, եթե
կցանկանաք, ես կպատմեմ ձեզ. այդ մի ամբողջ պատմու-
թյուն է... Խոստովանեցե՛ք, սակայն, որ Մաքսիմ Մաքսիմիչը
հարգանքի արժանի մարդ է... Եթե դուք այդ խոստովանեք, ես
լիովին վարձատրված կլինեմ իմ, գուցե խիստ չափազանց եր-
կար, պատմության համար:

II

ՄԱՔՍԻՄ ՄԱՔՍԻՄԻՉ

Մաքսիմ Մաքսիմիչից բաժանվելով, ես արագորեն սլա-
ցա Տերեկի և Գարլալի կիրճերով, նախաճաշ արեցի Կազ-
բեկում, թեյը խմեցի Լարսում, իսկ ընթրիքին հասա Վլադի-
կավկազ: Ազատում եմ ձեզ լեռների նկարագրությունից, բա-
ցազանչություններից՝ որոնք ոչինչ չեն արտահայտում, պատ-
կերներից, որոնք ոչինչ չեն պատկերում, մանավանդ այն
մարդկանց համար, ովքեր այդտեղ չեն եղել, և վիճակագրա-
կան դիտողություններից՝ որոնք բացարձակապես ոչ ոք չի
կարդա:

Ես իջևանեցի հյուրանոցում, որտեղ իջևանում են բոլոր
ճամփորդները, և որտեղ, չնայած գրան, շիա մեկը, որին կար-
դադրես փասիան տապակել կամ շշի եփել, որովհետև երեք
հաշմանդամները, որոնց խնամքին հյուրանոցը հանձնված է,
այնքան հիմար են, կամ այնքան հարբած, որ նրանց ոչինչ չես
կարող անել տալ:

Ինձ հայտնեցին, որ ես այստեղ պետք է ապրեմ էլի երեք
օր, որովհետև «օկագիան»⁴⁹ Եկատերինոգրադից դեռ չէր
եկել, ուստի և ես դառնալ չէր կարող: Ա՛յ բեզ օկագիա⁵⁰...
Բայց վատ կալամբուրը⁵¹ սփոփանք չէ ուս մարդու համար,
և ես, ժամանակը դուր անցկացրած չլինելու համար, մտածե-
ցի գրի առնել Մաքսիմ Մաքսիմիչի պատմածը Բելալի մասին,
չենթադրելով, թե դա վիպակների երկար շղթայի առաջին

օղակն է լինելու. տեսնո՞ւմ եք, քիչ կարևոր դեպքը երբեմն
ինչպիսի՞ դաժան հետևանքներ է ունենում... Իսկ դուք գուցե
չգիտեք, թե ինչ է «օկագիան»: Այդ պաշտպան զորամաս է, որ
բազմացած է հետևակների կես վաշտից և հրանոթից. Վլա-
դիկավկազից Եկատերինոգրադ գումակները դրանց պաշտպա-
նություն տակ են անցնում Կաբարդայով:

Առաջին օրը ես շատ տաղտկալի անցկացրի. մյուս օրը,
վազ առավոտյան, տեսնեմ՝ բակ է մտնում մի սալակ... Ա՛,
Մաքսիմ Մաքսիմիչ... Մենք հանդիպեցինք իրար որպես հին
բարեկամներ: Ես իմ սենյակն առաջարկեցի նրան: Նա նազ
չարեց, մինչև իսկ ձեռքն ուսիս խփեց և ժպտալու պես բե-
րանը ծոմռեց: Այդպե՛ս տարօրինակն է...

Մաքսիմ Մաքսիմիչը խորապես գիտակ էր խոհարարա-
կան արվեստում. նա զարմանալի լավ տապակեց փասիանը,
հաջող կերպով վրան վարունգի աղաջուր լցրեց, և ես պետք է
խոստովանեմ, որ առանց նրան ստիպված պետք է լինեի ցա-
մաք կերակրով անվել: Կախեթի գեճու մի շիշն օգնեց մեզ
մոռանալու ճաշատեսակների համեստ քանակը, որ ընդա-
մենը մեկն էր, և, ծխամորձներս կպցնելով, մենք նստեցինք.
Ես՝ պատուհանի մոտ, նա՝ վառած վառարանի մոտ, որովհետև
օրը խոնավ էր ու ցուրտ: Մենք լուռ էինք: Ինչի՞ մասին պի-
տի խոսեինք... Նա արդեն պատմել էր ինձ իր մասին այն
ամենը, ինչ հետաքրքրական էր, իսկ ես պատմելու բան
չուների: Ես պատուհանից դուրս էի նայում: Հետզհետև ավելի
ու ավելի լայն փովոլ Տերեկի ափին ցրված բազմաթիվ ցածր
տնակները երևում էին ծառերի արանքից, իսկ ավելի հեռ-
վում ժանիքավոր պարսպի պես կապույտին էին տալիս լեռ-
ները, և նրանց ետևից նայում էր Կազբեկը իր կարդինայա-
կան⁵² սպիտակ զգակը գլխին: Ես մտքումս հրաժեշտ էի տա-
լիս նրանց. ես նրանց ափսոսում էի...

Այսպես մենք երկար նստեցինք: Արևը ծածկվում էր
պաղ զազաթների ետևը, և սպիտակավուն մշուշը սկսում էր
տարածվել հովիտներում, երբ փողոցից լավեց ուղևորի կառ-
քի զանգակի զնոցը և կառապանների կանչ: Հյուրանոցի բակը
մտան աղտոտ հայերով լի մի քանի սալակներ և նրանց
ետևից դատարկ ճամփորդական կոլյասեկա⁵³. նրա թեթև ըն-

թացքը, հարմար կատուցվածքը և պճնատես արտաքինն ինչ-որ արտասահմանյան կնիք ունենին: Նրա ետևից դալիս էր մեծ բեղերով, հազիմ վենգերկա⁵⁴, լաքեչի համար բավական լավ հագուստով մի մարդ. նրա կողման նկատմամբ չէր կարելի սխալվել, երբ տեսնում էիր լոթու շարժուձևերը, որով նա մոխիրը թափ էր տալիս ծխամորձից և բզալում կառապանի վրա: Ակներև էր, որ նա ծուլ աղաչի երես տված ծառա էր, ուսական Ֆիգարոյի⁵⁵ պես մի բան: «Ասա, սիրելիս,— հարցրի նրան պատուհանից,— այդ ի՞նչ է՝ օկա՞լիս է եկել:— Նա բավական հանդուգն նայեց, ուղղեց իր փողկապը և երեսը շուտ տվեց. նրա կողքից բայլող հայր ժպտալով պատասխանեց նրա փոխարեն, որ իսկապես օկազիս է եկել և վաղն առավոտյան ետ կգնա:— Փառք ասածու,— ասաց Մաքսիմ Մաքսիմիչը, որ այդ ժամանակ մոտեցել էր պատուհանին:— Ի՞նչ հրաշալի կոլյասկա է,— ավելացրեց նա,— հավանորեն որևէ աստիճանավոր հետաքննություն է գնում Թիֆլիս: Երևի ծանոթ չէ՞ մեր սարերին: Ո՛չ, սխալվում ես, սիրելիս. նրանք խնայել չգիտեն, կցնցահարեն թեկուզ ինգլիզական կոլյասկան:— Իսկ դա ո՞վ կարող է լինել, մոտ գնանք՝ տեսնենք ո՞վ է... Մենք միջանցք դուրս եկանք: Միջանցքի ծայրին բացված էր կողքի սենյակը տանող դուռը: Լաբեյն ու կառապանը ճամպրուկներն այնտեղ էին կրում:

— Լսի՛ր, ախպեր,— հարցրեց նրան շտաբ-կապիտանը,— այդ հիանալի կոլյասկան ո՞ւմն է... հը՞... Սբանչեչի՞ կոլյասկա է...— Լաբեյը, առանց երեսը մեր կողմը դարձնելու, ինչ-որ բան էր քրթմնջում ինքնիրեն, ճամպրուկի կապերն արձակելով: Մաքսիմ Մաքսիմիչը բարկացավ. նա շարժեց այդ անբաղաբավարիի ուսը և ասաց. «Էս քեզ եմ ասում, սիրելի՛ս»...

— Ո՞ւմ կոլյասկան է... Իմ պարոնինը...

— Իսկ ո՞վ է քո պարոնը:

— Պեշոբինը...

— Ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ ես ասում: Պեշո՞բին... Ա՛խ, ասավա՞ծ իմ... արդյոք նա Կովկասում չի՞ ծառայել...— բացազանչեց Մաքսիմ Մաքսիմիչը, իմ թևից քաշելով: Նրա աչքերում ուրախություն էր փայլում:

— Մառայել է, կարծեմ, բայց ես նոր եմ նրանց⁵⁶ մոտ ծառայություն մտել:

— Դե՛հ, իհա՛րկե, իզա՛րկե... Գրիգորի Ալեքսանդրովի՛չ... Այսպես է նրա անունը, չէ՞... Ես և քո աղան մտերիմ ծանոթներ ենք եղել,— ավելացրեց նա, բարեկամաբար խփելով լաբեյի ուսին այնպես, որ նա երերաց...

— Կացեր, տեր իմ, դուք ինձ խանդարում եք,— ասաց լաբեյը, դեմքը խոժոռելով:

— Ի՞նչ տեսակն ես, տո՛... Բայց դու գիտե՛ս արդյոք՝ ես և քո աղան մտերիմ բարեկամներ ենք եղել, միասին ենք ապրել... Իսկ նա ինքը որտե՞ղ մնաց...

Մառան հայտնեց, որ Պեշոբինը մնացել է ընթերելու և գիշերելու զնդապետ Ն-ի մոտ...

— Իսկ երեկոյան այս կողմը չի՞ անցնի,— ասաց Մաքսիմ Մաքսիմիչը,— կամ թե դու, սիրելիս, որևէ բանի չե՞ս գնալու նրա մոտ... Թե գնաս, ասա, որ Մաքսիմ Մաքսիմիչն այստեղ է. այդպես էլ ասա... նա արդեն գիտի... Ես քեզ մի հինգ շահանոց⁵⁷ արաղի փող կտամ...

Լաբեյն արհամարհական արտահայտություն տվեց դեմքին՝ այդպիսի համեստ խոստում լսելով. սակայն վստահեցրեց Մաքսիմ Մաքսիմիչին, որ նրա հանձնարարությունը կկատարի:

— Ախր իսկույն վազելով կգա՛...— հաղթական տեսք բնորոնելով՝ ասաց ինձ Մաքսիմ Մաքսիմիչը,— դնամ դարբասից դուրս նրան սպասեմ... է՛խ, ախտո՛ս, որ ես Ն-ի հետ ծանոթ չեմ...

Մաքսիմ Մաքսիմիչը նստեց դարբասից դուրս գտնվող նստարանի վրա, իսկ ես գնացի իմ սենյակը: Խոստովանում եմ, ես ևս որոշ անհամբերությունս էի սպասում այդ Պեշոբինի հայտնվելուն. թեև, շտաբ-կապիտանի պատմածների հիման վրա, ես շատ էլ նպաստավոր կարծիք չէի կազմել նրա մասին, սակայն նրա բնավորության մի քանի գծերն ինձ խիստ ուշադրավ էին թվում: Մի ժամից հետո հաշմոնդամը բերեց եռացող հեշտաեղն ու թեյնոցը:— «Մաքսիմ Մաքսիմիչ, թեյ չե՞ր կամենա»,— կանչեցի նրան պատուհանից:

— Շնորհակալ եմ, ախորժակս չի քաշում:

— Լսեք, խմե՛ք: Տեսեք, ախր արդեն ուշ է, ցուրտ:

— Ոչի՛նչ, շնորհակալ եմ...

— Դե՛, ինչպես ձեզ հաճելի է:— Ես մենակ սկսեցի թեյ խմել, մի տասը ըոպեից հետո ներս մտավ իմ ծերուկը:— «Ախր դուք իրավացի եք, էլի լավ է թեյը խմել, բայց ես դեռ սպասում էի... Նրա ծառայողն արդեն վաղուց նրա մոտ է գնացել, բայց երևի որևէ բան ուշացրեց»:

Նա շտապով կուլ տվեց մի գավաթ, երկրորդից հրաժարվեց ու նորից դարբասից դուրս գնաց՝ ինչ-որ անհանգիստ վիճակում. ակներև էր, որ ծերուկին վշտացնում էր Պեչորինի անուշադիր վերաբերմունքը, մանավանդ որ նա քիչ առաջ ինձ պատմել էր իր և Պեչորինի բարեկամության մասին ու գեռ մի ժամ առաջ հավատացած էր, թե նա, հենց որ իր անունը լսի, վազելով կգա:

Արդեն ուշ էր և մութ, երբ ես նորից բացեցի պատուհանը և սկսեցի կանչել Մաքսիմ Մաքսիմիչին, ասելով, որ քնելու ժամանակ է. նա ինչ-որ բան քրթմնջաց աստամների արանքով. ես կրկնեցի հրավերը, նա ոչինչ չպատասխանեց:

Շինելի մեջ փաթաթվելով և մոմը պտկոցի վրա թողնելով, ես պառկեցի բազմոցի վրա, շուտով ննչեցի և հանգիստ կքնեի, եթե արդեն շատ ուշ Մաքսիմ Մաքսիմիչը, սենյակ մտնելով, ինձ շարժաններ: Նա ծխամորճը սեղանին նետեց, սկսեց քայլել սենյակում, վառարանը խառնել, վերջապես պառկեց, բայց երկար ժամանակ հագում, թրում, շուտամոտ էր գալիս...

— Հո փայտոջիլներ չե՞ն կծում ձեզ,— հարցրի ես:

— Հա՛, փայտոջիլներ...— պատասխանեց նա, ծանր հառաչելով:

Մյուս օրն առավոտյան ես վաղ արթնացա. բայց Մաքսիմ Մաքսիմիչը կանխել էր ինձ: Ես նրան գոտ դարբասի մոտ, նստարանին նստած:— «Ես պետք է պարետի մոտ գնամ,— ասաց նա,— խնդրում եմ, եթե Պեչորինը գա, մարդ ուղարկեք իմ հետևից...»:

Ես խոստացա: Նա վազեց, կարծես թե նրա մարմնի անզամները նորից երիտասարդական ուժ և ճկունություն էին ստացել:

Փոքր-ինչ ցուրտ, բայց հիանալի առավոտ էր: Ոսկե ամպերը բարդվել էին սարերի վրա, ասես օգեղեն սարերի մի նոր շարք լինեին. դարբասի առաջ տարածվում էր լայն հրապարակ. նրանից դեմը՝ շուկայում ամբոխ էր խոնվել, որովհետև կիրակի էր. բորիկ օս տղաները, շալակներին հացամեղրի մախազներ, իմ շուրջն էին պտտվում. ես վնդեցի նրանց, նրանցով զբաղվելու գլուխ չունեի, բարի շտաբ-կապիտանի անհանգստությունն ինձ էլ էր վարակել:

Դեռ մի տասը ըոպե էլ չանցած, հրապարակի ծայրին երևաց նա, ում մենք սպասում էինք: Նա գալիս էր գնդապետ Ն.-ի հետ, որը, Պեչորինին հյուրանոց հասցնելով, հրածշտ տվեց նրան ու ծովեց դեպի բերդը: Ես իսկույն հաշմանդամին ուղարկեցի Մաքսիմ Մաքսիմիչի ետևից:

Պեչորինին ընդառաջ դուրս եկավ նրա լաքեյը և զեկուցեց, որ իսկույն կսկսեն լծել. նրան մի տուփով սիգար մատուցեց ու, մի քանի կարգադրություն ստանալով, գնաց հոգալու: Նրա պարտնը, սիգարը վառելով, մի երկու անգամ հորանչեց ու նստեց դարբասի մյուս կողմի նստարանի վրա: Այժմ ես ձեզ համար պետք է նկարեմ նրա պատկերը:

Նա միջահասակ էր: Նրա բարեկազմ, բարակ իրանը և լայն թիկունքն ապացուցում էին, որ նա ունի ամուր կազմվածք, որն ընդունակ է դիմանալու քոչվորական կյանքի բոլոր դժվարություններին և կլիմաների փոփոխություններին, մի կազմվածք, որին չէին հաղթել ո՛չ մայրաքաղաքի ցոփ կյանքը, ո՛չ էլ հոգեկան փոթորիկները. նրա փոշոտ թավիշն սերթուկը, որի միայն ներքևի երկու կոճակներն էին կոճկած, հնարավորություն էր տալիս դիտելու շլացնելու աստիճան մաքուր սպիտակեղենը, որ զրսևորում է կարգին մարդու սովորությունները. տեղ-տեղ կեղտոտված նրա ձեռնոցները թվում էին դիտմամբ իր փոքրիկ արիստոկրատիկ ձեռքի շափսով կարած, և երբ նա մի ձեռնոցը հանեց, ինձ զարմացրեց նրա գունատ մասների փոխությունը: Նա ուներ ծուլ և անփուլթ քայվածք, բայց ես նկատեցի, որ ձեռքերը չէր թափահարում. փոքր-ինչ ծածկամիտ բնավորության ստույգ նշան: Սակայն սրանք իմ սեփական նկատանքներն են, որոնք հիմնրված են իմ իսկ դիտողության վրա, և ես բնավ չեմ ցանկա-

նում հարկադրել ձեզ, որ կուրորեն հավատաք դրանց: Երբ նա նստարանին նստեց, նրա ուղիղ իրանը կռացավ, ասես նրա սղնաշարը ոչ մի ոսկրիկ չուներ. նրա սղջ մարմնի դրոթյունն արտահայտեց ինչ-որ ներվային թուլություն. նա այնպես էր նստած, ինչպես բաղադրյալ 30-ամյա կոկիտուհին⁵⁵ էր նստում իր բմբուլե բաղադրյալին՝ հոգնեցուցիչ պարահանդեսից հետո: Նրա երեսին առաջին հայացքը դեկուր, ես կասեի, որ նրա տարիքը 23-ից ավելի չէ, թեպետ հետո պատրաստ էի նրան 30 տարեկան համարել: Նրա ժպիտի մեջ ինչ-որ մանկական բան կար: Կաշին ուներ ինչ-որ կանացի քնքշություն. ի բնե գանգուր, շեկ մազերն այնպես զեղեցկորեն էին բորբոսում նրա գունատ, ազնվական ճակատը, որի վրա, միայն երկար տնտղելով, կարելի էր նկատել միմյանց հասող և հավանորեն ցասման կամ անհանգիստ հոգեկան կացությունների հետքերը: Չնայած նրա մազերի բաց գույնին, բեղերն ու հոնքերը սև էին, իսկ դա մարդու ազնվացեղ լինելու նշան է, ինչպես սպիտակ ձիու սև բաշն ու սև ազին: Դիմանկարը լրացնելու համար ես կասեմ, որ նրա քթի ծայրը մի քիչ վեր էր ցցված, ատամները շլացնելու աստիճան սպիտակ էին և աչքերը՝ շագանակագույն. աչքերի մասին ես մի քանի խոսք էլ պետք է ասեմ:

Նախ՝ երբ նա ծիծաղում էր, այդ աչքերը չէին ծիծաղում: — Ձեզ չի՞ պատահել որոշ մարդկանց մեջ այսպիսի տարօրինակություն նկատել... Դա կամ շար բնավորության, կամ խոր մշտական վշտի նշան է: Կիսով չափ վար թողած թերթերունքների տակից նրանք փայլում էին ինչ-որ ֆոսֆորային փայլով, եթե կարելի է այսպես արտահայտվել: Դա հոգեկան կրակի կամ վառ երևակայության ցոլացում չէր. դա մի փայլ էր, որ նման էր ողորկ պողպատի փայլի՝ շլացնող, բայց պաղ. նրա հայացքը երկարատև չէր, բայց թափանցող էր և ծանր, անհամեստ հարցի տհաճ տպավորություն էր թողնում և կարող էր հանդուգն թվալ, եթե այնքան անտարբեր-հանգիստ շլիներ: Այս բոլոր նկատանքներն իմ միտքն եկան գուցե միայն այն պատճառով, որ ես գիտեի նրա կյանքի մի քանի մանրամասնությունները և գուցե ուրի-

շի վրա նրա տեսքը բոլորովին տարբեր տպավորություն գործեր. բայց քանի որ դուք նրա մասին ոչ ոքից բան չեք լսել, բացի ինձանից, ուստի ակամայից պետք է բավականանաք այս պատկերով: Ի վերջո կասեմ, որ նա առհասարակ բավական զեղեցիկ էր և ուներ այն յուրահատուկ զեմքերից մեկը, որոնք առանձնապես դուր են գալիս կանանց:

Ձիերն արդեն լծված էին. զանգակը մեկ-մեկ զնգում էր անուրի տակ, և լաքեյն արդեն երկու անգամ մոտեցել էր Պեշոբինին՝ զեկուցելով, որ ամեն ինչ պատրաստ է, իսկ Մաքսիմ Մաքսիմիչը դեռ չէր հայտնվում: Բարեբախտաբար Պեշոբինը Կովկասյան լեռնաշղթայի կապույտ ժանիքներին նայելով՝ մտածմունքի մեջ էր ընկղմվել և կարծես թե բոլորովին չէր շարժվում ճանապարհ ընկնելու: Ես մոտեցա նրան. «Եթե դուք կամենաք մի փոքր էլ սպասել, — ասացի ես, — ապա բավականություն կունենաք տեսնվելու ձեր հին մտերիմ ծանոթի հետ»:

— Ա՛խ, ճի՛շտ որ, — արագ պատասխանեց նա, — ինձ երեկ ասացին. բայց որտե՞ղ է նա: — Ես դարձա զեպի հրապարակը և տեսա Մաքսիմ Մաքսիմիչին, որ վազում էր՝ որքան ուժ ուներ... Մի քանի րոպեից նա արդեն մեզ մոտ էր. նա հազիվ էր կարողանում շնչել. քրտինքը հեղեղի պես թափվում էր նրա երեսից. սպիտակ մազերի թաց փնջիկները, զգալի տակից դուրս պրծնելով, կպել էին ճակատին. նրա ծնկները դողում էին... Նա ուզում էր Պեշոբինի վզովն ընկնել, բայց սա բավական սառը, թեպետև բարեհամբույր ժպիտով, ձեռք մեկնեց նրան: Ետարս-կապիտանը մի րոպե քարացավ, բայց հետո ազահարար բռնեց նրա ձեռքն իր երկու ձեռքերով, նա դեռ անկարող էր խոսել:

— Որքա՞ն տրախ եմ ես, թանկագին Մաքսիմ Մաքսիմիչ: Է՛, ինչպե՞ս եք, — ասաց Պեշոբինը:

— Իսկ... դո՞ւ... իսկ դո՞ւ... — արցունքն աչքերին՝ քրթմնաջաց ծերուկը... — քանի՞ տարի է... քանի՞ օր... իսկ այդ ո՞ւր...

— Գնում եմ Պարսկաստան և ավելի հեռու...

— Մի՞թե այս րոպեիս... Մի կացե՛ք, թանկագինս...

Մի՞թե այս բուսական պիտի բաժանվենք... Ինչքա՞ն ժամանակ է շինք տեսնվել...

— Իմ գնալու ժամը հասել է, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ,— եղավ նրա պատասխանը:

— Աստվա՛ծ իմ, աստվա՛ծ իմ. բայց այդ ո՛ւր եք այդպես շտապում... Ես այնքա՞ն բան կուզեի ձեզ ասել... այնքա՞ն բան հարցնել... Հը՛, ո՞նց է, պաշտոնաթո՞ղ եք... Ինչպե՞ս... Ի՞նչ էիք անում...

— Չանձրանում էի,— պատասխանեց Պեչորինը՝ ժրպտալով:

— Իսկ հիշո՞ւմ եք մեր օր-ապրուսաք բերդում... Որսի համար հիանալի՞ երկիր է... Չէ՞ որ դուք որսի թունդ սիրահար էիք... Իսկ Բելա՞ն...

Պեչորինը հազիվ նկատելի դունատվեց ու շրջեց երեսը...

— Այո՛, հիշում եմ,— ասաց նա, համարյա իսկույն բռնազրոսիկ կերպով հորանջելով...

Մաքսիմ Մաքսիմի՛չն սկսեց խնդրել նրան էլի մի երկու ժամ իր հետ մնալ: «Մենք հիանալի կձաշենք,— ասում էր նա,— ես երկու փասիան ունեմ. իսկ այստեղի Կախեթի գինին սքանչելի է... հասկանալի է, այն չէ, ինչ Վրաստանում, սակայն լավագույն տեսակին է... Մենք կխոսենք... դուք ինձ կպատմեք Պետերբուրգի ձեր կյանքից... Հը՞...»:

— Ըջմարիտ, ես պատմելու բան չունեմ, թանկագին Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ... Սակայն մնաք բարով, իմ գնալու ժամանակն է... ես շտապում եմ... Շնորհակալ եմ, որ չեք մոռացել...— ավելացրեց նա՝ Մաքսիմ Մաքսիմի՛չի ձեռքը բռնելով:

Մերովը հոնքերը կիտեց... Նա տխուր էր և բարկացած, թեպետ ջանում էր թաքցնել այդ: «Մոռանա՛լ,— մրթմրթաց նա,— ե՛ս որ ոչինչ չեմ մոռացել... Է՛հ, աստված ձեզ հետ... Ես այսպես չէի ուզում ձեզ հանդիպել...»:

— Դե բա՛վ է, բա՛վ է,— ասաց Պեչորինը, բարեկամաբար գրկախառնվելով նրա հետ,— մի՞թե ես նույնը չեմ... Ի՞նչ արած... յուրաքանչյուր մարդ իր ճանապարհն ունի... Կհաջողվի՞ արդյոք նորից հանդիպել իրար—աստված գի-

տե...— Այս ասելիս, նա արդեն նստած էր կուլյասկայում, և կառուպանն արդեն սկսել էր երասանները քաշել:

— Կա՛ց, կա՛ց,— բղավեց հանկարծ Մաքսիմ Մաքսիմի՛չը, ձեռքը զցելով կուլյասկայի դռնակին,— քիչ էր մնացել բուրբուլին մոռանալի... Ձեր թղթերն ինձ մտա են մնացել, Գրիգորի Ալեքսանդրովիչ... ես հետո ման եմ ածում... կարծում էի՝ ձեզ Վրաստանում կգտնեմ, բայց ահա թե որտեղ աստուծո կամեցողությամբ տեսնվեցինք... Այդ թղթերն ի՞նչ անեմ...

— Ինչ կուզեք,— պատասխանեց Պեչորինը:— Մնաք բարով...

— Ուրեմն դուք Պարսկաստան ե՞ք գնում... Իսկ ե՛րբ կվերադառնաք...— բղավեց նրա հետից Մաքսիմ Մաքսիմի՛չը...

Կուլյասկան արդեն հեռու էր, բայց Պեչորինը ձեռքով մի նշան արեց, որ հետևյալ կերպ կարելի էր թարգմանել՝ հագի՛վ թե և ինչի՞՞ համար...

Արդեն վաղուց էր, որ չէր լսվում ոչ դանգակի ձայնը, ոչ էլ անիվների թխկոցը քարքարոտ ճանապարհին, իսկ խեղձ ձկնուկը դեռ կանգնած էր նույն տեղում՝ խոր մտածմունքի մեջ քնկած:

— Հը՛մ,— վերջապես ասաց նա, ջանալով անտարբեր տեսք ընդունել, թեև սրտնեղության արցունքը ժամանակ առ ժամանակ փայլում էր նրա արտևանունքների վրա.— իհարկե, մենք մտերիմ ծանոթներ էինք, բայց դե մտերիմ ծանոթներն ի՞նչ են ներկա դարձում... Ես նրա համար ի՞նչ եմ: Ես հարուստ չեմ, բարձրաստիճան մարդ չեմ ու հենց ասրիքով էլ բուրբուլին նրա գույքը չեմ... Տեսնո՞ւմ ես, ինչ պճնամուղն է դարձել՝ հենց որ նորից է եղել Պետերբուրգում... Ի՞նչ կուլյասկա է... ինչքա՞ն ծանրոց կա վրան... ու լաբեյն էլ այնպե՛ս հպարտն է...— Այս խոսքերն արտասանվեցին հեզական ժպիտով:— Ասեք,— շարունակեց նա՝ ինձ դառնալով,— հը՛, սրա մասին ի՞նչ կարծիքի եք... Դե, ի՞նչ ստանա է նրան հիմա Պարսկաստան քշում... Միծաղելի՛ է, աստվա՛ծ վկա, ծիծաղելի է... Ասենք ես միշտ գիտեի, որ նա թեթևալիկ մարդ է, որի վրա չի կարելի հույս դնել... Բայց, ազնիվ խոսք, ափսո՛ս, որ նա վատ վախճան է ունենալու... ասենք, ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել... Ես միշտ ասել եմ, որ հին

բարեկամներին մոռացողից օգուտ չկա... — Այստեղ նա երեւոր շրջեց, որպսզի իր հուզմունքը թաքցնի, ու սկսեց երթնել: Կել բակում, իր սալակի մոտ, ցույց տալով, իբր թե անիվներն է դնում, այն ինչ աչքերը բոսի առ բոսի արցունքով էին լցվում:

— Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ, — ասացի ես, նրան մոտենալով, — իսկ այդ ի՞նչ թղթեր է ձեզ թողել Պեչորինը:

— Աստվա՛ծ գիտե գրան. ինչ-որ հիշատակարան...

— Դուք գրանք ի՞նչ եք անելու:

— Ի՞նչ: Ես կկարգադրեմ գործադրել փամփուշտներ շինելու համար:

— Ավելի լավ է ինձ տաք:

Նա գարմանքով նայեց ինձ, ինչ-որ բան մրթմրթաց ատամների արանքով և սկսեց փնտրել ճամպուրկում: Ահա նա մի տետրակ հանեց և արհամարհանքով դեպի նետեց. հետո երկրորդը, երրորդը և տասներորդը նույն բախան ունեցան. նրա սրտնեղության մեջ ինչ-որ մանկական բան կար. դա ինձ համար ծիծաղելի էր, և ես խղճացի նրան...

— Ահա՛, այս է բոլորը, — ասաց նա. — շնորհավորո՞ւմ եմ ձեր գլուտը...

— Եվ ես ինչ ուզեմ, կարող եմ անել՝ սրանք:

— Թեկուզ լրագրերում տպեցեք: Իմ ի՞նչ գործն է... Ի՞նչ է՛, ես մի՞թե նրա բարեկամն եմ կամ ազգականը... Ծիշտ է, մենք երկար ժամանակ մի ծածկի տակ ենք ապրել... Բայց ես քի՛չ մարդու հետ եմ ապրել:

Ես շտապ վերցրի թղթերը և շուտով տարա, վախենալով, որ շտաբ-կապիտանը կզղջա: Շուտով եկան մեզ հայտնելու, որ մի ժամից օկագիան կշարժվի. ես կարգադրեցի իմ կառքը լծել: Շտաբ-կապիտանը սենյակ մտալ այն ժամանակ, երբ ես արդեն գոպակ էի դնում. նա, թվում էր, չէր պատրաստվում մեկնելու. նա ինչ-որ շինժու, սառը տեսք ուներ:

— Իսկ դո՞ւք, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ, մի՞թե չեք մեկնում:

— Ո՛չ:

— Այդ ինչո՞ւ:

— Ախր ես դեռ պարեաին չեմ տեսել, այնինչ, ես պետք է մի քանի պետական իրեր հանձնեմ...

— Բայց չե՞ որ դուք եղաք նրա մոտ:

— Եղա, իհարկե, — ասաց նա, կմկմալով... — Բայց նա տանը չէր... իսկ ես չսպասեցի:

Ես նրան հասկացա. խեղճ ծերուկը, թերևս առաջին անգամ իր կյանքում, թողել էր ծառայության գործերը՝ սեփական կարիքների համար՝ գրագրության լեզվով ասած, և ինչպե՞ս վարձատրվեց գրա համար:

— Շա՛տ ափսոս, — ասացի ես նրան, — շա՛տ ափսոս, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ, որ մենք ժամանակից առաջ ստիպված ենք բաժանվել իրարից:

— Մենք, անկիրթ ծերուկներս, ինչպե՞ս կարող ենք ձեր ետևից հասնել... Դուք բարձր հասարակության պատկանող, հպարտ երիտասարդներ եք. քանի դեռ շերքեղների գնդակների տակ ենք, դուք էլի ոչինչ... իսկ երբ հետո հանդիպենք, կամաչեք նույնիսկ ձեռք մեկնել մեզ պեսներին:

— Ես այդպիսի կշտամբանքների արժանի չեմ, Մաքսիմ Մաքսիմի՛չ:

— Ես, գիտեք, հենց այնպես, տեղն եկալ, ասացի. սակայն, ցանկանում եմ ձեզ ամեն երջանկություն և ուրախ ճամփորդություն:

Մենք բավական չոր հրաժեշտ տվինք իրար: Բարի Մաքսիմ Մաքսիմի՛չը դարձել էր համառ, փնթիփնթացող շտաբ-կապիտան: Եվ ինչո՞ւ: Որովհետև Պեչորինը՝ ցրվածությունից, թե այլ պատճառով՝ ձեռք մեկնեց նրան այն ժամանակ, երբ նա ցանկանում էր Պեչորինի վզովն ընկնել: Տխուր բան է, երբ տեսնում ես, որ երիտասարդը կորցնում է իր լավագույն հույսերն ու անուրջները, երբ նրա աչքերի առջևից ետ են քաշում վարդագույն ֆլյուրը⁵⁹, որի միջով էր նա նայում մարդկային գործերին ու զգացմունքներին, թեև հույս կա, որ նա հին մոլորությունները կփոխարինի նորերով, որոնք պակաս անցողիկ չեն, բայց գրա փոխարեն պակաս քաղցր էլ չեն... Բայց դրանք ինչո՞վ փոխարինես Մաքսիմ Մաքսիմի՛չի տարիքում: Ակամայից սիրտդ կշորանա ու հոգիդ կփակվի...

Ես մենակ մեկնեցի:

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Նորերս եւ իմացա, որ Պարսկաստանից վերադառնալով, Պեշորինը մեռել է: Այդ լուրն ինձ շատ ուրախացրեց. դա ինձ իրավունք էր տալիս տպագրելու այս նոթերը, և ես առիթից օգտվեցի իմ անունը դնելու ուրիշի գրվածքի ճակատին: Տա՛ստոված, որ ընթերցողները չպատժեն ինձ այսպիսի անմեղ կեղծարարության համար:

Այժմ ես պետք է փոքր-ինչ բացատրեմ այն պատճառները, որոնք ինձ գրեցիք հասարակությանը հանձնել սրտի դադանիքները մի մարդու, որին ես երբեք չեմ ճանաչել: Ուրիշ բան է, եթե ես գեթ նրա բարեկամը լինեի. ճշմարիտ բարեկամի նենդ անհամեստությունը հասկանալի է յուրաքանչյուրին. բայց ես իմ կյանքում միայն մեկ անգամ եմ տեսել նրան մեծ ճանապարհի վրա, հետևաբար նրա նկատմամբ չեմ կարող տածել այն անբացատրելի ատելությունը, որ բարեկամության դիմակի տակ ծածկվելով, սպառում է սիրելի առարկայի մահվանը միայն կամ դժբախտությանը, որպեսզի հանդիմանությունների, խորհուրդների, ծաղրի և արգահատանքի զգացմունքի տարափ տեղա նրա գլխին:

Թերթելով այդ նոթերը, ես համոզվեցի այն մարդու անկեղծությանը, որն այնպես անողոր ի ցույց էր դնում սեփական թույլություններն ու արատները: Մարդկային հոգու, թեկուզ և ամենամանր հոգու, պատմությունը հազիվ թե ավելի հետաքրքրական և ավելի օգտակար չէ, քան ամբողջ մի ժողովրդի պատմություն, մանավանդ, եթե դա հետևանք է իր իսկ նկատմամբ հասուն ուղեղի կատարած դիտողությունների, և երբ այն գրված է ոչ կարեկցություն կամ զարմանք առաջացնելու սնափառ ցանկություններ: Ռուսոյի խոստովանությունն⁶⁰ ունի արդեն իսկ այն թերությունը, որ նա այն կարգացել էր իր բարեկամներին:

Այսպես ուրեմն, միայն օգուտ բերելու ցանկությունն է գրեցի ինձ տպագրելու պատահամբ իմ ձեռքն ընկած այս օրագրի հատվածները: Թեպետ ես փոխել եմ բոլոր հատուկ

անունները, բայց այն մարդիկ, որոնց մասին նրա մեջ խոսվում է, երևի կճանաչեն իրենց և, գուցե, կգտնեն արգարացումն այն արարքների, որոնց մեջ մինչև այժմ մեղադրում էին մի մարդու, որն այսուհետև ընդհանուր ոչինչ չունի այստեղի աշխարհի հետ, մենք համարյա միշտ ներում ենք այն, ինչ հասկանում ենք:

Ես այս գրքում զետեղել եմ միայն այն, ինչ վերաբերում է Պեշորինի Կովկասում եղած ժամանակին. իմ ձեռքին մնացել է ևս մի հաստ տետրակ, որտեղ նա իր ողջ կյանքն է պատմում: Երբեք այդ տետրակն էլ կներկայանա հասարակության դատաստանին. բայց այժմ ես չեմ համարձակվում իմ վրա վերցնել այդ պատասխանատվությունը բազմաթիվ կարևոր պատճառներով:

Գուցե ընթերցողներից ոմանք կցանկանան իմանալ իմ կարծիքը Պեշորինի բնավորության մասին: Իմ պատասխանը—այս գրքի վերնագիրն է:— «Բայց այդ շար հեղինակ է»,— կասեն նրանք:— Չգիտեմ:

I

ԹԱՄԱՆ

Թամանը Ռուսաստանի բոլոր ծովամերձ քաղաքներից ամենավատ քաղաքիկն է: Ես այնտեղ քիչ էր մնացել քաղցից մեռնելի և, ի հավելումն դրա, ինձ ուղում էին դեռ ջրահեղձ էլ անել: Ես այնտեղ հասա փոստի կառքով, ուշ գիշերին: Կառապանը ձիերի հոգնած եռյակը կանգնեցրեց քաղաքի մուտքի մոտ գտնվող միակ քարաշեն տան դարբասի մոտ: Ժամապահը, որ մի սեծովյան կաղակ էր, զանգակի ձայնը լսելով, քնաթաթախ բղավեց վայրենի ձայնով. «Ո՛վ է գալիս»: Դուրս եկան ուրյազնիկն⁶¹ ու տասնապետը⁶²: Ես նրանց բացատրեցի, որ ես սպա եմ, գործող գորաբաժին եմ գնում պաշտոնական գործով և սկսեցի պետական բնակարան պահանջել: Տասնապետը մեզ ման ածեց քաղաքում: Ո՛ր խրճիթին մտա-

նում էինք՝ զբաղված էր: Յուրտ էր, ես երեք գիշեր շնչի, տանջվել էի ու սկսեցի բարկանալ: «Ինձ որևէ տեղ տար, ավազա՛՛կ, թեկուզ սատանայի մոտ, բայց որևէ տեղ», — բղավեցի ես: — «Մի օթախ էլ կա, — պատասխանեց տանապետը, ծածրակը քորելով, — միայն թե ձերը ազնվությունը»⁶³ դուր չի գա. հալալ տեղ չի»: — Վերջին բառի ճշգրիտ իմաստը չհասկանալով, ես նրան հրամայեցի առաջ գնալ, և կեղտոտ նրբանցքներով երկար թափառելուց հետո, — նրբանցքներ, որտեղ երկու կողմերում ես տեսնում էի միմիայն խարխուլ ցանկապատեր, մենք կառքով հասանք հենց ծովի ափին գտնվող մի փոքրիկ խրճիթի:

Լիալուսինն իր լույսը գցել էր իմ նոր բնակարանի եղեգնյա տանիքին և սպիտակ պատերին. բակում, որը պարսպապատված էր գետաքարից կառուցված պատով, կար մի կողքի խոնարհված մեկ ուրիշ, ավելի խղճուկ խրճիթ, որն առաջինից փոքր էր ու հին: Ափը գահավեժ իջնում էր դեպի ծով՝ համարյա այդ խրճիթի պատերի մոտ, ու վարն անընդհատ մըրմունջով ճողպում էին մուգ-կապույտ ալիքները: Լուսինը հանդարտ նայում էր անհանդիստ, բայց իրեն հնազանդ տարերքին, և նրա լույսի տակ ես կարողացա նշմարել ափից հետո գտնվող երկու նավ, որոնց սև, ոստայնի նմանվող պարանասարքերը անշարժ նկարվում էին երկնակամարի գունատ եզրագծի վրա: Վնավահանգստում նավեր կան, — մտածեցի ես, — վաղը Գեղինջիկ կգնամ»:

Ինձ մոտ սպասյակի⁶⁴ պաշտոն էր կատարում պաշտպանողական դժի մի կազակ: Ես նրան հրամայեցի ցած բերել ճամպուրուկը և կառապանին ճանապարհ դնել, իսկ ինքս սկսեցի կանչել տանտիրոջը. լուռ են. բախում եմ — լուռ են... այս ի՞նչ է: Վերջապես նախասենյակից դուրս սողաց մոտ տասնչորս տարեկան մի տղա:

— «Տանտերն ո՞ւր է»: — Չը-կա: — «Ինչպե՞ս, ամենևի՞ն չկա»: — «Ամենևի՞ն»: — «Իսկ տանտիրուհի՞ն»: — «Գնաց սլոթոփկան»⁶⁵: — «Իսկ դուռն ո՞վ կբանա ինձ համար», — ասացի ես, ոտքով խփելով դռանը: Դուռն ինքը բացվեց. խրճիթից խոնավություն փչեց: Ես վառեցի ծծմբե լուցկին և մոտեցրի տղայի քթին. լուցկին լուսավորեց երկու սպիտակ աչք: Նա

կույր էր, բոլորովին կույր ի բնե: Նա անշարժ կանգնած էր իմ առաջ, և ես սկսեցի դիտել նրա դիմադծերը:

Նոստովանում եմ, ևս ուժեղ նախապաշարժունք ունեմ բոլոր կույրերի, միաշքանիների, խուլերի, համրերի, անոտ, անձեռ, սապատավոր և այլ պակասավոր մարդկանց նկատմամբ: Ես նկատել եմ, որ միշտ ինչ-որ տարօրինակ հարաբերություն կա մարդու արտաքինի և նրա հոգու միջև. կարծես թե մարմնի որևէ անդամը կորցնելով, հոգին որևէ մի զգացմունք է կորցնում:

Այսպես ուրեմն, ես սկսեցի դիտել կույրի դեմքը. բայց ի՞նչ կհրամայեք կարդալ մի դեմքի վրա, որն աչքեր չունի... Ես երկար նայում էի նրան՝ ակամայից նրան խղճալով, երբ հանկարծ հազիվ նկատելի մի ժպիտ ցուլաց նրա նուրբ շրթհունքների վրա և, չգիտեմ ինչու, այդ ժպիտն ինձ վրա ամենատհամ տպավորությունը թողեց: Իմ գլխում կասկած ծագեց, որ այդ կույրն այնքան էլ կույր չէ, ինչպես թվում է. ես իդուր էի ջանում համոզել ինձ, որ աչքի փառը կեղծել անհնարին է և ի՞նչ նպատակ կարող է ունենալ: Բայց ի՞նչ արած, ես հաճախ եմ հակված լինում նախապաշարժունքների...

— «Ի՞նչ տանտիրո՞ջ տղան ես», — վերջապես հարցրի ես նրան: — «Չէ»: — «Հապա դու ո՞վ ես»: — «Որր եմ, խեղճ եմ»: — «Իսկ տանտիրուհին զավակներ ունի՞»: — «Չէ. մի աղջիկ ուներ, էն էլ մի թուրքի հետ ծովի էն դեհը փախավ»: — «Ի՞նչ թուրքի հետ»: — «Սատանեն նրան գիտի... զրիմցի թուրք էր, Կերչ բաղաբից մի լողկաչի»:

Ես խրճիթ մտա. երկու նստարան, մի սեղան, մեկ էլ մի ահագին սնդուկ վառարանի մոտ. ահա նրա ողջ կահույքը: Պատին՝ ո՛չ մի սրբապատկեր, իսկ դա վա՛տ նշան է: Կտարած ապակու միջով ներս էր խուժում ծովային քամին: Ես ճամպուրուկից հանեցի մի թերվառուկ մոմ և, վառելով, սկսեցի դասավորել իրերը՝ թուրս ու հրացանս անկյունը դրեցի, ատրճանակներս՝ սեղանի վրա, այժենակաճս փռեցի նստարանի վրա: Կազակն էլ իրենը փռեց մյուսի վրա: Տասը բուպեից հետո նա խոմփացրեց, բայց ես չկարողացա քնել, իմ առջև մուկի մեջ անվերջ պտտվում էր սպիտակ աչքերով տղան:

Այսպես անցավ մոտ մի ժամ: Լուսնի լույսն ընկել էր պատուհանին, և նրա ճառագայթը խաղում էր խրճիթի հողմ հատակի վրա: Հանկարծ հատակը հասող պայծառ շերտի վրա մի սուվեր երևաց ու իսկույն շրացավ: Ես կիսարարձրացա և պատուհանից դուրս նայեցի. ինչ-որ մեկը երկրորդ անգամ վազելով անցավ պատուհանի մոտով ու անհայտացավ աստված գիտե թե որտեղ: Ես շէի կարող ենթադրել, թե այդ էակը վազեց ծովափի զառիթափով: Սակայն այլ կերպ նա ո՛ր կարող էր գնալ: Ես վեր կացա, հագա բեշմեսոս, գոտին և դաշույնը վրաս կապեցի ու կամացուկ խրճիթից դուրս գնացի. իմ գեմհանդիման դալիս էր կույր տղան: Ես պահվեցի ցանկապատի մոտ, և նա հաստատուն, բայց գզույշ քայլվածքով անցավ իմ մոտով: Թեի տակ նա ինչ-որ կապոց էր տանում և, դեպի նավահանգիստը ծովելով, սկսեց ցած իջնել նեղ ու գահավիժ շավղով: «Այն օրը համբերը կաղաղակեն և կույրերի աչքերը կբացվեն», — մտածեցի ես՝ նրա ետևից գնալով այնպիսի հեռավորության վրա, որ նրան աչքիցս բաց չթողնեմ:

Մինչ այդ, լուսինն սկսեց սև ամպեր հագնել, և ծովի վրա մառախուղ բարձրացավ. մառախուղի միջով հաղիվ էր առկաջժում մոտիկ նավի հետնամասի լապտերը. ծովափի մոտ պապղում էր փրփուրը գլաքարերի, որոնք ամեն ընկնող սպառնում էին պոկվել ու ջրատույզ անել նավը: Գծվարությունը ցած իջնելով, ես առաջ էի գնում զառիթափով, և ահա տեսնում եմ. կույրը կանգ առավ, ապա ցածրով ծովեց դեպի աջ. նա ջրին այնքան մոտ էր քայլում, որ թվում էր, թե այլքը հիմա նրան ծով կբաշի. բայց երեի դա նրա առաջին գրոսանքը չէր, գատելով այն վստահությունից, որով նա ոտքերը մի քարից մշտահին էր դնում և խոսափում փոսերից: Վերջապես նա կանգ առավ՝ ասես թե ինչ-որ բանի ականջ դնելով, նստեց դեռնին և իր մոտը գրեց կապոցը: Ես հետևում էի նրա շարժումներին, թաքնվելով ծովափի դուրս պրծած ժառի ետևում: Մի քանի ընկնող անց, հակառակ կողմից երևաց մի սպիտակ կերպարանք. նա մոտեցավ կույրին և նստեց նրա մոտ: Քամին ժամանակ առ ժամանակ ականջիս հասցնում էր նրանց խոսակցությունը:

«Հը՛, կույր, — ասաց մի կանացի ձայն, — ուժե՞ղ փոթորիկ է. Յանկոն չի՞ դա»: «Յանկոն փոթորկից չի վախենում», — պատասխանեց կույրը: «Մառախուղը թանձրանում է», — նորից առարկեց կանացի ձայնը, որի մեջ կար տխրություն արտահայտություն:

«Մառախուղում ավելի հեշտ է պահակ կանգնած նավերի մոտով անցնել», — եղավ կույրի պատասխանը: — «Իսկ եթե՞ նա խեղդվի»: — «Է, ի՞նչ կա որ, կիրակի օրը դու եկեղեցի կգրնաս առանց նոր ժապավեն կապելու»:

Հետևեց լուռություն. սակայն ինձ վարձացրեց մի բան — կույրն ինձ հետ խոսում էր մալուռուական⁶⁵ բարբառով, իսկ այժմ մաքուր ուսերենով էր արտահայտվում:

— Տեսնում ես, ես իրավացի եմ, — նորից ասաց կույրը, ծափ տալով. — Յանկոն չի վախենում ո՛չ ծովից, ո՛չ քամիներից, ո՛չ մառախուղից, ո՛չ ծովափի պահակներից. մի ականջ դի՛ր. այդ ջուրը չի՛ ճողփում, ինձ չես խաբի. այդ նրա երկար թիկերն են:

Կինը նստած տեղից վեր թռավ և սկսեց անհանգստություն արտահայտող տեսքով հեռուն նայել:

— Գու զոռանցում ես, կույր, — ասաց նա, — ես ոչի՛նչ չեմ տեսնում:

Խոստովանում եմ, որքան էլ ես աշխատում էի մակույկ հիշեցնող որևէ բան նշմարել հետևում, ապարդյուն էր անցնում: Այդպես անցավ մի տասը բույն. և ահա ալիքների լեռների միջև երևաց մի սև կետ. նա մերթ մեծանում էր, մերթ փոքրանում: Գանդաղորեն բարձրանալով ալիքների կատարը, արագությունը նրանցից ցած իջնելով, ափին էր մոտենում մի մակույկ: Խիզախ էր այն նավորը, որ համարձակվել էր այսպիսի մի գիշեր նավել նեղուցով քան վերստ տարածություն, և կարևոր պետք է լիներ նրան այդ բանին դրողը պատճառը: Այսպես մտածելով, սրտի ակամա տրոփումով ես նայում էի խղճուկ մակույկին. բայց նա, ասես բազ, ջուրն էր սուզվում, և ապա թևերի պես արագորեն թափահարելով իր թիկերը, դուրս էր թռչում անդունդից՝ փրփուրի ցայտերի մեջ կորած. և ահա ես կարծում էի, թե նա թափ առնելով կզարկվի ափին ու փշուր-փշուր կլինի, բայց նա ճարակությունը կողք

դեպի ամբողջ դարձրեց և անվնաս ներս թռավ փոքրիկ ծովածոցը: Նրա միջից դուրս եկավ միջահասակ մի մարդ, որ գլխին ուներ թուրքական մորթի գլակ. նա ձեռքով նշան արեց, և երեքով սկսեցին ինչ-որ բան դուրս քաշել մակույկից. բեռը այնքան մեծ էր, որ ևս մինչև այժմ էլ չիմ հասկանում, թե ինչպես էր, որ մակույկը շրասույզ չէր եղել: Յուրաքանչյուրը մի կապոց ուսելով՝ նրանք շարժվեցին ամի երկայնքով, և ես շուտով նրանց հետքը կորցրեցի: Պետք էր տուն դառնալ, բայց, խոստովանում եմ, այդ բոլոր տարօրինակություններն ինձ անհանգստացնում էին, և ես ծանր գիշեր լուսացրի:

Իմ կազակը շատ զարմացավ, երբ արթնանալով ինձ բուրդովին հագնված տեսավ. սակայն ես նրան զրա պատճառը չասացի: Մի կարճ ժամանակ պատուհանից հիանալով բացկապույտ երկնքով, որ ծածկված էր պատուտած ամպիկներով, հիանալով Արիմի հեռավոր ամիով, որը ձգվում է, ասես մանիշակագույն մի շերտ և վերջավորվում մի ժայռով, որի կատարին սպիտակին է տալիս փարոսի աշտարակը, ես գնացի Յանագորիս բերդը, որպեսզի պարետից իմանամ Գեկենջիկ մեկնելուս ժամը:

Բայց, ավա՛ղ, պարետը վճռական ոչինչ չկարողացավ ասել ինձ: Նախահանգստում գտնվող նավերը բոլորն էլ կամ պահակախումբներ էին, կամ առևտրական նավեր, որոնք դեռ չէին էլ սկսել բեռնվել:— «Գուցե մի երևի-չորս օրից փոստատար նավ գա,— ասաց պարետը,— այն ժամանակ կտեսնենք»: Մոռալ ու բարկացած՝ ես տուն դարձա: Դուան շեմքում ինձ դիմավորեց իմ կազակը՝ վախեցած դեմքով:

— Բանը վատ է, ձերդ ազնվություն,— ասաց նա ինձ:

— Հա՛, ախպեր, աստված գիտե, թե երբ մենք այստեղից կմեկնենք:

Այս բանի վրա նա էլ ավելի անհանգստացավ և իմ կողմը խոնարհվելով՝ շնչոտնով ասաց.

— Հալալ տեղ չի՛ սա: Ես այսօր պատահեցի սեծովյան մի ուրյարչիկի. նա իմ ծանոթն է—անցած տարի մեր զորաբաժնում էր. հենց որ նրան ասեցի, թե որտեղ ենք իջանակել, նա ինձ, թե՛ «Այդտեղը, ախպեր, հալալ տեղ չի, ու տան տերերը շար մարդիկ են...»:— Եվ ճիշտ որ, այդ ի՞նչ կույր է...

ամեն տեղ մենակ է գնում-գալիս. թե՛ շուկա՛ հաց գնելու, թե՛ ջուր բերելու... երևում է, այստեղ արդեն դրան վարժվել են:

— Բայց ի՞նչ, տանտիրուհին գոնե կրեա՞ց...

— Այսօր ձեր բացակայության ժամանակ մի պառավ կկավ, հետը՝ իր աղջիկը:

— Ի՞նչ աղջիկ, նա աղջիկ չունի:

— Աստված գիտե, թե ով է նա, եթե պառավի աղջիկը չի. հրեն պառավը հիմա նստած է իր խրճիթում:

Ես մտա խրճիթը: Վառարանը՝ թե՛ վառված էր, և ճրագ մեջ եփվում էր շքավորի համար բավական ճոխ ճաշ: Իմ բոլոր հարցերին պառավը պատասխանում էր, որ ինքը խուլ է, չի լսում: Ի՞նչ անելի դրա հետ: Ես դարձա գեպի կույրը, որը նստած էր վառարանի առաջ և ցախ էր ավելացնում կրակին: «Հասպա՛, կույր դիվուկ,— ասացի ես, նրա ականջից բռնելով,— ասա՛, դիշերը կապոցն առած՝ ո՞ւր էիր քաշ գալիս, հր՞»: Հանկարծ կույրս լաց կղավ, ճշաց, ախ քաշեց. «Ես ո՞ւր եմ գնացել... ո՞չ մի տեղ էլ ա չեմ գնացել... կապոցն առած... ի՞նչ կապոց»: Պառավն այս անգամ լսեց և սկսեց մրթմրթալ. «Ինչի՞ր են հնարում, այն էլ այս խեղճ ու կրակի վրա. ինչի՞՛ համար եր նրան նեղացնում. նա ձեզ ի՞նչ է արել: Այդ ինձ ձանձրացրեց, և ես դուրս եկա, հաստատապես որոշելով գտնել այս հանելուկի լուծման բանալին:

Ես փախաթվեցի այժենակաճի մեջ ու նստեցի ցանկապատի մոտ, քարի վրա՝ հեռուն նայելով. իմ առջև փռվել էր դիշերվա փոթորկից ալեկոծված ծովը, և նրա միօրինակ աղմուկը, բուն մտնող քաղաքի մրմունջի պես, ինձ հիշեցրեց հին տարիները, իմ մտքերը փոխադրեց հյուսիս, մեր ցուրտ մայրաքաղաքը՝: Հուշերն ինձ հուզեցին, և ինքնամոռացության մեջ ընկա... Այսպես անցավ մի ժամի շափ, գուցե և ավելի... Հանկարծ երգ հիշեցնող ինչ-որ բան՝ ինձ զարմանք պատճառելով՝ հասավ իմ լսողությանը: Ծիշտ որ այդ երգ էր, և կանացի թարմ ձայն. բայց որտեղի՞ց... Այնպե՛ղ դրեցի, երգը ներդաշնակ էր՝ մեկ ձգվող ու տխուր, մեկ արագ ու աշխույժ: Նայեցի շուրջս՝ ոչ ոք չկար. նորից ականջ դրեցի. հնչյուններն ասես երկնքից էին ընկնում: Ես հայացքս վեր բարձրացրի. իմ հյուղի կտուրին կանգնած էր շերտավոր նախ-

շերով զգեստ հագած հերարձակ մի աղջիկ. իսկական հա-
վերժահարս: Աչքերը ձեռքի ափով արևի ճառագայթներից
պաշտպանելով, նա սևեռուն հայացքով նայում էր հեռուն,
մերթ ծիծաղում ու ինքնիրեն խոսում, մերթ նորից էր երգում:

Ես միտս պահեցի այդ երգը բառ առ բառ:

Ասես ազատ, ինքնակամ՝
կահաչ ծովով
Շատ նավակներ են լողում
Ճերմակառագաստ:
Այդ նավակների միջև
Իմ մակուշկն է գանձում,
Իմ մակուշկը՝ անսարք,
Երկու թիանի:
Թե փոթորիկ փրթի խե,
Նավակներն այդ հին
Կբարձրացնեն իրենց թե,
Մովում կցրվեն:
Ես ծովին այն ժամ
Խորախոր ողջուն կտամ.
«Արի, ձեռ մի տա, շար ծով,
Դու իմ մակուշկին:
Իմ մակուշկը տանում է
Իրեր թանկ ու թանկագին,
Մով գիշերով վարում է
Նրան մի խենթ գլխի տեր»:

Ակամայից իմ գլուխը մի միտք եկավ, որ գիշերը ես նույն
այդ ձայնն եմ լսել. ես մի բոպե մտքերի մեջ ընկա և երբ
նորից կտորին նայեցի, աղջիկն այլևս այնտեղ չէր: Հանկարծ
նա վագելով անցավ իմ մոտով, ինչ-որ ուրիշ բան երգելով և,
մատները չրթացնելով, ներս վագեց պառավի մոտ, ու այն-
տեղ նրանց միջև վեճ սկսվեց: Պառավը բարկանում էր, աղջի-
կը բարձրաձայն քրքում: Եվ ահա տեսնում եմ՝ դարձյալ թրու-
կոտելով վագում է իմ ջրահարսը⁶⁹. Ինձ հավասարվելով, կանգ
առավ և սևեռուն հայացքով աչքերիս մեջը նայեց՝ ասես իմ
ներկայությունից դարմացած. հետո անփույթ շուտ եկավ ու
կամացուկ գնաց դեպի նավահանգիստը: Մրանով չվերջացավ.

ամբողջ օրը նա պտովեց իմ բնակարանի մոտերքը. երգն ու
թուղկոտելը ոչ մի բոպե չդադարեցին: Տարօրինակ էակ: Նրա
դեմքի վրա չկար խելագարության ոչ մի նշան. ընդհակառա-
կը, նրա աչքերն աշխույժ թափանցողականությամբ կանգ էին
առնում իմ վրա, և այդ աչքերը, թվում էր, թե օժտված էին
ինչ-որ մագնիսական ուժով, ու ամեն անգամ նրանք կարծես
թե հարցի էին սպասում: Բայց հենց որ ես սկսում էի խոսել,
նա, նենգորեն ժպտալով, փախչում էր:

Կտրականապես հայտարարում եմ՝ ես երբեք նման կին
չէի տեսել: Նա հեռու էր գեղեցկուհի լինելուց, բայց ես իմ
նախապաշարումներն ունեմ նաև գեղեցկության նկատմամբ:
Նրա մեջ աղնվատոհմության մեծ արտահայտություն կար...
կանանց, ինչպես և ձիերի ցեղականությունը մեծ բան է. այս
գրտաը պատկանում է երիտասարդ Ֆրանսիային: Նա, այ-
սինքն ցեղականությունը՝ և ոչ թե երիտասարդ Ֆրանսիան,
մեծ մասամբ երևում է քայլվածքում, ձեռքերում ու ոտքերում.
մանավանդ քիթը շատ մեծ նշանակություն ունի: Կանոնավոր
քիթը Ռուսաստանում փոքրիկ տարից հազվադեպ է պատա-
հում: Թվում էր, թե իմ երգչուհին տասնութ տարեկանից մեծ
չէ: Նրա իրանի արտասովոր ճկունությունը, արևադարձիկ մա-
ղբը, նրա պարանոցի և ուսերի փոքր-ինչ արևառ մորթի ինչ-
որ ոսկուն տվող փայլը և մանավանդ կանոնավոր քիթը, — այս
ամենն ինձ համար հմայիչ էր: Թեպետև նրա շեղ հայացքնե-
րում ես ինչ-որ վայրենի և կասկածելի բան էի կարդում, թե-
պետև նրա ժպիտի մեջ կար ինչ-որ անորոշ բան, բայց այդպես
է նախապաշարման ուժը՝ կանոնավոր քիթն ինձ խելքից հա-
նել էր. ես երևակայում էի, թե գտել եմ Գյոթեի Մինյունը⁷⁰
Գյոթեի գերմանական երևակայության այդ տարօրինակ
ծնունդը. և իրոք, նրանց միջև շատ նմանություն կար. նույն
արագ անցումները մեծագույն անհանգստությունից դեպի
կատարյալ անշարժությունը, նույն հանելուկային խոսքերը,
նույն ցատկոտումները, տարօրինակ երգերը...

Իրիկնադեմին, նրան շեմքի վրա կանգնեցնելով՝ ես նրա
հետ հետևյալ խոսակցությունը բացեցի.

«Ասա խնդրեմ, գեղեցկուհի, — հարցրի ես, — այսօր դու

ի՞նչ էիր անում կտուրի վրա:— Վնայում էի, թե քամին որ կողմիցն է փչում:— Քո ինչի՞ն է պետք: Որ կողմից քամի, այն կողմից էլ երջանկություն:— Եվ ի՞նչ, մի՞թե դու երբով երջանկություն էիր կանչում:— Որտեղ երգ է ասվում, այնտեղ էլ բախտ է բացվում:— Քսկ եթե՞ հակառակի պես երգովդ դժբախտություն բերես զլսիդ: Օհ, ի՞նչ արած. որտեղ ավելի լավ շեղավ, այնտեղ ավելի վատ կլինի, իսկ վատից մինչև լավը նորից հետու չէ:— Քսկ այդ երգը քեզ ո՞վ է սովորեցրել:— Ոչ ոք էլ չի սովորեցրել. խելքիս փչի. կերպեմ. լսողը կլսի, իսկ ով չպետք է լսի, նա չի հասկանա:— Քսկ քո անունն ի՞նչ է, երգչուհիս:— Ով մկրտել է, նա գիտե:— Քսկ ո՞վ է մկրտել:— Վես ի՞նչ իմանամ:— Քնչ ծածկա՝ իտն ես. ա՛յ, ես քո մասին որոշ բաներ եմ իմացել» (նրա դեմքի արտահայտությունը չփոխվեց, նա շրթունքները չարժեց կարծես թե խոսքն իր մասին չէր): Վես իմացել եմ, որ դու երեկ գիշեր ծովափ ես գնացել:— Եվ այստեղ ես շատ ծանրակշիռ ձևով պատմեցի նրան այն ամենը, ինչ տեսել էի, ցանկանալով շփոթեցնել նրան. բնա՞վ չշփոթվեց: Նա կոկորդովը մեկ քրքչաց: Շատ բան եք տեսել, բայց քիչ բան գիտեք, իսկ ինչ էլ գիտեք, կողպեքի տակ պահեք: Քսկ եթե, օրինակ, խելքիս փչի պարետին հայտնել»,— և այստեղ ես դեմքիս ավի շատ լուրջ, նույնիսկ խիստ արտահայտություն: Նա հանկարծ թռչկոտեց, երգեց ու չքացավ, ինչպես թփից խրտնեցրած թռչնիկ: Իմ վերջին խոսքերը բնավ տեղին չէին. այն ժամանակ ես չէի կռահում նրանց կարևորությունը, բայց հետագայում առիթ ունեցա ասածիս համար զզջալու:

Չենց նոր էր մթնել, ես կարգադրեցի կազակիս թեյնոցը կրակին գնել՝ արշավանքների ժամանակվա պես, վառեցի մոմը և նստեցի սեղանի մոտ, ծխելով ճամփորդական ծխամորձա: Ես արդեն վերջացնում էի թեյի երկրորդ բաժակը, երբ հանկարծ դուռը ճռռաց, ետևիցս լավեց հագուստի և քայլերի թեթև շրշյուն. ես ցնցվեցի ու ետ նայեցի. այդ նա՛ էր, իմ ջրահարսը: Նա նստեց իմ դիմացը կամացույժ ու լռելյայն և վրաս սեևեց իր աչքերը, ու, չգիտեմ ինչու, բայց այդ հայացքն ինձ թվաց հիասքանչ-քնքուշ. դա ինձ հիշեցրեց մեկն այն հայացքներից, որոնք վաղուց անցած տարիներում այն-

պես ինքնիշխան խաղում էին իմ կյանքի հետ: Նա, թվում էր, հարցի է սպասում, բայց ես անբացատրելի շփոթմունքով բռնված՝ լուռ էի: Նրա դեմքը ծածկված էր աղոտ գունատությամբ, որ մասնում էր հոգեկան հուզմունքը. նրա ձեռքն անպատակ շարժվում էր սեղանի վրա, և ես նկատեցի, որ թեթևակի դողդողում է: Նրա կուրծքը մերթ խիստ վեր էր բարձրանում, մերթ, թվում էր, թե նա պահում է իր շնչառությունը: Այդ կոմեդիան սկսում էր ինձ ձանձրացնել, և ես պատրաստ էի խզել լուրջությունն ամենապրոպայիկ ձևով, այսինքն՝ նրան մի բաժակ թեյ առաջարկել, երբ նա հանկարծ վեր թռավ, գրկեց իմ պարանոցը, խոնավ, բոցեղեն, հնչեղ համբույր դրոշմեց իմ շրթունքներին: Իմ աչքերը մթնեցին, գլուխս պտույտ եկավ. ես սեղմեցի նրան իմ գրկում երիտասարդական կրքի ամբողջ թափով, բայց նա օձի պես սահեց իմ ձեռքերի միջից, ականջիս շնչալով՝ «Այս գիշեր, հենց որ բողբոջ քենն, դուրս արի ծովափ», ու նստի պես դուրս թռավ սենյակից: Նախասենյակում նա դիպավ, շուտ ավելեց թեյնոցն ու հատակին դրված մոմը: «Ի՞նչ դե-աղջիկ է»,— գոչեց կազակը, որ տեղավորվել էր ծղոտի վրա և երազում էր տաքանալ թեյի մնացորդով: Ես միայն այստեղ ուշքի եկա:

Մի երկու ժամ անց, երբ նավահանգստում ամեն ինչ լռեց, ես արթնացրի իմ կազակին: «Եթե ես ատրճանակ կրակեմ,— ասացի նրան,— ծովափ վաղիր»: Նա շեց աչքերը և մեքենաբար պատասխանեց. «Լսում եմ, ձեռք ազնվություն»: Ես ատրճանակը գոտիս խրեցի և սենյակից դուրս գնացի: Աղջիկն սպասում էր ինձ վայրէջքի ծայրին. նրա հագուստն ավելի՛ բան բարակ էր, մի փոքրիկ խաս աղյուխ գոտեորում էր նրա ձկուն իրանը:

— Եկեք իմ ետևից,— ասաց նա, իմ ձեռքը բռնելով, և մենք սկսեցինք իջնել: Չեմ հասկանում, թե ինչպես էր, որ ես վիրջ չկոտրեցի. ցածում մենք ծովեցինք աջ և գնացինք հենց նույն ճանապարհով, որով ես երեկ հետևում էի կույրին: Լուսինը դեռ դուրս չէր եկել, և միայն երկու աստղիկներ էին փայլում մուգ-կապույտ երկնակամարում, ինչպես երկու փրկարար փարոս: Ծանր ալիքները համաշափ ու հավասար դլորվում էին մեկը մյուսի ետևից՝ հազիվ վեր բարձրացնելով

մենալոր մակույկը, որ մոտեցված էր ափին: «Մակույկ մտնենք»,— ասաց իմ ուղեկցուհին: Ես տատանվում էի. ծովում սանտիմենտալ գրոսանքներ կատարելու սիրահար չեմ ես. բայց նահանջելու ժամանակ չէր: Նա մակույկ ցատկեց, ես՝ նրա հետևեց, և դեռ ուշքս գլուխս չէի հավաքել, երբ նկատեցի, որ մենք նավարկում ենք. «Այս ի՞նչ է նշանակում»,— ասացի ես բարկացած: «Այս նշանակում է,— պատասխանեց նա, ինձ նստարանի վրա նստեցնելով և ձեռքերով իրանս գրկելով,— «այս նշանակում է, որ ես քեզ սիրում եմ...»: Ու նրա այսքան սեղմվեց իմին, և ես դեմքիս վրա զգացի նրա բոցեղեն շնչառությունը: Հանկարծ ինչ-որ բան աղմուկով ջուրն ընկավ. ես ձեռքս գոտուս տարա, ատրճանակս չկար: Օ՛, այստեղ ստեղծելի կասկած ընկավ իմ սիրտը, արյունը գլուխս խփեց: Ետ եմ նայում, մենք ափից մոտ հիսուն սաժենի վրա ենք, իսկ ես լողալ չգիտեմ: Ուղեցի նրան ինձնից դեռ հրել, նա կատվի պես բռնել էր հագուստիցս, և հանկարծ ուժեղ հրումը քիչ մնաց ինձ ծովը գցելու: Մակույկը երբեք, բայց ես շտկվեցի, և մեր մինչև սկսվեց մի կատաղի կռիվ. կատաղությունն ինձ ուժ էր տալիս, բայց ես շուտով նկատեցի, որ ճարպկության մեջ ես զիջում եմ իմ հակառակորդին... «Դու ի՞նչ ես ուղում»,— բղավեցի ես, ամուր հույս տալով նրա փոքրիկ ձեռքերը. նրա մատները ճկրտացին, բայց նա ձայն չհանեց նրա օձային նատուրան դիմացավ այդ տանջանքին: — Դու տեսե՛լ ես,— պատասխանեց նա,— դու կամտնե՛ս,— ու գերբնական ճիգով ինձ տապալեց մակույկի կողքին. մենք երկուսս էլ մինչև գոտկատեղներս ցած էինք կախվել մակույկից. նրա մազերը դիպչում էին ջրին. բուպեն վճռական էր: Ես ծունկս դեմ տվի մակույկի հատակին, մի ձեռքով նրա մազերի հյուսքը բռնեցի, մյուսով՝ կոկորդը. նա բաց թողեց իմ հագուստը, և ես վայրկենաբար նրան նեւեցի ալիքների մեջ:

Արդեն բավական մութն էր. նրա գլուխը մի երկու անգամ երևաց ծովային փրփուրի մեջ, և ես այլևս ոչինչ չտեսա...

Մակույկի հատակին ես գտա հին թիի մի կտոր և մի կերպ, երկար ջանքերից հետո, նավահանգիստ հասա: Ծովափով դեպի իմ հյուսիս ընթանալիս, ես աղամայից նայում էի դե-

պի այն կողմը, որտեղ երեկ կույրն սպասում էր դիշերվա հավորդին. լուսինն արդեն լողում էր երկնքում, և ինձ թվաց, թե սպիտակ հագնված մեկը նստած է ծովի ափին. հետաքրքրությունից գրգված՝ ես գաղտագողի մոտեցա և պատկեցի գահավեժ ծովափի խոտերի մեջ. գլուխս այնտեղից մի քիչ դուրս հանելով, ես կարողացա ժայռի վրայով շատ լավ տեսնել այն ամենը, ինչ կատարվում էր ցածում, և շատ էլ չզարմացա, այլ համարյա ուրախացա, իմ հավերժահարսին ճանաչելով: Նա ծովային փրփուրն էր քամում իր երկար մազերից, թաց շապիկը գծագրում էր նրա ճկուն իրանը և բարձր կուրծքը: Ծուռով հեռվում մակույկ երևաց, արագ մոտեցավ. նրա միջից, ինչպես երեկ, դուրս եկավ թուրքական գրակով մի մարդ, բայց նա կազակի խուլվածք ուներ, և փոխեղեն գոտու աակից դուրս էր ցցված մի մեծ դանակ: «Յանկո՛»,— ասաց աղջիկը.— ամեն ինչ կորած է: Հետո նրանց խոսակցությունը շարունակվեց, բայց այնքան կամաց, որ ես ոչինչ չկարողացա լսել: «Իսկ կույրը ո՞ր է»,— ասաց վերջապես Յանկոն՝ ձայնը բարձրացնելով: «Ըստ նրան ուղարկել եմ».— եղավ աղջկա պատասխանը: Մի քանի րոպեից հետո հայտնվեց կույրը, շալակած բերելով մի պարկ, որը մակույկի իջեցրին:

«Լսի՛ր, կո՛ւյր,— ասաց Յանկոն,— դու լավ պահպանիր այն տեղը... գիտե՛ս, այնտեղ մեծ արժեքի ապրանքներ կան... ասա (անունը ես չսեցի), որ ես այլևս նրա ծառան չեմ, գործերը վատ են գնում, նա ինձ էլ չի տեսնի. հիմա վտանգավոր է. գնում եմ ուրիշ տեղ աշխատանք փնտրելու, իսկ նա այս տեսակի զոշաղին էլ չի գտնի: Համ էլ ասա, որ եթե նա ավելի լավ վճարեր աշխատանքների համար, Յանկոն էլ նրան չէր թողնի, իսկ ինձ համար ամեն տեղ ճանապարհ է, ուր քամի է փչում ու ծով աղմկում:— Կարճատև լուռությունից հետո Յանկոն շարունակեց.— Սա ինձ հետ կգա, սա այստեղ մնալ չի կարող. իսկ պառավին ասա, թե ժամանակն է, որ մեռնի, շափից ավելի է ապրել, նամուսն էլ լավ բան է: Իսկ մեզ էլ չի տեսնի»:

— Իսկ ե՞ս— ասաց կույրը աղերսալի ձայնով:

— Դու իմ ինչի՞ն ես պետք,— եղավ պատասխանը:

Մինչ այդ իմ ջրահարսը մակույկ ցատկեց և ընկերոջը

(ՊԵՉՈՐԻՆԻ ՕՐԱԳԻՒ ՎԵՐՋԸ)

II

ԻՇԵԱՆԱԳՈՒՅՏԻ ՄԵՐԻ

11-ր մայիսի

ձեռքով արավ. վերջինս կույրի ձեռքն ինչ-որ բան դրեց, ասե-
լով. «Առ, կարկանդակ գնիր քեզ համար»: «Միայն այս-
քա՞նը», — ասաց կույրը: — «Ահա քեզ էլի», — ու վայր ընկած
դրամը քարին գիպելով՝ գնաց: Կույրը գետնից շվերցրեց
դրամը: Ցանկոն մակույզի նսանց. քամին ծովափից էր փչում.
նրանք փոքրիկ առագաստ բարձրացրին և արագ սլացան: Եր-
կար ժամանակ լուսնի լույսի տակ սպիտակ առագաստը երե-
վում էր մութ ալիքների միջև. կույրը շարունակում էր դեռ
նստած մնալ ծովափին, և ահա իմ ականջին հասավ հեկեկան-
քի նման մի բան. կույր տղան ասես լալիս էր, և երկա՛ր,
երկա՛ր... Ես տխրեցի: Եվ ճակատագրի ինչի՞ն էր պետք ինձ
զցել ազնիվ մախանենգների՞ խաղաղ շրջանը: Ինչպես ան-
այլալ ջուրը նետված մի քար, ևս վրդովեցի նրանց հանգիս-
տը, և քիչ էր մնացել, որ ինքս էլ քարի պես հատակը գնայի:

Ես վերադարձա տուն: Նախասենյակում փայտե ափսեի
մեջ ճրթճրթում էր այրված մոմի մնացորդը, և իմ կազակը,
հակառակ հրամանիս, քնած էր խոր քնով, հրացանը երկու
ձեռքով բռնած: Ես նրան հանգիստ թողեցի, վերցրի մոմը և
խրճիթ մտա: Ավա՛ղ, իմ արկղիկը, արծաթապատ թուրս,
Դադասանի դաշույնս, որ բարեկամիս նվիրն էր, — բոլորն ան-
հետացել էր: Այտեղ ահա ևս գլխի ընկա, թե ինչ իրեր էր
տանում անիծյալ կույրը: Կազակին բավական անբաղաբա-
վարի հրումով զարթնեցելով, ևս հայհոյեցի նրան, բարկացա,
բայց ի՞նչ կարելի էր անել: Եվ ծիծաղելի չէ՞ր լինի դանդաու-
վել իշխանությունը, որ կույր տղան ինձ կողոպտել է, իսկ
տասնութ տարեկան աղջիկը քիչ էր մնացել որ ջրահեղձ անի՛:
Փա՛ռք ասածո, առավոտյան մեկնելու հնարավորությունը ներ-
կայացավ, և ևս թողեցի Թամանը: Ի՞նչ եղան պառալն ու
խեղձ կույրը — շգիտեմ: Եվ ի՞նչ էլ իմ գործն են մարդկային
ուրախություններն ու թշվառությունները, — ի՛մ, թափառող
սպայիս, որ, ի հավելումն դրան, ուղեթուղթ ունի, թե պաշտո-
նական գործերով է գնում...

Երեկ ևս Պյատիգորսկ ժամանեցի, բնակարան վարձեցի
քաղաքի ծայրին, ամենաբարձր տեղում՝ Մաշուկի ստորոտի
մոտ. մրրկի ժամանակ ամպերը կիջնեն մինչև իմ տանիքը:
Այսօր առավոտյան ժամի հնգին, երբ ևս լուսամուտը բացեցի,
իմ սենյակը լցվեց ցցապատած համեստ պարտեզում բուսած
ծաղիկների բույրով: Ծաղկած կեռասենիների ճյուղերը հաս-
նում են իմ պատուհաններին, և քամին երբեմն իմ զրասե-
զանը ծածկում է նրանց ծաղիկների սպիտակ թերթիկներով:
Երեք կողմից իմ բնակարանի առջև բացվում են հիանալի տե-
սարաններ: Արևմտյան կողմում հինգ գլխանի Բեշտուն է
կապտին տալիս, ինչպես «անցած փոթորիկի վերջին սև
ամպ»⁷². հյուսիսակողմում բարձրանում է Մաշուկը, որպես
բրդոտ պարսկական զրահ, և ծածկում է երկնակամարի այդ
ամբողջ մասը. դեպի արևելք նայելն ավելի ուրախալի է.
ներքեն իմ առջև է խայտաբղետ մաքուր, նոր քաղաքիկը,
աղմկում են բուժիչ աղբյուրները, աղմկում է բաղմալեզու
ամբոխը, իսկ այնտեղ, ավելի դեմք, ամֆիթատրոնի պես
վեր են դիզանում սարերը, որոնք որքան հեռու, այնքան կա-
պույտ ու մառախլապատ են, իսկ հորիզոնի եզրին ձգվում է
ձյունապատ դադաթների արծաթե շղթան, սկսվելով Կազրե-
կով և վերջանալով երկգլուխ էլբրուսով... Այսպիսի երկրում
սպրկն ուրախալի է: Ինչ-որ խնդությունը զբացմունք է լցվել
իմ բոլոր երակները: Օդը մաքուր է ու թարմ, որպես մանկան

համբույր, արևը վառ է, երկինքը՝ կապույտ. թվում է, թե սրանից ավելի էլ ի՞նչ է հարկավոր. այստեղ ինչի՞ են պետք կրթերը, ցանկությունները, աստուածները... Սակայն ժամանակ է: Գնամ ելիզավետյան աղբյուրը. այնտեղ, ասում են, առավոտյան հավաքվում է ամբողջ շրեկ հասարակությունը:

Քաղաքի կենտրոնն իջնելով, ես գնացի զբոսայգիով, որտեղ հանդիպեցի մի քանի տխուր խմբեր, որոնք զանդադ սարն էին բարձրանում. այդ մեծ մասամբ տափաստանցի կալվածատերերի ընտանիքներ էին. այդ խակուն կարելի էր կռահել ամուսինների մաշված հնատարազ սերթուկներից և կանանց ու աղջիկների նրբաճաշակ շքագզեստից: Երևում է, որ ջրեկ բոլոր երիտասարդներին նրանք հականհանվան հանաչում էին, որովհետև նրանք իմ վրա նայեցին քնքուշ հետաքրքրությամբ. սերթուկիս պետերբուրգյան տարազը նրանց թյուրիմացություն մեջ գցեց, բայց շուտով նկատելով հետևավաղորայինի ուսագիրներս, նրանք զայրույթով երեսները շուռ տվին:

Տեղական իշխանավորների կանայք, ջրերի այսպես ասած տանտիրուհիները, ավելի բարեհաճ էին. նրանք լոռնետներ⁷³ ունեն, նրանք սլակաս ուշադրություն են դարձնում նշանազգեստի⁷⁴ վրա, նրանք ընտելացել են համարակալած կոճակի տակ Կովկասում հանդիպել բոցավառ սիրտ և սպիտակ գլխարկի տակ՝ կիրթ ուղեղ: Այս կանայք շատ սիրելի են, և երկար ժամանակով սիրելի: Ամեն տարի նրանց պաշտողները նորերով են փոխվում, և հենց այս է, թերևս, նրանց անխոնջ սիրալիրության զաղտնիքը: Նեղ կածանով բարձրանալով դեպի Ելիզավետյան աղբյուրը, ես հասա քաղաքացիական և զինվորական ծառայության մեջ գտնվող տղամարդկանց մի խմբի, որոնք, ինչպես ես հետո իմացա, ջրից բուժում ակնկալող մարդկանց մի առանձին դասակարգ են կազմում. նրանք խմում են, սակայն ոչ ջուր, քիչ են զրոսնում, հարևանցիորեն են քարշ գալիս կանանց ետևից. նրանք թուղթ են խաղում և զանգատվում ձանձրույթից: Նրանք պճնամոլներ են. իրենց հյուսվածապատ⁷⁵ բաժակները թթու ծծմբաջրի

հորն իջեցնելով, նրանք ահագեմիական⁷⁶ կեցվածքներ են ընդունում. քաղաքացիական ծառայության մեջ գտնվողները թաց-երկնագույն փողկապ են կապում, զինվորականներն օձիքի տակից դուրս են թողնում բրիժի⁷⁷: Նրանք խոր արհամարհանք են տածում դեպի դավառային կանայք և մայրաքաղաքների արիստոկրատիկ հյուրասենյակների կարոտն են քաշում, ուր նրանց ներս շեն թողնում:

Վերջապես ահա և ջրհորը... Նրա կողքի հրապարակում կառուցված է մի տնակ, որի կարմիր տանիքը կախվում է վաննայի վրա, իսկ փոքր-ինչ հեռու գալերեան է, որտեղ զբոսնում են անձրևի ժամանակ: Մի քանի վիրավոր սպաներ, հենակները ետ քաշած, նստել էին նստարանի վրա—գունատ, տխուր: Մի քանի կին արագ քայլերով ետ ու առաջ էին քայլում փոքրիկ հրապարակում՝ ջրի ներգործությանն սպասելով: Նրանց մեջ կային մի քանի զեղեցկազեմներ: Մաշուկի թևք լանջը ծածկող խաղողի ալեյներում երբեմն երևում էր երկուսով առաձնանալու սիրահար որևէ կնոջ խայտարղետ գլխարկ,— այսպես եմ ասում, որովհետև այդպիսի գլխարկի մոտ ես միշտ նկատել եմ կամ զինվորական գլխարկ կամ անձուռնի կլոր շլապա: Գահավեժ ժայռի վրա, որտեղ կառուցված է Էվոլյան տավիղ⁷⁸ կոչվող պավիլիոնը, ցցվել էին տեսարանների սիրահարները և հեռագիտակ էին ուղղում դեպի էլբորուսը. նրանց մեջ կային երկու գովեռնյորներ⁷⁹ իրենց սանների հետ, որոնք եկել էին գեղձախտից բժշկվելու:

Շնչասպառ լինելով՝ ես կանգ առա սարի եզրին, և, հենվելով տնակի անկյունին, սկսեցի դիտել զեղատեսիլ շրջակայքը, հրք հանկարծ հետևիցս լսեցի մի ծանոթ ձայն.

— Պեշո՞րին, վաղո՞ւց է արդյոք, ինչ այստեղ ես:

Ես եմ նայում. Գրուշնիցկին է: Մենք զրկախառնվեցինք: Ես նրա հետ ծանոթացել էի դործող զորաբաժնում: Գնդակը վիրավորել էր նրա ոտքը, և նա ինձանից մոտ մի շաբաթ առաջ էր ջրերը եկել:

Գրուշնիցկին յունկեր⁸⁰ է: Միայն մի տարի է, ինչ նա ծառայության մեջ է. հազնում է սոսկական զինվորի հաստ շինել. այդ էլ հատուկ տեսակի պճնամոլություն է: Նա ունի Գեորգիի հասարակ խաչ⁸¹: կավ կազմվածքի տեր է,

Յիսամորթի ու սևահեր. արտաքինին նայելով՝ նրան կարելի է համարել 25 տարեկան, թեպետ նա հաղիվ թե 21 տարեկան լինի: Խոսելիս գլուխը ետ է տանում և անդադար բեզը ուրում ձախ ձեռքով, որովհետև աչքով կաթնում է հենակին: Խոսում է արագ և շինծու ոճով. նա այն մարդկանցից է, որոնք կյանքի ամեն մի դիպվածի համար ունեն պատրաստի ճոխ ֆրազներ, այն մարդկանցից, որոնց սոսկ զեղծեցիկը չի հուշում, և որոնք մեծություն ծախելով՝ արտասովոր զգացմունքներ, վե՛հ տենչեր ու բացառիկ տանջանքներ ունեցողի դիմակ են հագնում: Տպավորություն գործելը նրանց հաճույք է պատճառում. նրանք խելագարեցնելու աստիճան զուր են դալիս գավառական ոտմանտիկ կանանց: Մերովյան մոտենալով՝ նրանք դառնում են կամ-խաղաղ կալվածատերեր, կամ հարբեցողներ. երբեմն՝ այս էլ, այն էլ: Նրանց հոգին ունենում է շատ բարի հատկություններ, բայց ոչ մի գրոշի պոեզիա: Գրուշնիցկին արտասանելու սիրահար էր: Հենց որ խոսակցությունը դուրս էր գալիս սովորական հասկացողությունների սահմաններից, նա ձեզ խոսքակոխ էր անում. ես երբեք չէի կարողանում նրա հետ վիճել: Նա ձեր ատարկություններին չի պատասխանում, նա ձեզ չի լսում: Հենց որ դուք գաղար եք առնում, նա սկսում է երկար տերաղ⁸², որն ըստ երևույթին ինչ-որ կապ ունի այն բանի հետ, ինչ դուք ասացիք, բայց իրոք միայն շարունակությունն է նրա սեփական խոսքի:

Նա բավական սրամիտ է: Նրա էպիգրամները⁸³ հաճախ զվարճալի են, բայց երբեք դիպուկ և շարամիտ չեն լինում. նա երբեք որևէ մեկին մի խոսքով չի սպանի: Նա չի ճանաչում մարդկանց և նրանց թույլ լաբերը, որովհետև իր ամբողջ կյանքի ընթացքում զբաղվել է միմիայն իրենով: Նրա նպատակն է վեպի հերոս դառնալ: Նա այնքան հաճախ է աշխատել հավատացնելու ուրիշներին, թե ինքն աշխարհի համար ստեղծված էակ չէ և դատապարտված է ինչ-որ գաղտնի տանջանքների, որ ինքն էլ համարյա համոզվել է դրան: Գրա համար է այնպիսի հպարտությամբ կրում հասարակ զինվորի իր հաստ շինելը: Ես նրան հասկացել եմ, և այդ պատճառով նա ինձ չի սիրում, թեպետ արտաբուստ ամենաբարեկամական հարաբերությունների մեջ ենք: Գրուշնիցկին հայանի քաջի

անուն է հանել. ես նրան տեսել եմ պատերազմում. նա թափահարում է թուրը, բղավում է և առաջ նետվում՝ աչքերը կկոցելով: Գա ուռաական քաջության նման չի... և

Ես էլ նրան չեմ սիրում. ես զգում եմ, որ երբեք մենք ընդհարվելու ենք նեղ ճանապարհի վրա, և մեղանից մեկնում ելի բանը վատ է լինելու:

Նրա Կովկաս գալը նույնպես նրա ոտմանտիկական ֆանատիկոսության հետևանք է: Ես հավատացած եմ, որ հայրական գյուղից մեկնելու նախօրյակին նա մտալլ տեսքով ասելիս կլինեք որևէ սիրուն հարեանուհու, որ ինքը հենց այնպես՝ սոսկ ծառայելու չի գնում, այլ մահ է փնտրում, որովհետև... այստեղ նա, երևի աչքերը ձեռքով ծածկելով, շարունակելիս կլինի այսպես՝ ձեռք, դուք (կամ դու) այս շպետք է իմանաք: Ձեր մաքուր հոգին կսարսռա՝ եմ ինչի՞ համար: Ես ի՞նչ եմ ձեզ համար: Արդյոք դուք ինձ կհասկանա՞ք... և այլն:

Նա ինքն էր ինձ ասում, որ այն պատճառը, որը զրդել էր նրան Կ. գունդը մտնել, հավիտենական գաղտնիք կմնա իր և երկնքի միջև:

Սակայն այն բուպեններին, երբ Գրուշնիցկին զեն է նետում արագիկ մանտիան⁸⁴, նա բավական սիրելի է և զվարճացնող: Ինձ համար հետաքրքրական է նրան տեսնել կանանց շրջանում. այստեղ, ես կարծում եմ, նա շատ եռանդ կթափի:

Մենք հանդիպեցինք որպես հին բարեկամներ: Ես սկսեցի հարցուփորձ անել նրան ջրերում տիրող կենցաղավարության և աչքի ընկնող անձնավորությունների մասին:

— Մենք բավական պրոզայիկ կյանք ենք վարում, — ասաց նա՝ հոգոց հանելով: — Առավոտը ջուր խմողները թույլ են, ինչպես բոլոր հիվանդները, իսկ երեկոյան գինի խմողները՝ անտանելի, ինչպես բոլոր առողջները: Կանանց հասարակություններ կան, բայց նրանց պատճառած մխիթարությունը փոքր է. նրանք վիստ⁸⁵ են խաղում, վատ հագնվում և խոսում են սոսկալի ֆրանսերենով: Այս տարի Մոսկվայից միմիայն իշխանուհի Լիզովսկայան է եկել իր աղջկա հետ. բայց ես նրանց հետ ծանոթ չեմ: Հասարակ զինվորի իմ շինելն ասես մերժվածի կնիք լինի: Նրա առաջ բերած կարեկցությունը ողորմության պես ճնշող է:

Այդ բոլորին մեր կողքով դեպի ջրհոր գնացին երկու կանայք՝ մեկը տարիքով, մյուսը՝ երիտասարդ, բարեկազմ: Ճլլապաները խանգարեցին ինձ տեսնելու նրանց դեմքերը, բայց նրանք հագնված էին լավագույն ճաշակի խիստ կանոնների համաձայն. ոչ մի ավելորդ բան: Երկրորդը հագել էր gris de perles* փակ օձիք հագուստ. մետաքսե թեթև գլխաշորը փաթաթվել էր նրա ճկուն պարանոցի շուրջը: Couleur puce** կոշիկները կոճերի մոտ այնպես սիրուն էին սեղմել նրա նիհար տոտիկը, որ նույնիսկ գեղեցկության գաղտնիքներին անիրազեկ մարդը նայելիս անպայման բացազանչություն կարձակեր՝ թեկուզ հենց զարմանքից: Նրա թեթև, բայց ազնվական քայլվածքն ուներ ինչ-որ կուսական բան, որ դժվար է բնորոշել, բայց հայացքի համար հասկանալի է: Երբ նա անցավ մեր մոտով, նրանից բուրեց այնպիսի անբացատրելի բուրմունք, ինչպիսին երբեմն արձակում է նազելի կնոջ երկտողը:

— Ահա իշխանուհի Լիզովսկայան, — ասաց Գրուշնից-կին: — և հետը՝ իր դուստր Մերին, ինչպես իշխանուհին անվանում է նրան անգլիական ձևով: Միայն երեք օր է, ինչ նրանք այստեղ են:

— Սակայն դու արդեն գիտե՞ս նրա անունը:

— Այո՛, ես պատահմամբ լսեցի, — պատասխանեց Գրուշնիցկին՝ կարմրելով: — Խոստովանում եմ, ես չեմ ցանկանում նրանց հետ ծանոթանալ: Այդ հպարտ մեծուհիները մեզ, բանակայիններիս վրա նայում են, ինչպես վայրենիների: Եվ նրանց ի՞նչ դործն է, համարակալված գլխարկի տակ՝ խելք և հաստ շինելի տակ՝ սիրտ կա՞, թե ոչ:

— Խե՞ղճ շինել, — ասացի ես՝ քմծիծաղ տալով: — Իսկ ո՞վ է այն պարոնը, որ մոտենում է նրանց և այնպես ծառայելու պատրաստ՝ բաժակ է մատուցում նրանց:

— Օ՛, այդ՝ մոսկովացի պճնամուլ Ռայկելին է: Նա խաղամուլ է... այդ իսկույն երևում է ահագին ոսկե շղթայից, որ դալարվում է նրա երկնագույն ժիլետի վրա: Իսկ ի՞նչ հաստ

* Գորշավուն, մարգարտագույն (Ֆր.):
** Շագանակագույն (Ֆր.):

ձեռնափայտ է, ասես Ռոբինզոն Կրուզոյինը լինի: Ասենք, մորուքն էլ համապատասխան է, սանրվածքն էլ՝ à la moujik՝

- Դու գազազած ես ողջ մարդկային ցեղի դեմ:
- Եվ պատճառներ կան:
- Օ՛, իսկապե՞ս:

Այդ պահին կանայք հեռացան ջրհորից և հավասարվեցին մեզ: Մինչ այդ Գրուշնիցկին կարողացավ հենակի օգնությամբ դրամատիկ կեցվածք ընդունել և բարձրաձայն պատասխանեց ինձ ֆրանսերեն.

— Mon cher, je hais les hommes pour ne pas les mépriser, car autrement la vie serait une farce trop dégoûtante**.

Միրունիկ իշխանագուստը շրջվեց և հետաքրքրվողի երկարատև հայացք պարզեց հետորին: Այդ հայացքի արտահայտությունը շատ անորոշ էր, բայց ծաղրական չէր, և այդ առթիվ ես ներքուստ ի սրտե շնորհավորեցի Գրուշնիցկուն:

— Այդ իշխանագուստը Մերին շատ լավիկն է, — ասացի ես նրան: — Նա ունի այնպիսի թավաշայացք աչքեր, իսկ և իսկ՝ թավաշայացք. ես քեզ խորհուրդ եմ տալիս յուրացնել այս արտահայտությունը, երբ դու նրա աչքերի մասին խոսելիս լինես. վարի և վերի թերթերունքներն այնքան երկար են, որ արևի ճառագայթները չեն ցուլանում նրա բիբերի մեջ: Ես սիրում եմ առանց փայլի այդ աչքերը. նրանք այնքան մեղմ են, նրանք ասես շոշում են քեզ... Սակայն կարծեմ նրա դեմքի վրա լավը հենց միայն ա՞յդ է... Իսկ ինչպե՞ս է, նրա ատամները սպիտա՞կ են: Դա շա՞տ կարևոր է. ամսո՞ւ, որ քո փաթեթով դարձվածքին նա չժպտաց:

— Միրունիկ կնոջ մասին դու խոսում ես, ինչպես անգլիական ձևով մասին, — գայրույթով ասաց Գրուշնիցկին:

— Mon cher, — պատասխանեցի ես նրան, աշխատելով նմանվել նրա տոնին. — je méprise les femmes pour ne pas les aimer, car autrement la vie]serait un mélodrame trop ridicule***.

* Մոսկովացի, գեղջկունակ (Ֆր.):
** Միրելիս, ես տոտում եմ մարդկանց, որպեսզի նրանց չարժամարհեմ, որովհետև այլ կերպ կյանքը չափազանց գարշելի մի ֆարս կլիներ (Ֆր.):
*** Միրելիս, ես արհամարհում եմ կանանց, որպեսզի նրանց չսիրեմ, որովհետև այլ կերպ կյանքը խիստ ծիծաղաշարժ մեղադրամա կլիներ (Ֆր.):

Ես շուտ եկա և հետացա նրանից: Ես կես ժամի շափ գրոսնեցի խաղողի ալեյներով, կրաքարե ժայռերի և նրանց միջև կախկիված թփերի մեջ: Շոգն սկսվում էր, և ես տուն շտապեցի: Թ՛թու ծծմբաջրի աղբյուրի մոտով անցնելիս, ես կանգ առա ծածկած գալերեի մոտ, որպեսզի նրա սովերում շունչ առնեմ, և այդ ինձ առիթ ընձեռեց վկա լինելու բավական հետաքրքրական մի տեսարանի: Գործող անձինք ահա թե ինչ դիրք ունեին: Իշխանուհին՝ մոսկվացի պճնամուլի հետ նստած էր ծածկած գալերեում, նստարանի վրա, և երկուսն էլ զբաղված էին կարծեմ լուրջ խոսակցությամբ: Իշխանագուստրը, երևի արդեն վերջին բաժակը խմել, վերջացրել էր ու մտազբաղ անցողարձ էր անում ջրհորի մոտ: Գրուշնիցկին կանգնած էր հենց ջրհորի մոտ. հրապարակում այլևս ոչ ոք չկար:

Ես մոտ գնացի ու թաքնվեցի գալերեի անկյունի ետևում: Այդ բուպեին Գրուշնիցկու ձեռքից բաժակն ընկավ գետին, ավազի վրա, և նա ճիգ էր թափում կոանալ՝ բաժակը վերցնելու. վիրավոր ոտքը նրան խանգարում էր: Խեղճ մարդ, ինչ հնարներ էր գործադրում հենակին կռթնած՝ բաժակը վերցնելու, և բոլորն իզուր: Նրա արտահայտիչ դեմքն իսկապես տանջանք էր արտահայտում:

Իշխանագուստր Մերին այդ բոլորն ինձանից լավ էր տեսնում:

Թուշնակից ավելի թեթև՝ մոտ ցատկեց նա, կուցավ, վերցրեց բաժակը և տվեց նրան մարմնի այնպիսի շարժումով, որ լի էր անասելի գրավչությամբ. ապա նա սաստիկ կարմրեց, ետ նայեց գալերեին և, համոզվելով, որ իր մաշրիկը բան չտեսավ, կարծեմ իսկույն հանգստացավ... Երբ Գրուշնիցկին բերանը բացեց, որպեսզի նրան շնորհակալություն հայտնի, նա արդեն հեռու էր: Մի բուպեից հետո նա դուրս եկավ գալերեից իր մոր և պճնամուլի հետ, բայց Գրուշնիցկու մոտով անցնելիս այնպիսի զուսպ ու լուրջ տեսք ընդունեց, նույնիսկ շուտ շեկավ, նույնիսկ շեկատեց նրա կրքոտ հայացքը, որով նա երկար ժամանակ հետևում էր իրեն, մինչև որ սարից իջնելով՝ ծածկվեց զբոսալու լորինների ետևում... Բայց ահա աղջկա շլյապան երևաց փողոցի մյուս կողմում. իշխանագուստրը վա-

զելով գնաց, ներս մտավ Պյատիգորսկի լավագույն տներից մեկի դարբասով: Նրա հետևից մտավ իշխանուհին, և դարբասի մոտ հրաժեշտ տվեց Ռայկիչին:

Միայն այդ ժամանակ խեղճ կրքավառ յունկերը նկատեց իմ ներկայությունը:

— Դու տեսա՞ր,— ասաց նա, ամուր հուպ տալով իմ ձեռքը,— դա ուղղակի հրեշտակ է:

— Ինչո՞ւ,— հարցրի ես, ամենախկտական պարզամտի տեսք ընդունելով:

— Միթե դու չտեսա՞ր:

— Ո՛չ, տեսա, նա գետնից վերցրեց քո բաժակը: Եթե այդտեղ պահապան լինեիր, նա նույնը կաներ և ավելի փութով՝ օղու փող ստանալու հույսով: Բայց շատ հասկանալի է, որ իշխանագուստրը խղճաց քեզ. քո դեմքն այնպես սարսափելի ծամաժոճվեց, երբ դու մարմնիդ ծանրությունը վիրավոր ոտքիդ վրա դեցրիր...

— Եվ դու բոլորովին չհուզվեցի՞ր՝ նայելով նրա վրա այն բուպեին, երբ հոգին շողում էր նրա դեմքին...

— Ո՛չ:

Ես ստում էի. բայց ես ցանկանում էի նրան կատաղեցնել: Ես ունեմ հակառակ ընթանալու բնածին հակում. իմ ամբողջ կյանքը սրտին և բանականությունը հակասելու տխուր և անհաջող ճիգերի մի շղթա էր լուր: Էնտուզիաստի ներկայությունը ջրօրհնեքի ցրտի՝²⁰ ազդեցություն է գործում ինձ վրա, և ես կարծում եմ, որ հաճախակի շփումը տարտամ Ֆիզմատիկի հետ ինձ կդարձնեթ թունդ հրազող: Մի բան էլ եմ խոստովանում. այդ վայրկյանին մի տհաճ, բայց ծանոթ զգացում թեթևակի անցավ իմ սրտով. այդ զգացումը նախանձն էր. ես համարձակ ասում եմ՝ «նախանձ», որովհետև սովոր եմ ամեն ինչ խոստովանել ինքս ինձ. և հազիվ թե գտնվի մի երիտասարդ, որը, հանդիպելով մի սիրուն կնոջ, որն իր վրա է բևեռել նրա պարապ ուշադրությունը, հանկարծ նրա ներկայությամբ ակնհայտ կերպով նախապատվություն տա իրեն նույնպես անժանոթ մեկ ուրիշին, հազիվ թե, ասում եմ, գտնվի այդպիսի մի երիտասարդ (հասկանալի է, ընտիր հասարակու-

Թյան մեջ ապրած և իր ինքնասիրությանը երես տալու սովոր երիտասարդ), որին տհաճորեն շապշեցնի այդ:

Լուս, Գրուշնիցկու հետ միասին, իջանք սարից և անցանք զրոսայզով, այն տան պատուհանների մոտով, որտեղ ծածկվել էր մեր զեղեցկուհին: Նա նստած էր պատուհանի առաջ: Գրուշնիցկին, իմ ձեռքը քաշելով, նրա վրա գցեց մեկն այն պղտոր-քնքուշ հայացքներից, որոնք այնքան քիչ են ազդում կանանց վրա: Ես լռոնետս ուղղեցի դեպի այդ աղջիկը և նկատեցի, որ նա ժպտաց Գրուշնիցկու հայացքից, և որ իմ հանդուգն լռոնետը բավական բարկացրեց նրան: Եվ իրոք, կովկասյան բանակայինն ինչպե՞ս է համարձակվում ապակի ուղղել դեպի մոսկվացի իշխանազուտորը...

13-ր մայիսի

Այսօր առավոտյան ինձ այցելեց մի բժիշկ. նրա անունը Վեռներ է, բայց նա ուս է: Այստեղ զարմանալու ի՞նչ կա: Ես ճանաչում էի մի Խվանովի, որը գերմանացի էր:

Վեռները երևելի մարդ է շատ պատճառներով: Նա սկեպտիկ է և մատերիալիստ, ինչպես համարյա բոլոր բժիշկները, իսկ դրա հետ մեկտեղ նաև պոետ է և լքշորեն. գործով պոետ՝ միշտ, իսկ խոսքով՝ հաճախ, թեպետ իր կյանքում երկու ոտանավոր էլ չի գրել: Նա ուսումնասիրում էր մարդկային սրտի բոլոր կենդանի լարերը, ինչպես ուսումնասիրում են դիակի երակները, բայց երբեք չէր կարողանում իր դիտությունից օգտվել. այսպես, երբեմն հիանալի անատոմիկը չի կարողանում ջե՛րմ բուժել: Սովորաբար Վեռները դադատագույի ծաղրում էր իր հիվանդներին. բայց ես մեկ անգամ տեսա, թե նա ինչպես էր լաց լինում մեռնող զինվորի վրա... Նա շքավոր մարդ էր, միլիտներ էր երազում, իսկ փողի համար ավելորդ մի քաչ էլ չէր անի. նա մեկ անգամ ինձ ասաց, որ ավելի շուտ շնորհ կանի թշնամուն, քան բարեկամին, որովհետև այդ կնշանակեր ծախել իր բարեգործությունը, մինչդեռ ատելությունը միայն կուժեղանա՝ հակառակորդի մեծահոգությունը համապատասխան: Նա շար լեզու ուներ. նրա էպիգրամի ցուցանակի տակ շատ բարի մարդիկ

գոհհիկ հիմարի անուն են հանել. նրա ախոյանները՝ հանքային ջրերի նախանձուս բժիշկները լուր էին տարածել, թե իբր նա իր հիվանդների ծաղրանկարներն է նկարում, հիվանդները փրփրել էին, համարյա բոլորը հրաժարվել էին նրա մոտ բժշկվելուց: Նրա բարեկամները, այսինքն՝ Կովկասում ծառայած բոլոր իսկապես կարգին մարդիկ, իզուր էին ջանում վերականգնել նրա ընկած վարկը:

Նրա արտաքինն այնպիսիներից էր, որոնք առաջին հայացքից տհաճ կերպով զարմացնում են, բայց դուր են գալիս հետագայում, երբ աչքը սովորում է անկանոն գծերի մեջ կարգալ փորձված և բարձր հոգու գրոշմը: Գեպքեր են եղել, որ կանայք խելագարության աստիճան սիրահարվել են այսպիսի մարդկանց և չէին ցանկանա նրանց այլանդակությունը փոխանակել ամենաթարմ և վարդերես կնդիմիտների⁸⁷ զեղեցկության հետ. հարկավոր է ընդունել կանանց արգարացի լինելը. նրանք ունեն հոգեկան զեղեցկությունը ճանաչելու բնագույցն զրանից է, որ Վեռների նման մարդիկ այնքան բուռն են սիրում կանանց:

Վեռները կարճահասակ էր և նիհար ու թույլ՝ ինչպես երեսխա. նրա մի ոտքը, Բայրոնի ոտքի պես, կարճ էր մյուսից: Մարմնի հետ համեմատած, նրա գլուխն անհասկանալի էր թվում. նա մաղերը տակից խուզել էր տալիս, և նրա դանդի անհարթությունները, որոնք այսպիսով մերկանում էին, կապշեցնեին Ֆրենտուգին⁸⁸ հակասական հակումների տարօրինակ հյուսվածքով: Նրա փոքրիկ սև աչքերը, որոնք միշտ անհանգիստ էին, աշխատում էին թափանցել ձեր մտքերի մեջ: Նրա հագուստի մեջ նկատելի էր ճաշակ և մաքրասիրություն. նրա վախ, ջղուտ և փոքրիկ ձեռքերը զեղեցիկ էին բաց-զեղին ձեռնոցներում: Նրա սերթուկը, փողկապը և ժիլետը միշտ սև գույնի էին: Երիտասարդությունը նրան անվանել էր Մեֆիստոֆել⁸⁹. նա այնպես էր ցույց տալիս, թե բարկանում է այդ մականվան համար, բայց դա իրոք շոյում էր նրա ինքնասիրությունը: Մենք միմյանց շուտով հասկացանք և մոտիկ ծանոթներ դարձանք, որովհետև ես բարեկամություն ընդունակ չեմ. երկու բարեկամներից մեկը միշտ մյուսի սարուն է, թեպետ հաճախ նրանցից ոչ մեկն էլ այդ չի խոստովանում

իրեն. ստորուկ լինել ես չեմ կարող, իսկ հրամայելն այս դեպքում հողնեցնող աշխատանք է, որովհետև դրա հետ մեկտեղ հարկավոր է նաև խարել. բացի դրանից, ես ունեմ թե՛ լաքեյներ, թե՛ փող: Ահա թե ինչպես մենք մոտիկ ծանոթներ դարձանք. Վեռնեթին ես հանդիպեցի Ս.-ում, մեծաթիվ և աղմկող երիտասարդության շրջանում. երեկոյի վերջում խոսակցությունն ընդունեց փիլիսոփայական-մետաֆիզիկական ուղղություն. խոսում էին համոզմունքների մասին. ամեն մեկը համոզված էր մի առանձին բանում:

— Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա ես համոզված եմ միայն մի բանում... — ասաց բժիշկը:

— Այդ ինչո՞ւմ, — հարցրի ես, ցանկանալով իմանալ կարծիքը մի մարդու, որը մինչ այդ լուռ էր:

— Նրանում, — պատասխանեց նա, — որ վաղ թե ուշ, մի գեղեցիկ առավոտ ես կմեռնեմ:

— Ես ձեզանից հարուստ եմ, — ասացի ես, — ես, բացի դրանից, ունեմ ևս մի համոզմունք — հենց այն, որ ես մի ամենագարշելի երեկո գժբախտություն եմ ունեցել ծնվելու:

Թուրք գտան, որ մենք դատարկ բան ենք ասում, բայց հավատացնում եմ, նրանցից ոչ մեկն ավելի խելոք բան չէր ասել: Այդ բուպից սկսած մենք ամբոխի մեջ զանազանեցինք միմյանց: Մենք հաճախ էինք հանդիպում իրար և երկուսով շատ լուրջ խոսում էինք վերացական նյութերի մասին, մինչև որ երկուսս էլ նկատում էինք, որ իրար ձեռ ենք առնում: Այն ժամանակ, նշանակալից նայելով միմյանց աչքերի մեջ, ինչպես, Յիցերոնի⁹⁰ ասելով, հոռոմեական ավգուրներն⁹¹ էին անում, մենք սկսում էինք քրքշալ և կուշտ քրքշալուց հետո, մեր երեկոյից զոհ՝ բաժանվում էինք իրարից:

Ես պառկած էի բազմոցի վրա՝ աչքերս առաստաղին ուղղած և ձեռքերս ծոծրակիս տակ դրած, երբ իմ սենյակը մտավ Վեռնեթը: Նա նստեց բազկաթոռի վրա, ձեռնափայտն անկյունը դրեց, հորանջեց և հայտարարեց, որ դուրսը շոգն սկսվում է: Ես պատասխանեցի, որ ինձ ձանձերն են անհանգստացնում, և երկուսս էլ լռեցինք:

— Նկատեցեք, սիրելի բժիշկ, — ասացի ես, — որ առանց հիմարների, աշխարհում շատ ձանձրալի կլինեք... Տեսե՛ք,

ահա մենք երկուսս էլ խելոք մարդիկ ենք. մենք վաղորոք գիտենք, որ ամեն ինչի մասին կարելի է անվերջ վիճել, ուստի և չենք վիճում. մենք գիտենք միմյանց համարյա բոլոր գաղտնի մտքերը. մի խոսքը մեզ համար մի ամբողջ պատմություն է. մեր յուրաքանչյուր զգացումի միջուկը տեսնում ենք երեքտակ կեղևի տակից: Տխուրը մեզ համար ծիծաղելի է, ծիծաղելին՝ տխուր, իսկ առհասարակ, ճիշտը որ ասենք, մենք բավական անտարբեր ենք դեպի ամեն ինչ, բացի մեզանից: Այսպես ուրեմն, զգացումների և մտքերի փոխանակություն մեր միջև չի կարող լինել. մենք միմյանց մասին գիտենք բոլորը, ինչ ցանկանում ենք իմանալ, և ավելին իմանալ չենք ցանկանում. մնում է մի միջոց՝ նորություններ պատմել: Դե, որևէ նորություն ասեք ինձ:

Երկար խոսքից հոգնած, ես աչքերս փակեցի ու հորանջեցի:

Նա պատասխանեց փոքր-ինչ մտածելուց հետո. — Բայց ձեր բանդազուշանքի մեջ մի իդեա կա:

— Երկուսը, — պատասխանեցի ես:

— Ասեք ինձ մեկը, ես ձեզ կասեմ մյուսը:

— Լա՛վ, սկսեցեք, — ասացի ես, շարունակելով դիտել առաստաղը և ներքուստ ժպտալով:

— Դուք ուզում եք որևէ մանրամասնություն իմանալ հանքային ջրերը ժամանած մեկն ու մեկի մասին, և ես արգեն կոռհում եմ, թե ո՞ր մեկի մասին է ձեր ուղածը, որովհետև ձեր մասին այնտեղ արդեն հարցրել են:

— Թժի՛շկ, ուղղակի մենք անկարող ենք խոսակցել. մենք կարդում ենք միմյանց հոգին:

— Հիմա մյուսը...

— Մյուս իդեան այս է. ես ուզում էի հարկադրել ձեզ որևէ բան պատմելու. նախ այն պատճառով, որ լսելը նվազ հոգնեցուցիչ է. երկրորդ, անկարելի է բերնից բան թոցնել. երրորդ, կարելի է իմանալ ուրիշի գաղտնիքը. չորրորդ, այն պատճառով, որ այնպիսի խելոք մարդիկ, ինչպես դուք եք, ունկնդիրներին ավելի են սիրում, քան պատմողներին: Այժմ ի գործ. իշխանուհի Լիզովսկայան ձեզ ի՞նչ է ասել իմ մասին:

— Գուք շա՞տ եք հավատացած, որ այդ իշխանուհին էր...
և ոչ թե իշխանազուստը...

— Միանգամայն համոզված եմ:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետև իշխանազուստը Գրուշնիցկու մասին է հարցրել:

— Գուք գլխի ընկնելու մեծ շնորհք ունեք: Իշխանազուստըն ասաց. թե ինքը հավատացած է, որ գինձորի շինել հագած այդ երիտասարդին աստիճանազուրկ են արել և գինձոր դարձրել մենամարտի⁹² պատճառով:

— Հուսով եմ, որ դուք նրան թողեցիք այդ հաճելի մոլորություն մեջ:

— Հասկանալի է...

— Հանգույցը կա, — բացազանչեցի ես՝ հիացած. — այդ կոմեդիայի հանգույցի լուծման համար մենք ջանք կթափենք: Ակներևարար բախտը հոգ է տանում, որ ես չձանձրանամ:

— Ես նախագրում եմ, — ասաց բժիշկը, — որ խեղճ Գրուշնիցկին ձեր զոհն է լինելու...

— Շարունակեցեք, բժիշկ...

— Իշխանուհին ասաց, որ ձեր դեմքն իրեն ծանոթ է: Ես նրան նկատել տվի, որ հավանաբար նա ձեզ հանդիպել է Պետերբուրգում, որևէ տեղ բարձր դասին պատկանող հասարակության մեջ... Ես ասացի ձեր անունը: Այդ նրան ծանոթ էր: Կարծեմ այնտեղ ձեր դիմին հեղձր մեծ աղմուկ է հանած եղել... Իշխանուհին սկսեց պատմել ձեր արկածների մասին, երևի հասարակության մեջ եղած բամբասանքների մվելացնելով իր գիտությունները: Աղջիկը հետաքրքրությունը լսում էր: Վերջինիս երևակայության մեջ դուք դարձաք նոր ճաշակի վեպի հերոս... Ես չհակաձայնեցի իշխանուհուն, թեև գիտեի, որ նա դատարկ բան է ասում:

— Արժանավոր բարեկա՞մս, — ասացի ես՝ ձեռքս նրան մեկնելով: Բժիշկն զգացված սեղմեց այն և շարունակեց.

— Եթե ցանկանում եք, ես ձեզ կներկայացնեմ:

— Ի՞նչ եք ասում, — ասացի ես՝ ձեռքերս իրար զարկելով, — մի՞թե հերոսներին ներկայացնում են: Նրանք այլ

կերպ չեն ծանոթանում, բայց եթե անխուսափելի մահից իրենց սիրեցյալին փրկելով:

— Եվ դուք իսկապես ցանկանո՞ւմ եք քարշ դալ իշխանազուստը ետևից:

— Ընդհակառակը՝ միանգամայն հակառակը... Բժիշկ, վերջապես ես հաղթանակեցի. դուք ինձ չհասկացա՞ք: Ասենք այդ ինձ վշտացնում է, բժիշկ, — շարունակեցի ես՝ լուսեակապ լուսթյունից հետո, — ես երբեք ինքս բաց չեմ անում իմ գաղանխքները, այլ անշափ սիրում եմ, որ դրանք գուշակեն, որովհետև յայսպիսով ես միշտ կարող եմ առիթը եկած զեպքում դրանցից հրաժարվել: Սակայն դուք պետք է նկարագրեք ինձ մայրիկին և իր աղջկան: Ի՞նչ մարդիկ են նրանք:

— Նախ՝ իշխանուհին մոտ 45 տարեկան կին է, — պատասխանեց Վեռները, — նրա ստամոքսը հիանալի վիճակում է, բայց արյունը փչացած է. այտերին կարմիր բծեր կան: Իր կյանքի վերջին կեսը նա Մոսկվայում է անցկացրել և այդտեղ հանգստավետ ապրելուց հաստացել է: Նա սիրում է գալթակղիչ անեկատոսներ և ինքն էլ երբեմն անվայելուշ բաներ է ասում, երբ աղջիկը սենյակում չի լինում: Նա ինձ հայտարարեց, որ իր աղջիկն աղամուս պես անմեղ է: Իմ ի՞նչ գործն է... Ես ուզում էի նրան պատասխանել, որպեսզի նա հանգիստ լինի, որ ես այդ ոչ ոքի չեմ ասի: Իշխանուհին բժշկվում է ուժամատիզից, իսկ աղջիկը՝ աստված գիտի թե ինչից. ես երկուսին էլ կարգադրեցի օրական երկուսական բաժակ թթու ծծմբաջուր խմել և շաբաթը երկու անգամ լողանալ հանրաջրին հասարակ ջուր խառնած վաննայում: Իշխանուհին կարծեմ հրամայելու սովոր չէ. նա հարգանք է տալիս իր աղջկա խելքին ու գիտելիքներին՝ մի աղջիկ, որն անգլերեն է կարդացել Բայրոնը և հանրահաշիվ գիտե. Մոսկվայում, ինչպես երևում է, օրիորդները գիտություն են ձգտում և լավ էլ անում են. ազնիվ խոսք: Մեր տղամարդիկ առհասարակ այնպես անսիրալիք են, որ նրանց հետ կոկետություն անելը խելոք կնոջ համար պետք է որ անասնելի լինի: Իշխանուհին շատ է սիրում երիտասարդ տղամարդկանց. իշխանազուստը որոշ արհամարհանքով է նայում նրանց վրա. մոսկովյան սովո-

բությո՛ւն: նրանք Մոսկվայում միմիայն քառասնամյա սրա-
խոսներով են սնվում:

— Իսկ դուք Մոսկվայում եղե՞լ եք, բժի՛շկ:

— Այո՛, ես այնտեղ որոշ պրակտիկա եմ ունեցել:

— Շարունակեցիք:

— Ես կարծեմ բոլորն ասացի... Հա՛, ես մի բան. իշխա-
նադուստրը, կարծեմ, սիրում է դատողություններ անել զգաց-
մունքների, կրքերի մասին և այլն... նա մի ձեռք եղել է Պե-
տերբուրգում, և Պետերբուրգը նրան դուր չի եկել, մանավանդ՝
այնտեղի հասարակությունը. նրան երեխ սառն են ընդունել:

— Դուք այսօր նրանց մոտ ոչ սքի շտեսա՞ք:

— Ընդհակառակը. կար մի համհարզ⁹³, մի ձգված
զվարդիական⁹⁴ և ինչ-որ մի նորեկ տիկին, որ իշխանուհու
ամուսնու ազգականուհին է՝ շատ սիրունիկ, բայց, կարծեմ
շատ հիվանդ մի կին: Արդյոք դուք նրան ջրհորի մոտ շհան-
դիպեցի՞ք. նա միջաճասակ է, խարտյաշ, կանոնավոր դիմա-
գծերով, երեսի դույնը թորախտավորի է, իսկ աջ ալոսին սև
խալ ունի. նրա դեմքը ինձ զարմացրեց իր արտահայտու-
թյամբ:

— Խա՛լ,— շշնջացի ես ատամներիս արանքով...—
Մի՞թե:

Բժիշկը նայեց ինձ և ձեռքը սրտիս դնելով, հանդիսավոր
ասաց. «Դուք ծանոթ եք նրան»... Իմ սիրտը, ճիշտ որ, սովո-
րականից ավելի ուժեղ էր բաբախում:

— Հիմա հաղթանակող հանդիսանալու հերթը ձերն է,—
ասացի ես, —բայց ես վստահ եմ ձեր վրա՝ դուք ինձ չեք դա-
վաճանի: Ես նրան դեռ չեմ տեսել, բայց հավատացած եմ,
ձեր նկարագրածով ճանաչեցի մի կնոջ, որին հնում սիրել եմ...
Նրան իմ մասին ոչ մի խոսք չասեք. եթե նա հարցնի, իմ մա-
սին վատ արտահայտվեցեք:

— Խնդրեմ,— ասաց Վեռները՝ ուսերը թոթվելով:

Երբ նա գնաց, սոսկալի մի վիշտ նեղեց իմ սիրտը:
Արդյոք ճակատագի՞րն է նորից հանդիպեցնում մեզ Կովկա-
սում, թե նա դիտմամբ է այստեղ եկել, իմանալով, որ ինձ
կհանդիպի... և ինչպե՞ս կհանդիպենք մենք... և ապա, ար-
դյո՞ք այդ նա է... Իմ նախազգացումներն ինձ երբեք չեն խա-

րել: Աշխարհում չկա մի մարդ, որի վրա անցյալն այնպիսի
իշխանություն ձեռք բերած լինի, ինչպես իմ վրա: Անցած
տխրության կամ ուրախության ամեն մի հիշեցում ցավազնո-
րեն զարկում է իմ հոգուն և նրանից կորզում նույն նախկին
հնչյունները: Ես հիմար կերպով եմ ստեղծված, ոչի՞նչ չեմ
մոռանում, ոչի՞նչ:

Ճաշից հետո ժամի մոտավորապես վեցին ես գրոսայգի
գնացի. այնտեղ բազմություն էր հավաքվել. իշխանուհին և
իշխանադուստրը նստած էին նստարանի վրա. նրանց շրջա-
պատել էր երիտասարդությունը, որն անընդհատ սիրալիք
զրույցով էր զբաղեցնում նրանց: Ես տեղավորվեցի փոքր-ինչ
հեռու գտնվող մի նստարանի վրա, կանգնեցրի երկու ծանոթ
Գ... սպաների և սկսեցի նրանց ինչ-որ բան պատմել. երեխ
պատմածս ծիծաղելի բան էր, որովհետև սպաները գծի պես
ըրբջում էին: Հետաքրքրությունն իմ կողմը գրավեց իշխա-
նադուստրը շրջապատողներից մի քանիսին. կամաց-կամաց
բոլորն էլ թողեցին նրան ու միացան իմ խմբակին: Ես չէի
լուտմ, իմ անեկտոզները հիմար լինելու աստիճան խելացի
էին, իմ ծաղրը մեր առջևով անցնող օրիգինալ մարդկանց
նկատմամբ՝ մոլեգնության աստիճան չար... Ես շարունակեցի
ուրախացնել հասարակությունը մինչև արևի մաշրամուտը:
Իշխանադուստրը, մորը թեանցուկ արած, մի քանի անգամ ան-
ցավ իմ մոտով, ուղեկից ունենալով մի ինչ-որ կաղ ծերուկի.
Իշխանադուստր հայացքը, իմ վրա ընկնելով, մի քանի անգամ
զժգոհություն արտահայտեց, ջանալով արտահայտել անտար-
բերություն:

— Նա ձեզ ի՞նչ էր պատմում,— հարցրեց նա այն
երիտասարդներից մեկին, որ քաղաքավարությունից դրդված՝
նրա մոտն էր վերադարձել.— երևի շատ զվարճալի պատմու-
թյուն իր բաշագործություննե՞րը մարտերում:— Նա բավա-
կան բարձրաձայն ասաց այդ, և երևի ինձ խալթելու միտու-
մով: «Ըհը՛,— մտածեցի ես,— դուք լուրջ բարկանում եք,
սիրելի իշխանադուստր. սպասեցե՞ք, դեռ ինչե՞ր են լինելու»:

Գրուշնիցիին հետևում էր նրան գիշատիչ զազանի պես և
աչքերը նրանից չէր հեռացնում: Գրազ եմ գալիս, որ վաղը

նա կխնդրի, որպէսզի մեկն ու մեկն իրեն ներկայացնի իշխանուհուն: Իշխանուհին շատ ուրախ կլինի, որովհետեւ ձանձրանում է:

16-ը մայիսի

Երկու օրվա ընթացքում իմ գործերը սաստիկ առաջ են գնացել: Իշխանազուստը ատելով ատում է ինձ. ինձ արդեն պատժել են իմ հասցեին ուղղած երկու-երեք էպիգրամի բովանդակութիւնը. էպիգրամներ, որոնք բավականաչափ խալթիչ են, բայց միաժամանակ ինքնասիրութիւնը շատ շոյող: Նրա համար շատ տարօրինակ է, որ ես սովոր լինելով լավ հասարակութեան, մտտիկից ծանոթ լինելով իր պետերբուրգյան հորեղբոր ու մորաբուռ աղջիկներին և մորաքույրներին, չեմ աշխատում իր հետ ծանոթանալ: Մենք ամեն օր հանդիպում ենք իրար ջրհորի մոտ, գրոսայգում. ես իմ բոլոր ուժերը գործ եմ դնում, որպէսզի նրանից պոկեմ իր պաշտողներին՝ փայլուն համհարդներին, գալուկ մոսկվացիներին և ուրիշներին, և ինձ համարյա միշտ հաջողվում է: Ես միշտ ատել եմ ինձ մոտ հյուրեր ունենալը. այժմ իմ տունն ամեն օր լիքն է. ճաշում են, ընթրում, թուղթ խաղում, և, ավա՛ղ, դուրս է գալիս, որ իմ շամպայնը նրա աշիկների մագնիսական ուժից զորեղ է:

Երեկ ես նրան հանդիպեցի Չելսիսովի խանութում. նա մի հիանալի պարսկական գորգ էր սակարկում: Իշխանազուստը աղաչում էր մայրիկին ժլատութիւն չանել, — այդ գորգն այնպե՛ս կգարդարեր իր առանձնասենյակը... Ես 40 ոտըլի ավելի վճարեցի և գնեցի գորգը. դրա համար նա վարձահատույց եղավ մի հայացքով, որի մեջ փայլում էր ամենասքանչելի կատաղութիւնը: Ընտրի մոտերքը ես կարգադրեցի դիտմամբ նրա պատուհանների մոտով անցկացնել այդ գորգով ծածկած իմ շերտեղական ձին: Վեռներն այդ միջոցին նրանց մոտ է կռել և ինձ ասում էր, որ այդ աեսարանը խիստ գրամատիկ էֆեկտ է առաջացրել: Իշխանազուստը ուզում է աշխարհագր⁹⁵ բարոզել իմ դեմ, ես նույնիսկ նկատել եմ, որ արդեն երկու համհարգ նրա ներկայութեամբ ինձ շատ չոր են բարեկամ, սակայն ամեն օր ինձ մոտ են ճաշում:

Գրուշնիցկին խորհրդավոր տեսք է ընդունել, շրջում է՝ ձեռքերը ետեք դրած ու ոչ ոքի ծանոթութիւն չի տալիս. նրա ոտքն անակնկալ կերպով առողջացել է. նա հագիվ նկատելի կաղում է: Նա առիթ է գտել խոսակցութեան բռնվելու իշխանուհու հետ և ինչ-որ կոմպլիմենտ ասելու իշխանազուստին. իշխանուհին, ինչպես երեսում է, շատ էլ բծախնդիր չէ, որովհետեւ դրանից հետո Գրուշնիցկու բարեկին պատասխանում է ամենասիրալիք ժպիտով:

— Դու բացարձակապես չե՛ս ուզում ծանոթանալ կիզովսկայաների հետ, — ասաց նա ինձ երեկ:

— Բացարձակապես:

— Ի՞նչ ես ասում. ամենահաճելի տունն է այս ջրերում: Այստեղի ողջ լավագույն հասարակութիւնը...

— Բարեկա՛մս, ինձ ոչ-այստեղինն էլ սոսկալի ձանձրացրել է: Իսկ դու նրանց մոտ լինո՞ւմ ես:

— Դեռեւ ոչ. ես մի-երկու անգամ ե՛մ ավելի խոսել եմ իշխանազուստի հետ, բայց, գիտես, երեսի զոռով մարդու տուն ընկնելն անհարմար է, թեպէտ այդ այստեղ կիրառվում է... Ուրիշ բան է, եթե ես էպոլեաներ կրեի:

— Ի՞նչ ես ասում. դու այսպես շա՛տ ավելի հետաքրքրական ես: Դու պարզապես չես կարողանում օգտվել քո շահեկան գրութիւնից... Ախր գինգոբի շինելը հերոս և տառապյալ է գարձնում քեզ ամեն մի զգայուն օրիորդի աշքում:

Գրուշնիցկին ինքնաբավական ժպտաց:

— Դատարկ բան ես ասում, — ասաց նա:

— Ես հավատացած եմ, — շարունակեցի ես, — որ իշխանազուստը արդեն իսկ սիրահարված է քեզ:

Նա մի՛նչ և ականջները կարմրեց ու փքվեց:

Ո՞ր ինքնասիրութիւն, դու այն լծակն ես, որով Աքթիմեղը⁹⁶ կամենում էր երկրագունդը բարձրացնել...

— Դու միշտ կատակում ես, — ասաց նա, ցույց տալով իբր թե բարկանում է. — նախ՝ նա դեռ ինձ այնքան քիչ է ճանաչում...

— Կանայք սիրում են միայն նրանց, ում չեն ձայնաչում:

— Նրան դուր գալու հավակնութիւն ես բնավ էլ չունեմ.

և պարզապես ուզում եմ ծանոթանալ հաճելի տան հետ, և շատ ծիծաղելի կլինենք, եթե ես որևէ հույսեր ունենայի... Այ, դուք, օրինակ, այդ ուրիշ բան է, դուք՝ պետերբուրգյան հաղթողներդ. նայում եք թե չէ, կանայք հալչում են... Իսկ դու գիտե՞ս, Պեչորին, թե իշխանագուստը քո մասին ինչ է ասել...

— Ինչպե՞ս, նա արդեն իմ մասին բան է ասե՞լ քեզ...

— Բայց մի՛ ուրախանա: Ես մեկ անգամ պատահամար խոսակցության մեջ մտա նրա հետ ջրհորի մոտ. նրա երրորդ խոսքը եղավ՝ «Մ՛յ՛լ է այդ պարոնը, որ այդպիսի տհաճ, ծանր հայացք ունի. նա ձեզ հետ էր այն ժամանակ...»: Նա կարմրեց և չէր ուզում տալ այն օրվա անունը, հիշելով իր սիրալիր վարմունքը:— Կարիք չկա, որ դուք օրն ասեք,— պատասխանեցի ես նրան. նա հավերժ հիշելի կլինի ինձ համար...— Բարեկա՛մս, Պեչորի՛ն, ես քեզ չեմ շնորհավորում, դու նրա մոտ վատ համարում ունես... Բայց ճշմարիտ, ափսո՛ս, սրովհետև Մերին շա՛տ սիրելի է:

Հարկավոր է նկատել, որ Գրուշնիցկին այն մարդկանցից է, որոնք, խոսելով մի կնոջ մասին, որին հազիվ ծանոթ են, անվանում են նրան իմ Մերի, իմ Sophie*, եթե նա բախտ է ունեցել նրանց դուր գալու...

Ես լուրջ տեսք ընդունեցի և պատասխանեցի նրան.

— Այո՛, նա ազեղը չէ: Միայն թե զգուշացի՛ր, Գրուշնիցկի: Ռուս օրիորդները մեծ մասամբ պլատոնական⁹⁷ սիրով են սնվում, առանց ամուսնության միտք խառնելու գրան. իսկ պլատոնական սերն ամենամահադիտն է: Իշխանագուստը կարծեմ այն կանանցից է, որոնք ջանկանում են, որ իրենց զվարճացնեն. եթե երկու բույն իրար վրա նա քո մոտ ձանձրանա, դու անդարձ կորած ես. քո լուսնային պետք է զրգռի նրա հետաքրքրությունը, քո խոսակցությունը երբեք չպետք է լիովին բավարարի այդ հարցասիրությունը, դու պետք է ամեն բույն անհանգստացնես նրան. նա հրապարակով քեզ համար տասն անգամ կարճամարճի կարծիքները և այդ զո-

* Սոֆի, Սոֆիա (ֆր.):

հարաբերություն կանվանի ու, դրա փոխարեն իրեն վարձատրելու համար՝ կակաի քեզ տանջել ու հետո պարզապես կասի, թե ինքը քեզ տանել չի կարող: Եթե դու իշխանություն ձեռք չբերես նրա նկատմամբ, ապա նրա առաջին համբույրն անգամ երկրորդի իրավունք չի տա քեզ. նա քեզ հետ սիրտն ուզածի շափով կոկետություն կանի, իսկ մի-երկու տարուց հետո, մայրիկին հնազանդ լինելու հետևանքով, մարդու կգնա որևէ մի այլանդակի և կակաի քեզ հավատացնել, թե ինքը գժբախտ է, թե ինքը միայն մի մարդու է սիրել, այսինքն՝ քեզ, բայց երկինքը չի կամեցել իրեն միացնել այդ մարդու հետ, որովհետև նրա հագին գորշ շինել է եղել, թեպետ այդ հաստ գորշ շինելի տակ տրոփել է մի կրքավառ և ազնիվ սիրտ...

Գրուշնիցկին բոունցքը խփեց սեղանին և սկսեց ետ ու առաջ քայլել սենյակում:

Ես ներբուստ քրքջացի և նույնիսկ մի երկու անգամ ժպտացի, բայց նա, բարեբախտաբար, այդ շնկատեց: Ակընհայտ է, որ նա սիրահարված է, որովհետև առաջվանից ավելի դյուրահավատ է դարձել. նրա մասին մինչև իսկ արծաթե մատանի է երևացել՝ այստեղ շինված, սևանախոշ մատանի, որն ինձ կասկածելի թվաց... Ես սկսեցի տնտղել այդ մատանին, և ի՞նչ... Մերի անունը փոքր տառերով քանդակված էր նրա ներսի կողմում և դրա կողքին՝ այն օրվա թիվը, երբ Մերին գեանից վերցրեց նշանավոր բաժակը: Ես թաքցրի իմ գլուտը. ես չեմ ուզում նրա բերանից դուռով խոստովանություն կորզել. ես ուզում եմ, որ նա ինքն ինձ իր հավատարմատարն ընտրի, և ահա այդտեղ է, որ ես կհրճվեմ...

Այսօր ես ուշ վերկացա. գալիս եմ ջրհորի մոտ. արդեն ոչ ոք չկա: Ծոզն սկսվում է: Սպիտակ թավ ամպերն արագ փախչում էին ձյունապատ սարերից՝ խոստանալով մորիկ. Մաշուկի գլուխը ծխում էր, ինչպես հանգցրած ջահ. նրա շուրջը ոլորվում և օձերի պես սողում էին ամպերի գորշ պատաններ, որոնց ընթացքը կասեցրել էին և որոնք կարծես կպել էին Մաշուկի փշոտ թփերից: Օղը հազեցած էր էլեկտրականությամբ: Ես մտա խաղողենու ալեյի խորքը. այն, որ տանում է դեպի քարանձավը. ես տխուր էի: Ես

մտածում էի այտին խալ ունեցող այն երիտասարդ կնոջ մասին, որի մասին ինձ պատմել էր բժիշկը... Ինչո՞ւ է նա այստեղ: Եվ նա՞ է արդյոք: Եվ ես ինչո՞ւ եմ կարծում, թե նա է, և ինչո՞ւ նույնիսկ այսքան հավատացած եմ դրան: Այտերին խալեր ունեցող քի՞չ կանայք կան:— Այսպես խորհրդածելով, ես մոտեցա բուն քարանձավին: Տեսնեմ՝ նրա կամարի զովարար սովերում, քարե նստարանի վրա նստած է մի կին՝ ծղուտե շլյապա դրած, սև շալով փաթաթված, գլուխը կրծքին կախած. շլյապան ծածկում էր նրա դեմքը: Ես ուզում էի արդեն հտ դառնալ, որպեսզի շխանդարեմ նրա անբջանքը, երբ նա ինձ նայեց:

— Վերա՞, — ահամա բացազանչեցի ես:

Նա ցնցվեց ու գունատվեց:— «Ես գիտեի, որ դուք այստեղ եք», — ասաց նա: Ես նստեցի նրա մոտ և բռնեցի նրա ձեռքը: Այդ սիրելի ձայնի հնչյունը լսելով՝ վաղուց մոռացված դողն անցավ իմ երակներով. նա իմ աչքերի մեջ նայեց իր խոր և հանդիստ աչքերով. նրանց մեջ կար անվստահություն և հանդիմանության նման մի արտահայտություն:

— Վաղուց է, որ մենք չենք տեսնվել, — ասացի ես:

— Վաղուց, և երկուսս էլ շա՞տ բանով ենք փոխվել:

— Ուրեմն դու այլևս ինձ չե՞ս սիրում:

— Ես ամուսնացած եմ... — ասաց նա:

— Դարձյա՞լ: Սակայն մի քանի տարի առաջ այդ պատճառը դարձյալ դոյություն ունեք, այնինչ...

Նա իր ձեռքը դուրս քաշեց իմ ձեռքի միջից, և նրա այտերը բռնկվեցին...

— Գուցե դու սիրո՞ւմ ես քո երկրորդ ամուսնուն...

Նա չպատասխանեց և երեսը շուռ տվեց:

— Թե՞ նա շատ խանդոտն է:

Լուռություն:

— Ի՞նչ: Նա երիտասարդ է, գեղեցիկ, մանավանդ երևի հարուստ, և դու վախենո՞ւմ ես... — Ես նայեցի նրան ու վախեցա: Նրա դեմքն արտահայտում էր խոր հուսահատություն, աչքերում արցունքներ էին փայլում:

— Ասա՛ ինձ, — վերջապես շնչաց նա, — քեզ շա՞տ է ուրախացնում ինձ տանջելը: Ես պետք է որ ատեի քեզ: Այն

որից, ինչ մենք իրար ճանաչում ենք, դու ինձ տանջանքներից բացի, ոչինչ չես տվել... — Նրա ձայնը դողաց, նա թեքվեց իմ կողմը և գլուխը խոնարհեց կրծքիս:

«Միգուցե, — մտածեցի ես, — դու հենց դրա համար էլ սիրել ես ինձ. ուրախությունները մոռացվում են, իսկ վշտերը՝ երբեք...»:

Ես ամուր գրկեցի նրան, և մենք այդպես երկար մնացինք: Վերջապես մեր շրթունքները մոտեցան և միացան բուցավառ, արբեցնող համբույրով: Նրա ձեռքերը սառուցյի պես սառն էին, գլուխն այրվում էր: Այստեղ մեր միջև սկսվեց մեկն այն խոսակցություններից, որոնք թղթի վրա առնվելով՝ իմաստ չեն ունենում, որոնք չի կարելի կրկնել և չի կարելի մինչև իսկ միտը պահել. հնչյունների նշանակությունը փոխարինում է բառերին և լրացնում նրանց իմաստը, ինչպես խոսական օպերայում:

Նա բացարձակապես չի ուզում, որ ես ծանոթանամ իր ամուսնու հետ — այն կաղ ծերուկի, որին ես հարևանցիորեն տեսա զրոսսազում. Վերան ամուսնացել էր դրա հետ իր որդու համար: Վերայի ամուսինը հարուստ է և ռեմատիզմով հիվանդ: Ես ոչ մի ծաղր թույլ չտվի նրա հասցեին. Վերան հարգում է նրան հոր պես և կխաբի նրան՝ որպես իր ամուսնու... Տարօրինակ բան է մարդկային սիրտն ընդհանրապես և, կնոջը՝ մանավանդ:

Վերայի ամուսինը՝ Սեմյոն Վասիլևիչ Գ...վը, իշխանուհի կիզովսկայայի հեռավոր ազգականն է: Նա ապրում է իշխանուհու հարևանությամբ: Վերան հաճախ է լինում իշխանուհու մոտ. ես խոսք տվի Վերային ծանոթանալ կիզովսկայայի հետ և քաբշ գալ իշխանազատեր հետևից, որպեսզի ամուսնու ուշադրությունը հեռացնեմ Վերայից: Այսպիսով իմ ծրագրերը բույրովին շքանդվեցին, և ես ուրախ ժամանակ կանցկացնեմ...

Ուրախ... Այո՛, ես արդեն անցել եմ հոգեկան կյանքի այն շրջանը, երբ միայն երջանկություն են փնտրում, երբ սիրտը մեկնումեկին ուժեղ ու կրքոտ կերպով սիրելու անհրաժեշտություն է զգում. այժմ ես միայն ցանկանում եմ սիրված լինել, այն էլ շատ քշերի կողմից. մինչև անգամ ինձ թվում է, թե

մի մնալուն կապն էլ ինձ համար բավական կլինի—սրտի մի սղորմե՛լի սովորութիւնս...

Մի բան ինձ միշտ տարօրինակ է թվացել՝ ես երբեք սիրածս կնոջ ստրուկը չեմ դարձել. ընդհակառակը, ես միշտ անհաղթահարելի իշխանութիւն եմ ձեռք բերել նրա կամքի և սրտի նկատմամբ՝ բոլորովին դրա համար հոգ տարած չլինելով: Ինչի՞ց է այդ. արդո՞ք նրանի՞ց, որ ես երբեք ոչ մի բան շատ չեմ ամոսնել, և որ նրանք ամեն բոպի վախեցել են ինձ ձեռքից բաց թողնել, թե՛ այդ ուժեղ օրգանիզմի մազնիսական ազդեցութիւնն է. թե՛ ինձ պարզապես չի հաջողվել համառ կամքի տեր կնոջ հանդիպել:

Պետք է խոստովանել, որ ես, իսկապես, չեմ սիրում ուժեղ բնավորութիւն տեր կանանց. ի՞նչ նրանց բանն է այդ ուժեղ բնավորութիւնը...

Ճիշտ է, հիմա հիշեցի. մեկ անգամ, միայն մեկ անգամ ես սիրել եմ ուժեղ կամք ունեցող մի կնոջ, որին երբեք չեմ կարողացել հաղթել... Մենք բաժանվել ենք որպես թշնամիներ, սակայն, եթե ես նրան մի հինգ տարի ուշ պատահեի, այդ անգամ էլ գուցե մենք այլ կերպ բաժանվեինք...

Վերան հիվանդ է, շատ հիվանդ, թեպետե անց չի խոստովանում. ես վախենում եմ, որ նրա հիվանդութիւնը թոքախտ լինի կամ այն հիվանդութիւնը, որ անվանում են *fièvre lente*⁹⁰, մի հիվանդութիւն, որ բոլորովին ուռաական չէ, և որ մեր լեզվում իր անունը չունի:

Փոթորիկը վրա հասավ այն ժամանակ, երբ մենք քաբանձավում էինք, և մի ավելորդ կես ժամ էլ պահեց մեզ այնտեղ: Վերան ինձ չհարկադրեց երգվել, որ հավատարիմ կմնամ իրեն, չհարցրեց, արդո՞ք մեր բաժանվելուց հետո ուրիշներին սիրել եմ ես, թե ոչ... Նա նորից անձնատուր եղավ ինձ նախկին անհողութեամբ, և ես նրան չեմ խաբի. նա աշխարհումս միակ կինն է, որին ես անկարող կլինեի խաբել: Ես գիտեմ, մենք շուտով նորից կանջատվենք և, գուցե, առհավետ. երկուսս էլ տարբեր ճանապարհներով կզնանք մինչև գերեզման. բայց նրա հիշատակն անխախտ կմնա իմ հոգու մեջ. ես այս միշտ կրկնել եմ նրան, և նա ինձ հավատում է, թեպետե հակառակն է ասում:

Վերջապես մենք բաժանվեցինք. ես երկար հետևեցի նրան հայացքով, մինչև որ նրա շլյապան ծածկվեց թիկերի և ժայռերի ետևում: Իմ սիրտը ցավազնորեն սեղմվեց, ինչպես առաջին բաժանման ժամանակ: Օ՛, ես ինչպես ուրախացա այս զգացմունքի համար: Չլինի՞ թե երիտասարդութիւնս է ուզում վերադառնալ իր բարերար փոթորիկներով, թե՛ այդ լուկ նրա հրաժեշտի հայացքն է, վերջի՛ն նվերը—ի հիշատակ... Բայց ծիծաղելի է մտածել, որ արտաքինով ես դեռ երեխա եմ. դեմքս թեև գունատ է, բայց դեռ թարմ է, մարմնիս անդամները ճկուն են և բարեկազմ, խիստ գանգուրներս ոլորուն են, աչքերս՝ բոցավառ, արյունս եռում է...

Տուն վերադառնալով, ես ձի նստեցի և տափաստան սլացա. ես սիրում եմ կրակոտ ձի նստած՝ սուբալ բարձր խոտի միջով, անապատային քամու դիմաց. ագահութեամբ կուլ եմ տալիս բուրումնալից օդը, և հայացքս ուղղում կապույտ հեռվին՝ ջանալով որսալ առարկաների մշուշապատ ուրվագծերը, որոնք ավելի ու ավելի են պարզանում: Ինչ վիշտ էլ որ ծանրացած լինի սրտիս, ինչ անհանգստութիւն էլ շարշարելիս լինի միտքս,— բոլորը բոպեկապես ցնդում է. հոգիս թեթևանում է, մարմնիս հոգնածութիւնը հաղթում է մտքիս անհանգստութեանը: Չկա այնպիսի կանացի հայացք, որ ես չմոռանամ՝ հարավային արևով լուսագարգված գանգուր սարեր, կապույտ երկինք տեսնելիս, կամ ժայռից-ժայռ գահավիժող վտակի ազմունկին ունկնդրելիս:

Ես կարծում եմ, որ իրենց դիտանոցներում հորանջող կազակները, ինձ առանց անհրաժեշտութեան և առանց նպատակի սուբալիս տեսնելով, երկար են տանջվել այդ հանելուկից, որովհետև հավանորեն հագուստիցս նրանք ինձ չերթեղի տեղ են դրել: Ինձ իրոք ասում էին, որ չերթեզական հագուստով ձի նստած ժամանակ ես ավելի եմ նման կարարացու, քան կարարացիներից շատերը: Եվ ճիշտ որ, ինչ վերաբերում է այդ ազնիվ մարտական հագուստին, ես կատարյալ դենդի⁹⁰ եմ— ոչ մի ավելորդ արեզ. թանկարժեք զենքս ունի պարզ կարդարանք, զրակիս մորթու մասը ոչ շատ երկար է, ոչ շատ կարճ, սոնապաններս և քոշերս կարված են ճիշտ և ճիշտ իմ ոտքերի չափով. բեշմեսս սպիտակ է, չերթեղկաս՝ մուգ գոր-

շագույն: Ես երկար եմ ուսումնասիրել լեոնցիների կեցվածքը ձիու վրա: Ոչ մի բանով իմ ինքնասիրությունն այնպես չեք շոյի, ինչպես կովկասյան ձևով ձի քշելու իմ վարպետությունն ընդունելով: Ես չորս ձի եմ պահում. մեկն՝ ինձ համար, երեքը՝ բարեկամներին, որպեսզի դաշտերով քարշ գալս ձանձրալի շլինի. նրանք հաճույքով են վերցնում իմ ձիերը և երբեք ինձ հետ միատեղ չեն քշում:

Արդեն երեկոյան ժամի վեցն էր, երբ ես հիշեցի, որ ճաշելու ժամանակ է: Զիս հոգնաբեկ էր եղել. ես դուրս եկա այն ճանապարհը, որ Պլատիգորսկից տանում է դեպի գերմանական գաղութը, ուր հանքաչրերի հասարակությունը հաճախ գնում է en piquenique*: Ճանապարհը գալարվում էր թփերի միջով, իջնելով փոքրիկ ձորակներ, որտեղ բարձր խոտերի հովանու տակ աղմկոտ գետակներ են հոսում. շուրջը, ամֆիթատրոնի ձևով, բարձրանում են Բեշտուփ, Օձասարի, Երկաթասարի և Ճաղատ սարի կապույտ հսկա զանգվածները: Այստեղի բարբառով բալկա կոչվող այգալիսի ձորակներից մեկն իջնելով, ես կանգ առա՝ ձին ջրելու. այդ պահին ճանապարհին երևաց աղմկոտ և փայլուն մի հեծելախումբ— կանայք սև ու երկնագույն ամազոններով¹⁰⁰, տղամարդիկ շեքեզականի և նիժնի-նովգորոդի հագուստների խառնուրդ հանդիսացող զգեստներով. առջևից ձիով գնում էր Գրուշնիցկին՝ իշխանազուստը Մերիի հետ:

Հանքային ջրեր եկող կանայք դեռևս հավատում են, թե շերքեզներն օրը ցերեկով հարձակումներ են գործում. երեկ այդ պատճառով է, որ Գրուշնիցկին իր սոսկական զինվորի շինելի վրայից թուր և մի զույգ էլ ատրճանակ է կապել. նա բավական ծիծաղելի էր իր այդ հերոսական զգեստավորմամբ: Բարձր թուփը ծածկում էր ինձ նրանցից, բայց նրա տերևների միջով ես կարողացա տեսնել ամեն ինչ և նրանց դեմքի արտահայտությունից զուշակել, որ խոսակցությունը սանաթիմենտալ բնույթ ունի: Վերջապես նրանք մոտեցան վայրէջքին.

* (Ֆր.) պիկնիկ — զվարճալի խմբական զրոսների և նախաճաշի բաղաթից դուրս:

Գրուշնիցկին իր ձեռքն առավ իշխանազուստեր ձիու սանձը, և այն ժամանակ ես լսեցի նրանց խոսակցության վերջը.

— Եվ դուք ձեր ամբողջ կյանքն ուղո՞ւմ եք անցկացնել կովկասում, — ասաց իշխանազուստը:

— Ռուսաստանն ի՞նչ է ինձ համար, — պատասխանեց նրա կավալերը. — մի երկիր, որտեղ հազարավոր մարդիկ արհամարհանքով պիտի նայեն իմ վրա, որովհետև իրենք ինձանից հարուստ են. մինչդեռ այստեղ — այստեղ այս հաստ շինելը շխանդարեց, որ ես ծանոթանամ ձեզ հետ...

— Ընդհակառակը... — ասաց իշխանազուստը՝ կարմրելով:

Գրուշնիցկու դեմքը հաճույք արտահայտեց: Նա շարունակեց.

— Այստեղ իմ կյանքն աղմկոտ, աննկատելի և արագ կանցնի վայրենիների զնդակների տակ, և եթե աստված ամեն տարի ինձ ուղարկի մի պայծառ կանացի հայացք, մեկը՝ նման այն հայացքին...

Այդ պահին նրանք հավասարվեցին ինձ. ես մտրակեցի ձիս և դուրս եկա թփի ետևից...

— Mon dieu, un circassien!...* բացազանչեց սարսափած իշխանազուստը:

Նրան բոլորովին հակառակն ապացուցելու համար, ես ֆրանսերեն պատասխանեցի, թեթևակի կռանալով.

— Ne craignez rien, madame, je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier**.

Իշխանազուստը շփոթվեց, բայց ինչի՞ց. իր սխալի՞ց, թե՞ այն բանից, որ իմ պատասխանը նրան հանդուգն թվաց: — Ես կուզեի, որ իմ վերջին ենթադրությունը ճիշտ լիներ: Գրուշնիցկին դժգոհ հայացք գցեց իմ վրա:

Ուշ երեկոյան, այսինքն՝ ժամի մոտ տասնմեկին, ես գնացի լորիների ալեյն գրոսներու: Քաղաքը քնած էր, միայն մի քանի պատուհաններից լույսեր էին երևում: Նրեք կողմից սևին էին տալիս ժայռերի կատարները, Մաշուկի ճյուղավոր-

* Աստված իմ, շերքեզ (Ֆր.):

** Մի՛ վախեցեք, տիրուհի, ես ավելի վտանգավոր չեմ, քան ձեր կավալերը:

րումները, որի դագաթին շարագույժ ամպ կար. արևելքում բարձրանում էր լուսինը. հեռվում արծաթե ծոպերի պես շողում էին ձյունապատ սարերը: Ժամապահների կանչերը և գիշերը բաց թողած տաք աղբյուրների ջրի անմուղը հաջորդում էին իրար: Երբեմն փողոցում լավում էր ձիու ոտքերի հնչելի դոփշուն, որին ուղեկցում էր նողայական սալի ճողոցը և թաթարական թախծոս երգի կրկնակը: Ես նստեցի նստարանի վրա և բնկա մտքերի մեջ... Ես անհրաժեշտություն էի զգում մտքերս արտահայտելու բարեկամական մի խոսակցության մեջ... բայց ո՞ւմ հետ... «Հիմա ի՞նչ է անում վերան», — մտածում էի ես... Ես թանկ կվճարեի, եթե կարողանայի այս րուպեին սեղմել նրա ձեռքը:

Հանկարծ լսեցի արագ և անհավասար քայլերի ձայն... Երևի Գրուշնիցկին է... Այդպես է, որ կա:

— Որտեղի՞ց:

— Իշխանուհի կիզովսկայայի մոտից, — ասաց նա խիստ ծանրակշիռ տոնով: — Ինչպե՞ս է երգում Մերին...

— Գիտե՞ս ինչ, — ասացի ես նրան, — գրագ եմ գալիս, որ նա չգիտի, թե դու յունկեր ես. նա կարծում է, թե դու աստիճանից զրկված սպա ես...

— Կարող է պատահել: Ինձ ի՞նչ... — ցրված ասաց նա:

— Ոչ, ես այս հենց այնպես եմ ասում...

— Իսկ գիտե՞ս, որ դու այսօր նրան սաստիկ բարկացրիր: Նա գտավ, որ այդ շլաված հանդգնություն է. ես հազիվ կարողացա նրան համոզել, որ դու այնքան լավ ես դաստիարակված և այնպես լավ ես ճանաչում բարձր հասարակությունը, որ նրան վիրավորելու մտադրություն ունենալ չէիր կարող: Նա ասում է, թե դու լկտի հայացք ունես, թե դու երևի ամենաբարձր կարծիքի ես քո մասին:

— Նա չի սխալվում... Իսկ դու չե՞ս կամենում արդյոք նրան պաշտպանել:

— Ես ափսոսում եմ, որ դեռ այդ իրավունքը չունեմ...

«Օ-հո՛, — մտածեցի ես, — սա, երեի, արդեն հույսեր ունի»...

— Սակայն, ավելի վատ քեզ համար, — շարունակեց Գրուշնիցկին. — հիմա քեզ համար դժվար է նրանց հետ ծա-

նոթանալ, բայց ափսո՛ս. ինձ ծանոթ բոլոր տներից սա ամենահաճելին է...

Ես ներքուստ ժպտացի:

— Ինձ համար ամենահաճելի տունը հիմա՛ իմ տունն է, — ասացի ես՝ հորանջելով ու ոտքի ելա, որպեսզի գնամ:

— Բայց խոստովանիր, որ դու զղջում ես:

— Ի՞նչ անհեթեթություն, եթե ես ցանկանամ, վաղը երեկոյան եթե կլինեմ իշխանուհու մոտ...

— Կտեսնե՞նք...

— Մինչև իսկ՝ քեզ հաճույք պատճառելու համար՝ կըսկըսեմ քարշ դալ իշխանադատեր ետևից...

— Հա՛, եթե նա ցանկանա քեզ հետ խոսել...

— Ես կսպասեմ միայն այն րուպեին, երբ քո խոսակցությունը նրան կձանձրացնի... Յտեսություն՛ն...

— Իսկ ես կերթամ թափառելու — հիմա ես ոչ մի կերպ քնել չեմ կարող... Լսիր, ավելի լավ է արի գնանք ռեստորանի¹⁰¹, այնտեղ թողթ են խաղում... Այժմ ինձ ուժեղ զգայություններ են հարկավոր...

— Ցանկանում եմ, որ տանուլ տաս...

Ես տուն գնացի:

21-ը մայիսի

Համարյա մի շաբաթ է անցել, իսկ ես դեռ չեմ ծանոթացել կիզովսկայաների հետ: Հարմար դեպքի եմ սպասում. Գրուշնիցկին սովերի պես ամենուրեք հետևում է իշխանադատերը. նրանց խոսակցություններն անվերջ են. Գրուշնիցկին ե՛րբ է վերջապես ձանձրացնելու նրան... Մայրը դրա վրա ուշադրություն չի դարձնում, որովհետև Գրուշնիցկին փեսացու չէ: Ահա՛ մայրերի տրամաբանությունը: Ես նկատել եմ երկու, երեք քնքուշ հայացք, — պետք է դրան վերջ դնել:

Երեկ առաջին անգամ ջրհորի մոտ երևաց վերան... Այն օրից, ինչ մենք հանդիպեցինք քարանձավում, նա տնից դուրս չի եկել: Մենք միաժամանակ ցած իջեցրինք բաժակներս և կռանալիս նա շնչաց:

— Գու չե՞ս ուզում ծանոթանալ կիզովսկայաների հետ... Մենք միայն այնտեղ կարող ենք տեսնվել...

Կշտամբա՛նք... ձանձրալի՛ է: Բայց ես արժանի եմ
դրան...

Ի դեպ՝ վաղը վաղօրոք ցուցակագրված մարդկանց պա-
րահանդես է ռեստորացիայի դահլիճում, և ես մազուրկա եմ
պարելու իշխանադատեր հետ:

22-ը մայիսի

Ռեստորացիայի դահլիճը վերածվել է ազնվականների
ժողովարանի (ակումբի. բարզմ.) դահլիճի: Ժամի 9-ին բոլորը
հավաքվեցին: Իշխանուհին իր աղջկա հետ վերջին եկողներից
էր: Շատ կանայք նախանձով ու շարակամությամբ նայեցին
նրան, որովհետև իշխանազուտոր Մերին ճաշակով է հագ-
նրվում: Նրանք, ովքեր իրենց այստեղի արխատկրատուհիներ
են համարում, նախանձը թաքցնելով, նրան հարեցին: Ի՞նչ
անել: Այնտեղ, ուր կա կանանց հասարակություն, այնտեղ
խսկույն հանդես կզան բարձր և ցածր շրջաններ: Պատուհանի
տակ խոնված հասարակության մեջ կանգնած էր Գրուշ-
նիցկին՝ երեսը ապակուն սեղմած և հայացքն իր դիցուհուց
չհեռացնելով. վերջինս, նրա մոտով անցնելով, հագիվ նկա-
տելի գլխի շարժումով բարեկեց նրան: Գրուշնիցկու դեմքն արևի
պես փայլեց... Պարերն սկսվեցին լեհական պարով. ապա՝
վալս նվագեցին: Խթանները զնգզնգացին, քղանցքները բարձ-
րացան ու ֆրֆուացին:

Ես կանգնած էի վարդագույն փետուրներով հովանավոր-
ված մի հաստ կնոջ ետևում. նրա հագուստի ճոխությունը
հիշեցնում էր ֆիժմերի¹⁰² ժամանակները, իսկ նրա անհարթ
մաշկի խայտարղետությունը՝ սև տաֆտայից պատրաստվող
մուշկանների¹⁰³ երջանիկ դարաշրջանը: Նրա պարանոցի ամե-
նամեծ գորտնուկը ծածկված էր մանյակի ճարմանդով: Նա
ասում էր իր կավալեր՝ դրագունի կապիտանին.

— Այդ իշխանագուտոր Լիզովսկայան անտանելի աղջկա
մեկն է. երևակայեցեք, հրեց ինձ և ներողություն չխնդրեց ու
դեռ ետ էլ դարձավ ու լոռնետով նայեց ինձ... C'est impay-
able!... Եվ ինչո՞ւ է հպարտանում: Արժեր դրան մի խրատել...

* Այս գվարճալի է (ֆր.):

— Այդ դժվար բան չէ, — պատասխանեց հաճոյակատար
կապիտանը և գնաց մյուս սենյակը:

Ես իսկույն մոտեցա իշխանադատեր և հրավիրեցի նրան
վալս պարելու, օգտվելով այստեղի սովորությունների
ազատությունից, որոնք թույլ են տալիս անժանոթ կանանց
հետ պարել:

Նա հագիվ կարողացավ հարկադրել իրեն շփատալու և
թաքցնելու իր հրճվանքը. սակայն նրան բավական շուտ հա-
ջողվեց ընդունել միանգամայն անտարբեր և մինչև իսկ խիստ
տեսար: Նա անփութորեն ձեռքն իջեցրեց իմ ուսին, գլուխը
փոքր-ինչ մի կողմ խոնարհեց, և մենք սկսեցինք: Ավելի հեշ-
տալիք ու ճկուն իրան ես չեմ պատահել: Նրա թարմ շունչն
առնում էր իմ երեսին. երբեմն վալսի փոթորկում իր ընկեր-
ներից բաժանված մի խոպոպ սահում էր իմ այրվող այտի
վրայով... Ես կատարեցի երեք տուր¹⁰⁴: (Նա գարմանալի լավ
է վալս պարում): Նա հեռւմ էր, աչքերը մթնել էին, կիսա-
բաց շրթունքները հաղիվ կարողացան շշնջալ անհրաժեշտ՝
«merci monsieur»-ն*:

Մի քանի բուպե տևող լուսությունից հետո ես ասացի նրան՝
ամենահնազանդ տեսք ընդունելով.

— Ես լսել եմ, իշխանազուտոր, որ ձեզ բոլորովին ան-
ժանոթ լինելով, ես արդեն դժբախտություն եմ ունեցել ձեր
անրարեհաճությունն արժանանալու... որ դուք ինձ հանդուգն
եք համարել... Մի՞թե այդ ճիշտ է...

— Եվ դուք հիմա կուղենայիք, որ այդ կարծիքը հաս-
տատվի՞ իմ մեջ, — պատասխանեց նա հեղնական ծամածոու-
թյամբ, որ սակայն շատ է սազում նրա շարժուն դեմքին:

— Եթե ես հանդգնություն եմ ունեցել որևէ բանով վիրա-
վորելու ձեզ, ապա թույլ տվեք ինձ ձեզից ներողություն
խնդրելու ավելի մեծ հանդգնությունն ունենալ... Եվ, անկեղծ
եմ ասում, ես շատ կուղենայի ապացուցել ձեզ, որ դուք իմ
նկատմամբ սխալված եք եղել...

— Ձեզ համար այդ բավական դժվար կլինի...

— Ինչո՞ւ...

— Որովհետև դուք մեզ մոտ չեք լինում, իսկ այս պարա-
հանդեսները երևի հաճախ չեն կրկնվի:

* Ենթահակություն, պարոն (ֆր.):

Այդ նշանակում է, մասձեցի ես, որ նրանց զոներն առ-
հավետ փակ են լինելու ինձ համար:

— Քիտեք, իշխանադուստր,— ասացի ես որոշ դժկամու-
թյամբ,— երբեք չպետք է մերժել մեզա եկող հանցավորին.
Հուսահատությունից նա կարող է կրկնակի հանցագործ դառ-
նալ... և այն ժամանակ...

Մեզ շրջապատողների քրքիջն ու քշփշոցը հարկադրեցին
ինձ շրջվել և րնդհատել իմ ֆրագը: Ինձանից մի քանի քայլ
հեռու կանգնած էին մի խումբ տղամարդիկ, և նրանց թվում
գրագունի կապիտանը, որը թշնամական մտադրություններ
էր հայտնել նազելի իշխանագետեր գեմ. նա ինչ-որ բանից
շատ էր գոհ, ձեռքերն էր շփում, քրքում և ակնարկներ փոխա-
նակում ընկերների հետ: Հանկարծ նրանց շրջանից բաժան-
վեց ֆրակը հագին մի պարոն՝ երկար բեղերով ու կարմիր
քիթումոտթով և իր անհաստատ քայլերն ուղղեց ուղղակի
իշխանագետեր կողմը. նա հարբած էր: Շփոթված իշխանա-
գետեր զիմացը կանգ առնելով և ձեռքերը ետևը դրած, նա իշ-
խանագետեր վրա հռոնց իր պղտոր-գորշ աչքերի հայացքը և
խոսքուտ գիսկանտով արտասանեց.

— Պերմեան*... է՛հ, էլ ես ինչ ասեմ... պարզապես հրա-
վիրում եմ ձեզ մազուրկա պարելու ինձ հետ...

— Ի՛նչ եք կամենում,— արտասանեց իշխանադուստրը
գողգոջուն ձայնով, շուրջը աղերսող հայացք պցելով: Ավա՛ղ,
նրա մայրը հեռու էր, իսկ իր ծանոթ կավալերներից իր մոտ
ոչ ոք չկար, միայն համհարզն էր, կարծեմ, այս բոլորը
տեսնում, բայց նա էլ ամբոխի ետևն էր թաքնվել, որպեսզի
իրեն տհաճ պատմության մեջ չխառնեն:

— Հը՞,— ասաց հարբած պարոնը, աչքով անելով գրա-
գունի կապիտանին, որը նշաններով խրախուսում էր նրան.—
մի՞թե ձեզ հաճելի չէ... Ես գարձյալ պատիվ ունեմ հրավիրե-
լու ձեզ pour mazure** Դուք, գուցե, կարծում եք, թե ես հար-
բած եմ: Այդ ոչի՛նչ... Շատ ավելի ազատ կարող ենք զգալ
մեզ, կարող եմ վստահեցնել ձեզ...

* Քուլլ ավեր (ֆր.):

** Մազուրկա պարելու (ֆր.):

Ես անհուն էի, որ իշխանադուստրը վախից ու զայրույ-
թից քիչ է մնում ուշաթափվի:

Ես մոտեցա հարբած պարոնին, բավական ամուր բռնեցի
նրա ձեռքը և, շեշտակի նրա աչքերին նայելով, խնդրեցի հե-
ռանալ, որովհետև, ավելացրի ես, իշխանադուստրը վա-
ղուց արդեն խոստացել է մազուրկան ինձ հետ պարել:

— Է՛հ, ինչ արած... Մեկ ուրի՛շ անգամ,— ասաց նա
ծիծաղելով, և հեռացավ զեպի իր ամոթահար եղած ընկերնե-
րը, որոնք իսկույն նրան տարան մյուս սենյակը:

Ես վարձատրվեցի խոր, սքանչելի հայացքով:

Իշխանադուստրը մոտեցավ իր մորը և բոլորը պատմեց
նրան, մայրը գտավ ինձ ամբոխի մեջ և շնորհակալություն
հայտնեց: Նա հայտարարեց ինձ, որ ճանաչելիս է եղել մորս և
բարեկամական հարաբերությունների մեջ է մոտ կես դուռին
մորաքույր-հորաքույրներին հետ:

— Ես չգիտեմ, ինչպես է պատահել, որ մենք մինչև այժմ
ձեզ հետ ծանոթ չենք,— ավելացրեց նա,— բայց խոստովա-
նեցեք, այս բանում միակ մեղավորը դուք եք. դուք այնպես
եք խրտչում բոլորից, որ ուղղակի անթույլատրելի է: Ես հու-
սով եմ, որ իմ հյուրասրահի օդը կցրի ձեր սպիին¹⁰⁶... Այն-
պես չէ՞:

Ես ասացի նրան մեկն այն ֆրագներից, որ ամեն ոք
պատրաստ պիտի ունենա նման զեպի համար:

Կադրիլները սոսկալի երկար տեղեցին:

Վերջապես նվազախմբի դասից թնդաց մազուրկան. ես
և իշխանադուստրը նստեցինք:

Ես ոչ մի անգամ ակնարկ չարեցի ո՛չ հարբած պարոնի,
ո՛չ իմ նախկին վարժունքի, ո՛չ Գրուշնիցիու մասին: Տհաճ
տեսարանի նրա վրա գործած տպավորությունը փոքր առ
փոքր ցրվեց. նրա փոքրիկ զիմքը փթթեց, նա շատ նազելի
էր կատակում. նրա խոսակցությունը սուր էր՝ առանց սրա-
մտություն հավակնության, աշխույժ էր և ազատ. նրա դիտո-
ղությունները երբեմն խորն էին... Շատ խճճված ֆրագով ես
նրան զգալ տվեցի, որ ինքը վաղուց դուր է գալիս ինձ: Նա
զուվար խոնարհեց և թեթևակի կարմրեց:

— Դուք տարօրինակ մարդ եք,— ասաց նա դրանից

հետո, իր թավիշէն հայացքը իմ վրա բարձրացնելով և բռնազրոսիկ ծիծաղելով:

— Ես չէի ուզում ձեզ հետ ծանոթանալ, — շարունակեցի ես, — որովհետեւ ձեզ շրջապատում է երկրպագուների շատ հոծ բազմութիւն, և ես վախենում էի բոլորովին կորչել այդ ամբոխի մեջ:

— Դուք իզուր էիք վախենում: Նրանք բոլորն էլ խիստ ձանձրալի են...

— Բոլորը: Մի՞թե բոլորը:

Նա շեշտակի նայեց ինձ, իբր թե ջանալով ինչ-որ բան վերհիշել, հետո նորից կարմրեց և վերջապէս վճռաբար արտասանեց՝ բոլորը:

— Անգամ իմ բարեկամ Գրուշնիցիին:

— Իսկ նա ձեք բարեկամն է, — ասաց Մերին, որոշ կասկած ցույց տալով:

— Այո՛:

— Նա, իհարկեւ, ձանձրալիների կարգին չի պատկանում...

— Բայց անբախտների կարգին պատկանում է, — ասացի ես ծիծաղելով:

— Իհարկեւ: Իսկ ձեզ համար ծիծաղելի՞ է: Ես կցանկանալի, որ դուք նրա տեղը լինեիր...

— Ի՞նչ կա որ, մի ժամանակ ես ինքս էլ յունկեր եմ եղել և, ճիշտն ասած, այդ իմ կյանքի ամենալավ ժամանակն էր:

— Իսկ նա մի՞թե յունկեր է... — ասաց նա արագ ու հետո ավելացրեց, — իսկ ես կարծում էի...

— Դուք ի՞նչ էիք կարծում...

— Ոչինչ... Ո՞վ է այդ կինը:

Այստեղ խոսակցությունը փոխեց իր ուղղությունը և այդ նյութին այլևս չվերադարձավ:

Ահա մազուրկան վերջացավ, և մենք հրաժեշտ տվինք իրար՝ մինչև նոր տեսակցություն: Կանաչք գնացին իրենց տները... Ես գնացի ընթրելու և հանգիստեցի վեռներին:

— Բ՛ճը, — ասաց նա, — դուք այդպէս եք, հա՞: Գեո ուզում էիք ծանոթանալ իշխանադատեր հետ ոչ այլ կերպ, բայց եթե անխուսափելի մահից նրան փրկելուց հետո:

— Ես ավելի լավ բան արեցի, — պատասխանեցի նրան. — փրկեցի նրան պարահանդեսում ուշաթափվելուց...

— Այդ ինչպե՞ս, պատմեցեք...

— Ոչ, կոսահեցեք, օ՛, դո՛ւք, աշխարհիս երեսին ամեն ինչ կոսահող:

23-ը մայիսի

Մտաւորապէս երեկոյան ժամի յոթին ես գրոսնում էի գրոսայգում: Գրուշնիցիին, ինձ հետվից տեսնելով, մոտեցավ. ինչ-որ ծիծաղելի հրճվանք էր փայլում նրա աչքերում: Նա ամուր սեղմեց իմ ձեռքը և տրագիկ ձայնով ասաց.

— Շնորհակալ եմ քեզանից, Պեչորին... Դու ինձ հասկանում ես...

— Ո՛չ, բայց համենայն դեպս՝ շնորհակալութեան շարժե, — պատասխանեցի ես, ոչ մի բարեբարութիւն արած չլինելով:

— Ինչպե՞ս, իսկ երե՞կ, դու մի՞թե մոռացել ես... Մերին բոլորը պատմել է ինձ...

— Ի՞նչ է որ... մի՞թե ձեզ համար հիմա արդեն ամեն ինչ ընդհանուր է. նաև շնորհակալութիւնը...

— Լսի՛ր, — ասաց Գրուշնիցիին շատ ծանրակշիռ տունով, — խնդրում եմ, իմ սերը կատակի մի ենթարկիր, եթե ցանկանում ես իմ բարեկամը մնալ... Տեսնում ես, ես խելագարութեան աստիճան սիրում եմ նրան... և ես կարծում եմ, ևս հուսով եմ, որ նա նույնպէս սիրում է ինձ... Ես քեզանից մի խնդիրք ունեմ՝ այսօր երեկոյան դու նրանց մոտ ես լինելու. խոստացիր ինձ ամեն ինչ նկատել. ես գիտեմ, դու այդ բաներում փորձված ես, դու ինձանից ավելի լավ ես ճանաչում կանանց... Կանաչք, կանաչք. ո՞վ նրանց կհասկանա: Նրանց ժպիտները հակասում են հայացքներին, նրանց խոսքերը խոստանում են և հրապուրում — կանչում, իսկ նրանց ձայնի հնչյունը վանում է... Մեկ նրանք բոպեանպէս թափանցում են և կռահում մեր ամենազագուտնի միտքը. մեկ չեն հասկանում ամենապարզ ակնարկները... Ա՛յ, թեկուզ իշխանագուստը. երեկ նրա աչքերը կրքով էին վառվում՝ իմ վրա կանգ

աննելիս, այսօր նրանք ազոտ են ու նրանց հայացքը՝ ստոր...

— Այդ, դուցե, ջրերի ներգործութեան հետևանք է, — պատասխանեցի ես:

— Գու ամեն ինչում վատ կողմն ես տեսնում... նյութապաշտ ես, — ավելացրեց նա արհամարհանքով: — Ստեփան, նյութը փոխենք, — և վատ կալամբուրից դո՛հ նա ուրախացավ:

Իննհորրդ ժամին մենք միասին գնացինք իշխանուհու մոտ:

Վերայի պատուհանների մոտով անցնելիս, ես նրան տեսա պատուհանի մոտ: Մենք թռուցիկ հայացք նետեցինք միմյանց: Մեզանից քիչ հետո նա մտավ կիզովսկայաների հյուրասենյակը: Իշխանուհին ինձ ներկայացրեց Վերային՝ որպես իր ազգականուհուն: Սկսեցինք թեյ խմել. շատ հյուրեր կային. խոսակցությունն ընդհանուր էր: Ես աշխատում էի դուր գալ իշխանուհուն, կատակում էի, հարկադրեցի նրան մի բանի անգամ ի սրտե ծիծաղել. իշխանագուռարը ես քանիցս ուզում էր քրքջալ, բայց իրեն զսպեց՝ իր դերից դուրս չգալու համար. նա գտնում է, ոտ խոնջությունն իրեն սագում է, և, գուցե, չի սխալվում: Գրուշնիցկին կարծեմ շատ ուրախ է, որ իմ ուրախությունը Մերիին չի վարակում:

Թեև ից հետո բոլորս գնացինք դահլիճ:

— Արդյո՞ք դու իմ հնազանդությունից դո՛հ ես, Վերա՛, — ասացի ես, նրա մոտով անցնելիս:

Նա ինձ նետեց մի հայացք, որ լի էր սիրով ու շնորհակալությամբ: Ես սովորել եմ այդ հայացքներին, բայց մի ժամանակ դրանք իմ երանությունն էին: Իշխանուհին աղջկան նստեցրեց դաշնամուր նվագելու: Բոլորը խնդրեցին իշխանագուտերն որևէ բան երգել. ես լուռ էի և, իրաբանցումից օգտվելով, դեպի լուսամուտը քաշվեցի Վերայի հետ, որը երկուսիս համար էլ շատ կարևոր մի բան էր ուզում ասել ինձ... Դուրս եկավ, որ դատարկ բան էր...

Մինչդեռ իշխանագուտերը դժգոհություն էր պատճառում իմ անտարբերությունը, ինչպես ես կարողացա գլխի ընկնել նրա մի բարկացած, շողացալո հայացքից... Օ՛հ, ես դարձա-

նալի լավ եմ հասկանում այդ խոսակցությունը, որը համբ է՝ բայց արտահայտիչ, կարճ՝ բայց ազոտ...

Նա սկսեց երգել, նրա ձայնը վատը չէ, բայց նա վատ է երգում... ասենք ես չէի լսում: Բայց դրա փոխարեն Գրուշնիցկին, նրա դիմացը դաշնամուրին կոթնած, աչքերով լափում էր նրան և ամեն բուրբ ասում էր կիսաձայն՝ «charmant»! «délicieux»!⁹⁷

— Լսի՛ր, — ասում էր ինձ Վերան, — ես չեմ ուզում, որ դու ծանոթանաս իմ ամուսնու հետ, բայց դու պետք է անպայման դուր գաս իշխանուհուն. քեզ համար այդ հեշտ է. դու կարող ես անել ամենք, ինչ կցանկանաս: Մենք այստեղ միայն տեսնվելու ենք...

— Միա՛յն...

Նա կարմրեց և շարունակեց.

— Գու գիտես, որ ես քո ստրուկն եմ. ես երբեք չեմ կարողացել քեզ հակառակվել... և ես դրա համար պատժվելու եմ՝ դու կգադարես ինձ սիրելուց: Ես ուզում եմ գոնե վարկս պահպանել... ո՛չ ինձ համար, դու այդ շատ լավ գիտես... Օ՛հ, ես խնդրում եմ քեզ՝ առաջվա պես ինձ մի տանջի՛ր դատարկ կատակածներով ու կեղծ սառնություններով. ես գուցե շուտով մեռնեմ, ես զգում եմ, որ օր-ավուր թուլանում եմ... և չնայած դրան, ես չեմ կարող մտածել ապագա կյանքի մասին, ես մտածում եմ միայն քո մասին... Գուր, տղամարդիկը, չեք հասկանում հայացքի, ձեռք սեղմելու պատճառած հաճույքը... Իսկ ես, երգվում եմ քեզ, ես, քո ձայնին ունկնդրելով, այնպիսի խոր, տարօրինակ երանություն եմ զգում, որ ամենաալրուկ համբույրները չեն կարող դրան փոխարինել:

Մինչ այդ, իշխանագուտար Մերին դադարեց երգել: Գովեստների շշուկ լսվեց նրա շուրջը. ես ամենից վերջը մոտեցա նրան և բավական անփութ կերպով ինչ-որ բան ասացի նրա ձայնի մասին:

Նա ծամածուեց դեմքը, ներքևի շրթունքն առաջ մղելով և շատ ծաղրալիք ծունկ խոնարհելով¹⁰⁶:

* Հիանալի է, սրանչեի (Ֆր.):

— Այդ ինձ համար է՛լ ավելի շոյիչ է, — ասաց նա, — որովհետև դուք ինձ բոլորովին չէիք լսում. բայց դուք, գուցե, երաժշտություն չեք սիրում...

— Բնդհակառակը... մանավանդ ճաշից հետո:

— Գրուշնիցկին իրավացի է, երբ ասում է, որ դուք ունեք խիստ պրոզայիկ ճաշակ... և ես տեսնում եմ, որ դուք երաժշտությունը սիրում եք դասարանմիական տեսակետով...

— Դուք դարձչալ սխալվում եք. ես ամենեկին դաստրոնոմ չեմ: Ես գարշելի մարսողություն ունեմ: Բայց երաժշտությունը ճաշից հետո ննջեցնում է, իսկ ճաշից հետո քնելն անողջարար է, հետևարար ես երաժշտությունը սիրում եմ բժշկական տեսակետով: Իսկ երեկոյան՝ ընդհակառակը, երաժշտությունը սաստիկ գրգռում է ներվերս՝ ես կամ խիստ շատ եմ տխրում կամ խիստ շատ ուրախանում: Թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը հոգնեցուցիչ է, երբ չկա տխրելու կամ ուրախանալու դրական պատճառ, մանավանդ որ տխրությունը հասարակության մեջ ծիծաղելի է, իսկ շափից շատ ուրախությունը՝ անքաղաքավարություն:

Նա մինչև վերջը շատ, հեռացավ ինձանից, նստեց Գրուշնիցկու մոտ, և նրանց միջև սկսվեց ինչ-որ սենտիմենտալ խոսակցություն. կարծեմ իշխանադուստրը նրա իմաստուն դարձվածքներին բավական ցրված և անհասող էր պատասխանում, թեպետ ջանում էր ցույց տալ, թե ուշադիր է լսում նրան. այս եզրակացության եկա այն հիման վրա, որ Գրուշնիցկին երբեմն զարմանքով էր նայում նրան՝ ջանալով կուհել պատճառն այն ներքին հուզմունքի, որ երբեմն արտահայտվում էր իշխանադուստր անհանգիստ հայացքում...

Բայց ես հասկացա ձեզ, սիրելի իշխանադուստր, զգուշացե՛ք: Դուք ցանկանում եք ինձ վճարել նույն գրամով, դիպչել իմ ինքնասիրությանը, ձեզ չի՛ հաջողվի, և եթե դուք ինձ պատերազմ հայտարարեք, ապա ես անողորմ կլինեմ:

Երեկոյի ընթացքում ես մի քանի անգամ դիտմամբ աշխատեցի խոսնվել նրանց խոսակցությանը, բայց իշխանադուստրը բավական չոր ընդունեց իմ դիտողությունները, և ես կեղծ դժգոհությամբ վերջապես հեռացա: Իշխանադուստրը հրճվում էր. Գրուշնիցկին նույնպես: Հրճվեցե՛ք, իմ բարեկամ-

նե՛ր, շտապեցե՛ք... Ձեր հրճվանքը երկար չի՞ տևի... Ինչպե՛ս վարվել: Ես նախազգացում ունեմ... կնոջ հետ ծանոթանալիս, ես միշտ անսխալ գուշակել եմ, սիրելու է նա ինձ, թե ոչ...

Երեկոյի մնացած մասը ես անցկացրի Վերայի կողքին և կուշտ խոսակցեցի անցած-գնացածի մասին... Ինչի՞ համար է նա ինձ այդպես սիրում, ճիշտն ասած՝ չգիտեմ: Մանավանդ որ դա միակ կինն է, որն ինձ հասկացել է լիովին՝ իմ բոլոր մանր թուլություններով, իմ վատ կրքերով հանդերձ... Մի՞ թե շարն այդքան գրավիչ է...

Ես դուրս եկա Գրուշնիցկու հետ. փողոցում նա ինձ թևանցով արավ և երկար լուսնյունից հետո՝ ասաց.

— Հը՛, ի՞նչ կասես:

«Դու հիմար ես», — ուզում էի պատասխանել նրան, բայց զսպեցի ինձ և միայն ուսերս թոթվեցի:

29-ր մայիսի

Բոլոր այս օրերին ես ոչ մի անգամ իմ սիստեմից չնահանջեցի: Իշխանադուստրն իմ զրույցն սկսում է դուր գալ. ես պատմեցի նրան իմ կյանքի մի քանի տարօրինակ դեպքերը, և նա սկսում է արտասովոր մարդ տեսնել իմ մեջ: Ես ծիծաղում եմ աշխարհի ամեն բանի վրա, մանավանդ զգացմունքների. սա սկսում է վախեցնել նրան: Իմ ներկայությամբ նա չի համարձակվում սանտիմենտալ վիճաբանություններ բանալ Գրուշնիցկու հետ, և արդեն մի քանի անգամ ծաղրական ժպիտով է պատասխանել նրա վարմունքին, բայց ամեն անգամ, երբ Գրուշնիցկին մոտենում է նրան, ես հեզ մարդու տեսք եմ ընդունում և նրանց երկուսին միասին եմ թողնում. առաջին անգամ դա ուրախացրեց իշխանադուստրը կամ նա ինքն աշխատից այդպես ձևացնել. երկրորդ անգամ բարկացավ իմ վրա, երրորդ անգամ՝ Գրուշնիցկու վրա:

— Դուք շատ քիչ ինքնասիրություն ունեք, — ասաց նա ինձ երեկ. — ինչո՞ւ եք կարծում, թե ես Գրուշնիցկու հետ ավելի ուրախ եմ լինում:

Ես պատասխանեցի, որ բարեկամիս երջանկությանը զոհում եմ իմ հաճույքը...

— Եվ իմը, — ավելացրեց իշխանադուստրը:

Ես սկեռուն հայացքով նայեցի նրան և լուրջ տեսք ընդունեցի: Հետո ամբողջ օրը նրա հետ ո՛չ մի խոսք չխոսեցի... Երեկոյան իշխանադուստրը մտախոհ էր, այսօր առավոտյան ջրհորի մոտ ավելի մտախոհ: Երբ ես մտտեցա նրան, նա մտացիր լսում էր Գրուշնիցկուն, որը, կարծեմ, բնությամբ էր հիանում. բայց իշխանադուստրն ինձ տեսավ թե չէ, սկսեց քրքջալ (շատ անտեղի), ցույց տալով, իբր թե ինձ չի նկատում: Ես փոքր-ինչ հեռու գնացի և սկսեցի գաղտագողի հետևել նրան. իշխանադուստրը երեսը շուռ տվեց իր զրուցակցից և մի երկու անգամ հորանջեց: Գրուշնիցկին ուղղակի ձանձրացրել է նրան: Դեռ երկու օր էլ իշխանադուստրը հետ չպետք է խոսեմ:

3-ր հունիսի

Ես հաճախ եմ հարցնում ինձ, ինչո՞ւ եմ այդպես համառորեն ձգտում երիտասարդ աղջկա սիրուն, որին գայթակղեցնել ես չեմ ցանկանում, և որի հետ երբեք չեմ ամուսնանա: Ինչի՞ համար է այս կանացի կոկետուիթյունը: Վերան ինձ ավելի է սիրում, քան իշխանադուստր Մերին երբևէ կսիրի: Եթե նա ինձ անհաղթելի գեղեցկուհի թվար, ապա, գուցե թե ինձ հրապուրեք ձեռնարկման դժվարությունը...

Բայց բնավ էլ այդպես չէ: Հետևաբար, սա ոչ թե սիրո այն անհանգիստ պահանջն է, որ մեզ տանջում է երիտասարդության առաջին տարիներին, մի կնոջից դեպի մյուս կինը նետում մեզ, մինչև որ մենք կգտնենք մի այնպիսին, որը մեզ տանել չի կարող: Այստեղ կսկսվի մեր հաստատակամությունը, իսկական, անսահման կիրքը, որ մաթեմատիկորեն կարելի է արտահայտել որպես տվյալ կետից դեպի տարածություն իջնող գիծ. այդ անսահմանության գաղտնիքն այն է միայն, որ նպատակի, այսինքն վախճանի՝ հասնելն անհնարին է:

Հապա ես ինչո՞ւ եմ գլուխ ցավեցնում: Գրուշնիցկուն նախանձեղո՞ւց: Խե՞ղճ մարդ—նա բոլորովին արժանի չէ դրան: Թե՞ դա հետևանք է այն վատ, բայց անհաղթելի զգացմունքի, որը մեզ հարկադրում է ոչնչացնել մեր մերձավորի քաղցր մոլորությունները, որպեսզի, երբ որ նա հուսահատ

հարցնի՝ թե ինչի՞ն պետք է հավատա, մենք մանր հաճույք ունենանք ասելու.

— Բարեկամս, ինձ հետ այդ նույնն է պատահել. և դու տեսնում ես, սակայն, որ ես ճաշում եմ, ընթրում և ամենայն հանգստությամբ քնում ու հուսով եմ, որ կկարողանամ մեռնել առանց ճիշտ արձակելու և արցունքներ թափելու:

Բայց չէ՞ որ անսահման հաճույք կա երիտասարդ, հազիվ փթթած հոգուն տիրանալու մեջ: Նա նման է մի ծաղկի, որի լավագույն բուրմունքը շոգիանում է՝ դիմավորելով արևի առաջին ճառագայթին. նրան պետք է քաղել այդ իսկ րոպեին, և, կուշտ ծծելով նրա բույրը, զցել ճանապարհի վրա,— գուցե թե մեկնումեկը գետնից վերցնի: Ես զգում եմ իմ մեջ այդ անհագուրդ ազահուիթյունը, որը կլանում է այն ամենը, ինչ պատահում է իր ճանապարհին. ուրիշների տառապանքներին և ուրախություններին ես նայում եմ, մեկնակետ ընդունելով միայն իմ անձը, որպես մի կերակրի, որը պահպանում է իմ հոգեկան ուժերը: Ես ինքս այլևս անընդունակ եմ կրքի ազդեցության տակ խենթություններ անելու: Իմ փառասիրությունը ճնշել են հանգամանքները, բայց այն արտահայտվել է ուրիշ ձևով՝ որովհետև փառասիրությունը ոչ այլ ինչ է, բայց եթե իշխանության ծարավ, իսկ իմ առաջին բավականությունն է— իմ կամքին ենթարկել այն ամենը, ինչ շրջապատում է ինձ. սիրո, նվիրվածության և ահի զգացմունք զարթեցնել դեպի իր անձը— արդյոք սա իշխանության առաջին հատկանիշն ու մեծագույն հաղաթանակը չէ՞: Մեկնումեկի համար տառապանքների և ուրախությունների պատճառ լինել, այդ բանի համար ոչ մի դրական իրավունք չունենալով, արդյոք սա մեր հպարտության ամենաքաղցր սնունդը չէ՞: Իսկ ի՞նչ է երջանկությունը: Հպարտության հագեցում: Եթե ես բոլորից լավ, հզոր համարեի ինձ աշխարհիս երեսին, ես երջանիկ կլինեի. եթե բոլորն ինձ սիրեին, ես մեջս սիրո անսպառ աղբյուրներ կգտնեի: Չարիքը շարիք է ծնում. առաջին տառապանքը հասկացողություն է տալիս ուրիշին տանջելու հաճույքի մասին. շարի գաղափարը չի կարող մարդու գլուխը մտնել առանց այն բանի, որ նա չցանկանա այն կիրառել իրականության նկատմամբ. գաղափարները օրգանական

ստեղծվածքներ են, ասել է մի մարդ. նրանց ծնունդն արդեն իսկ ձև է տալիս նրանց, և այդ ձևը գործողություն է. ում գլխում ավելի շատ գաղափարներ են ծնվում, նա ուրիշներից ավելի է գործում. այդ պատճառով շինովնիկական սեղանին գամված հանճարը պետք է մեռնի կամ խելագարվի, ճիշտ այնպես, ինչպես որ հզոր կազմվածք ունեցող մարդը, նստակյաց կյանք և համեստ վարք ու բարք ունենալու դեպքում, մեռնում է կաթվածահարությունից:

Կրքերը ոչ այլ ինչ են, բայց եթե իրենց առաջին զարգացման փուլն ապրող գաղափարներ. նրանց երիտասարդ սրտի պատկանելիքն են, և հիմար է նա, ով մտածում է իր ամբողջ կյանքում դրանցով հուզվել. շատ հանդիստ գետեր սկսվում են որպես ազմկող ջրվեժներ, բայց ոչ մեկը ցատկոտելով ու փրփրալով չի գնում մինչև ծով: Սակայն այդ հանգստությունը հաճախ նշան է մեծ, թեպետ և թաքնված ուժի. զգացմունքների և մտքերի լեցունությունն ու խորությունը շեն թուլատրում կատաղի պոռթկումներ. տառապելով ու հաճույք վայելելով, հոգին ամեն ինչի նկատմամբ հաշիվ է տալիս իրեն և համոզվում է, որ այդպես պետք է լինի. նա դիտե, որ եթե ամպրոպները չլինեն, արևի մշտական տապը կչորացնի իրեն. նա տողորվում է իր սեփական կյանքով, գուրգուրում և պատժում է իրեն, որպես սիրած մանկան: Միայն ինքնաճանաչողության այս բարձր վիճակում մարդս կարող է գնահատել աստծու արդարադատությունը:

Այս էջը վերընթեռնելով, ես նկատում եմ, որ շատ եմ շեղվել իմ առարկայից... Բայց ի՞նչ վնաս... Չէ՞ որ այս օրագիրը ես գրում եմ ինձ համար և, հետևապես, բոլորը, ինչ կնետեմ նրա մեջ, ժամանակին թանկագին հիշողություն կդառնա ինձ համար:

Սկսվի Գրուշնիցկին և վզովս ընկավ, նրան սպայի աստիճան են տվել: Մենք շամպայն խմեցինք: Բժիշկ Վեռները ներս մտավ նրանից անմիջապես հետո:

— Ես ձեզ չեմ շնորհավորում, — ասաց նա Գրուշնիցկուն:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետև հասարակ դիմվորի շինելը ձեզ շատ է

սազում և, խոստովանեցեք, որ այստեղ հանքային ջրերում կարված հետևադորական նշանազգեստը ձեզ ոչ մի հետաքրքրականություն չի տա... Գիտեք ինչ, դուք մինչև այժմ բացառություն էիք, իսկ հիմա ընդհանուր կանոնի տակ կընկնեք:

— Ճառեցե՞ք, ճառեցե՞ք, բժի՛շկ, դուք ինձ չեք խանգարի ուրախանալ: Նա շփոթե,— ավելացրեց Գրուշնիցկին՝ ականջիս շշնջալով,— թե ինչքան հույսեր տվին ինձ այս ուսադիրները... Օ՛, ուսադիրներ, ուսադիրներ, ձեր աստղիկները ուղեցույց աստղիկներ են... Ո՛չ, ես հիմա կատարելապես երջանիկ եմ:

— Գու մեզ մոտ գալի՞ս ես վիճի մոտ զբոսնելու, — հարցրի ես նրան:

— Ե՞ս. ոչ մի գնով չեմ երևա իշխանագետերը, մինչև որ նշանազգեստս պատրաստ չլինի:

— Կհրամայե՞ս հայտնել նրան քո ուրախության մասին...

— Ոչ, խնդրում եմ շասես... Ես ուզում եմ նրան զարմացնել...

— Բայց ասա՛ ինձ, գործերդ նրա հետ ինչպե՞ս են:

Նա շփոթվեց և մտածմունքի մեջ ընկավ. նա ուզում էր պարծենալ, ստել, և ամաչում էր. միաժամանակ ամոթ էր և ճշմարտությունը խոստովանելը:

— Ի՞նչ ես կարծում՝ նա քեզ սիրո՞ւմ է...

— Սիրո՞ւմ է արդյոք: Լսի՛ր, Պեչորին, այդ ի՞նչ հասկացողություններ ունես դու... ինչպե՞ս կարելի է այսպես շուտ... եթե մինչև անգամ սիրում էլ է, կարգին կի՛նը հո այդ չի ասի...

— Լա՛վ: Եվ, երևի, քո կարծիքով, կարգին մարդը նույնպես պետք է լո՛ի իր զգացմունքի մասի՞ն...

— Է՛, ախպերս, ամեն բան իր հանգն ունի, շատ բան ոչ թե ասվում է, այլ կուսվում է...

— Այդ ճշմարիտ է... Միայն թե այն սերը, որ մենք կարգում ենք կնոջ աչքերում, նրան ո՛չ մի բանի չի պարտավորեցնում, այնինչ խոսքերը... Զգուշացի՛ր, Գրուշնիցկի, նա քեզ խաբում է...

— Նա՞... — պատասխանեց Գրուշնիցկին, աչքերը երկինք բարձրացնելով և ինքնաբավական ժպտալով. — ես քեզ խղճո՞ւմ եմ, Պեչորին...

Գրուշնիցկին գնաց:

Երեկոյան բազմամարդ հասարակութիւնը ոտքով գնաց
ղեպի վիճը:

Այստեղի զիտնականների կարծիքով այդ վիճը ոչ այլ ինչ
է, բայց եթէ հանգած հրարիսի բերան. նա գտնվում է Մաշու-
կի դառիվայրին, քաղաքից մի վերստ հեռավորութիւն վրա:
Գեպի այդ տեղը տանում է թիւերի և ժայռերի միջով անց-
նող մի նեղ կածան. սար բարձրանալիս, ես թեւ տվի իշխա-
նադատերը, և նա բաց շթողեց այն զրոսանքի ամբողջ ընթաց-
քում:

Մեր խոսակցութիւնն սկսվեց շարախոսութեամբ. ես
սկսեցի հերթով հիշատակել մեր բոլոր ներկա և բացակա ծա-
նոթներին. սկզբում ցույց էի տալիս նրանց ծիծաղելի, իսկ
հետո՝ վատ կողմերը: Իմ մաղձը բորբոքվեց. ես սկսեցի կա-
տակով ու վերջացրի անկեղծ շարութեամբ: Սկզբում դա
նրան զվարճացնում էր, իսկ հետո վախեցրեց:

— Գուք վտանգավոր մարդ եք, — ասաց ինձ, — ես ավելի
լավ կհամարեի անտառում մարդասպանի դանակի հարվածի
հանդիպել, քան ձեր լեզվի խայթոցին... Ես ձեզ լուրջ խնդրում
եմ. երբ ձեր մտքով անցնի իմ մասին վատ խոսել, ավելի
լավ կանեք դանակը վերցնեք և ինձ մորթեք, ես կարծում
եմ, այդ ձեզ համար շատ դժվար չի լինի:

— Մի՞թե ես նման եմ մարդասպանի. . .

— Գուք ավելի վատթար եք...

Ես մի բուսի մտքով տարվեցի և ապա խորապէս զգաց-
վածի տեսք ընդունելով՝ ասացի.

— Այո՛, այդպէս է եղել իմ բախտը՝ բուն մանկութիւն-
նիցս սկսած: Բոլորն իմ դեմքի վրա կարողում էին գոյութիւն
չունեցող, բայց ենթադրվող վատ հատկութիւնների նշաններ,
և դրանք ծնվեցին: Ես համեստ էի. ինձ մեղադրում էին
խորամանկութեան մեջ, և ես ծածկամիտ դարձա: Ես խորապէս
զգում էի բարին ու չարը. ոչ ոք ինձ չէր փաղաքշում, բոլորը
վիրավորում էին, և ես շարահուշ դարձա. ես մտալ էի, մյուս
երեխաները՝ ուրախ ու շատախոս. ես զգում էի, որ նրանցից
բարձր եմ, իսկ ինձ նրանցից ցածր էին դասում: Ես նա-
խանձոտ դարձա: Ես պատրաստ էի սիրելու ողջ աշխարհը,

ինձ ոչ ոք չհասկացավ. և ես ատել սովորեցի: Իմ անգույն
երիտասարդութիւնն անցավ իմ և հասարակութեան դեմ
մղած պայքարով: Ծաղրից վախենալով՝ ես իմ լավագույն
զգացմունքները թաղում էի սրտիս խորքում. նրանք այնտեղ էլ
մեռան: Ես ճշմարտութիւն էի ասում, ինձ չէին հավատում,
եւ սկսեցի խաբել հասարակութեանը և՛ նրա զսպանակներին
լավ ծանոթանալով՝ վարպետացա կյանքի գիտութեան մեջ ու
տեսնում էի, թե ինչպէս ուրիշները երջանիկ են առանց ար-
վեստի օգնութեան դիմելու, ձրիարար օգտվելով այն առավե-
լութիւններից, որոնց ես այնպէս անդուլ կերպով ձգտում էի:
Եվ այն ժամանակ իմ սրտում ծնունդ առավ հուսահատութիւն-
նը. ո՛չ այն հուսահատութիւնը, որ բժշկում են ատրճանա-
կի փողաբերանով, այլ պաղարշուն, անդոր հուսահատութիւն,
սրողված սիրալիրութեամբ ու բարեհոգի ժպիտով: Ես բարո-
յական հաշմանգամ դարձա. իմ հոգու մեկ կեսը գոյութիւն
չունէր. նա ցամաքեց, շոգիացավ, մեռավ, եւ այն կտրեցի ու
դեն գցեցի, մինչդեռ մյուսը շարժվում և ապրում էր՝ պատ-
րաստ սպասավորելու ամեն մեկին. այդ ևս ոչ ոք չնկատեց,
որովհետեւ կործանված կեսի գոյութեան մասին ոչ ոք չգիտեր.
Բայց դուք հիմա իմ մեջ արթնացրիք նրա հուշը, և ես կարգա-
ցի ձեզ համար նրա տապանագիրը: Շատերին առհասարակ
բոլոր տապանագրերը ծիծաղելի են թվում, բայց ինձ՝ ոչ,
մանավանդ, երբ հիշում եմ, թե նրանց տակ ինչ է հանգչում:
Սակայն ես ձեզ չեմ խնդրում իմ կարծիքին համամիտ լի-
նել. եթե իմ այս արարքը ծիծաղելի է թվում ձեզ — խնդրեմ,
ծիծաղեցե՛ք. նախազգուշացնում եմ ձեզ, որ այդ ինձ բնավ չի
վշտացնի:

Այդ բուսին իմ աչքն ընկավ նրա աչքերին — նրանցում
արցունքներ էին վազում. իմ ձեռքին կոթնած նրա ձեռքը
գողում էր. այտերը վառվում էին. նա խղճո՞ւմ էր ինձ: Կա-
րեկցութիւնը, — մի զգացմունք, որին այնպէս հեշտ հնա-
զանդվում են բոլոր կանայք — իր մագիլները խրեց նրա ան-
փորձ սրտի մեջ: Զրոսանքի ամբողջ ընթացքում նա ցրված
էր, ոչ ոքի հետ կոկետութիւն չէր անում, իսկ այդ մե-
ծարժե՞ք նշան է:

Մենք հասանք վճին. կանայք թողեցին իրենց կավա-

լերներին, բայց նա իմ թևը բաց չթողեց: Տեղական դեմոկրատները սրախոսությունները նրան չէին ծիծաղեցնում. խիստ զառիվալորությունը վճի, որի առաջ նա կանգնած էր, նրան չէր վախեցնում, մինչդեռ մնացած օրիորդները ծղրտում և փակում էին իրենց աչքերը:

Վերադարձի ճանապարհին ես շնորոգեցի մեր տխուր խոսակցությունը. բայց իմ դատարկ հարցերին և կատակներին նա պատասխանում էր կարճ ու մտացիր:

— Դուք երբեք սիրե՞լ եք արդյոք, — վերջապես հարցրի նրան:

Նա սևեռուն հայացքով նայեց ինձ, գլուխը տարուբերեց ու նորից մտախոհ դարձավ. պարզ էր, որ նա ինչ-որ բան է ուզում ասել, բայց չգիտեր, թե ինչից սկսի. նրա կուրծքն այնպես կոծվում էր.. Ի՞նչ անել. մարմաշե (քիսեի) զգեստի թևը թույլ պաշտպանություն է, և էլեկտրական կաշն իմ ձեռքից հոսեց, անցավ նրա ձեռքին. համարյա սիրո բոլոր զգացմունքներն այսպես են սկսվում, և մենք ինքներս հաճախ ենք խաբում մեզ, կարծելով, թե կինը մեզ սիրում է մեր ֆիզիկական կամ բարոյական արժանիքների համար. իհարկե, դրանք նախապատրաստում, տրամադրում են նրա սիրտը՝ սրբազան կրակն ընդունելու, բայց, այնուամենայնիվ, գործը վճռում է առաջին շփումը:

— Ես այսօր շատ սիրալիր էի, այնպես չէ՞, — ասաց ինձ իշխանադուատոր բռնադրոսիկ ժպիտով, երբ մենք զրոսանքից վերադարձանք:

Մենք հրաժեշտ տվինք իրար:

Նա դժգոհ է իրենից. նա իրեն մեղադրում է սառնության մեջ... Օ՞, այդ առաջին, գլխավոր հաղթանակն է: Վաղը նա կցանկանա վարձատրել ինձ: Ես այդ բոլորն արդեն անգիր գիտեմ, — ասա թե ինչն է ձանձրալի:

4-ր հունիսի

Այսօր ես տեսա Վերային: Նա ինձ տանջեց իր խանդով: Կարծեմ իշխանադատեր խելքին փչել է վստահել նրան իր սրտի գաղտնիքները. պետք է խոստովանել — հաջող ընտրություն է:

— Ես կռահում եմ, թե այս բոլորը դեպի ինչ է տանում, — ասում էր ինձ Վերան, — ավելի լավ կանես՝ պարզ ասես ինձ հիմա, որ դու նրան սիրում ես:

— Իսկ եթե ես նրան չե՞մ սիրում:

— Հասցա էլ ի՞նչ կարիք կա նրան հետապնդել, անհանգրստացնել, բորբոքել նրա երևակայությունը... Օ՞, ես քեզ լավ եմ ճանաչում: Լսի՛ր, եթե դու ուզում ես, որ քեզ հավատամ, ապա մի շաբաթից հետո եկ Կիսլովոդսկ — վաղը չէ մյուս օրը մենք այնտեղ ենք փոխադրվում: Իշխանուհին ավելի երկար է մնալու այստեղ: Բնակարան վարձիր մեր կողքին. մենք բնակվելու ենք աղբյուրի մոտ գտնվող մեծ տան մեզոնինում¹⁰⁸. մեր տակի հարկում իշխանուհի կիզովսկայան է, իսկ նրա կողքին նույն տանտեղը ունի մի տուն, որը դեռ զբաղեցրած չէ... Կգա՞ս...

Ես խոստացա և նույն օրը մարդ ուղարկեցի այդ բնակարանը վարձելու:

Գրուշնիցկին եկավ ինձ մոտ երեկոյան ժամի վեցին և հայտնեց, որ վաղն իր նշանազգեստը պատրաստ կլինի ու հենց պարահանդեսին կհասնի:

— Վերջապես ես ամբողջ երեկոն նրա հետ կպարեմ... Ա՛յ թե կուշտ կխոսեմ, — ավելացրեց նա:

— Իսկ պարահանդեսը ե՞րբ է:

— Վաղը. մի՞թե չգիտես: Մեծ տոն է, և այստեղի իշխանությունը ինքն է հանձն առել սարքելու այն:

— Գնանք զրոսայգի:

— Ո՛չ մի դեպքում՝ այս գարշելի շինելը հագիս:

— Ինչպե՞ս, դու դադարեցիր այն սիրե՞լ...

Ես մենակ գնացի և, իշխանադուատոր Մերիին հանդիպելով՝ մազուրկայի կանչեցի նրան: Նա զարմացած և ուրախացած թվաց:

— Ես կարծում էի, թե դուք միայն անհրաժեշտությունից զրգլած եք պարում, ինչպես անցյալ անգամ, — ասաց նա՝ շատ սիրալիր ժպտալով:

Նա, կարծեմ, բնավ չի նկատում Գրուշնիցկու բացակայությունը:

— Վաղը ձեզ մի բան հաճելի զարմանք կպատճառի,—
ասացի նրան:

— Ի՞նչ բան...

— Այդ գաղտնիք է... պարահանդեսում ինքներդ կկուսհեր:
Նրեկոն ես վերջացրի իշխանուհու մոտ. հյուրեր չկային,
բացի Վերայից և մի շատ զվարճալի ծերուկից: Տրամադրու-
թյունս տեղն էր, իմպրովիզացիա¹⁰⁰ արեցի զանազան արտա-
սովոր պատմություններ. իշխանագուստը նստած էր իմ դի-
մացը և իմ դատարկախոսությունն այնպեսի խոր, լարված,
նույնիսկ բնորոշ ուշադրությամբ էր լսում, որ իմ խիղճը տան-
ջեց: Ո՞ւր մնացին նրա աշխուժությունը, նրա կոկետությունը,
նրա քմահաճությունները, նրա դեմքի հանդուգն արտահայ-
տությունը, արճամորհական ժպիտը, ցրված հայացքը...

Վերան այդ բոլորը նկատեց. նրա հիվանդոտ դեմքի վրա
խոր տխրություն էր պատկերվել. լայն բազկաթոռի գիրկն ըն-
կըղմված՝ նա նստել էր պատուհանի մոտ, ստվերում... Ես
խղճացի նրան...

Այն ժամանակ ես պատմեցի իմ և Վերայի ծանոթության,
մեր սիրտ ամբողջ դրամատիկ պատմությունը— հասկանալի
է, այդ բոլորը սքոզելով հորինված անուններով:

Ես այնպե՞ս կենդանի պատկերեցի իմ քնքշությունը, իմ
անհանգստությունը, հրճվածքները. ես այնպի՞սի շահեկան
լույսով ցուցադրեցի նրա վարմունքը, բնավորությունը, որ նա
ակամայից պետք է ներեր ինձ իմ կոկետությունն իշխանա-
գուստեր հետ:

Նա վեր կացավ, նստեց մեզ մոտ, աշխուժացավ... և
մենք միայն զիշերվա ժամի երկուսին հիշեցինք, որ բժիշկնե-
րը հրահանգում են տասնմեկին պառկել քնելու:

5-ր հունիսի

Պարահանդեսից կես ժամ առաջ Գրուշնիցկին եկավ ինձ
մոտ՝ հետևազորային նշանազգեստի ողջ փայլով:

Երբորդ կոճակից կախված էր բրոնզե փոքրիկ շղթա, իսկ
դրանից՝ կրկնակ լուռնետ. արտասովոր մեծության էպոլետ-
ների կողքերը վեր էին ծոված, ասես ամուրի¹¹⁰ թևիկներ.
Նրա կոշիկները ճոճուս էին, ձախ ձեռքին բռնած ուներ դարչ-

նագույն լայն ձեռնոցները և ֆուրածկան, իսկ աչ ձեռքով
ամեն բուսի վեր էր բարձրացնում ոլորած և մանր գանգուրնե-
րի վերածած մազերի փունջը: Նրա դեմքի վրա պատկերացած
էին ինքնաբավականություն և միաժամանակ որոշ անվստա-
հություն. նրա տոնական արաբքինը, նրա հպարտ քայլած-
քը ինձ կհարկադրեին բրբջալու, եթե այդ համապատասխաներ
իմ մտադրություններին:

Նա ֆուրածկան ձեռնոցների հետ մեկտեղ սեղանին նե-
տեց ու սկսեց ձգել իր փեշերը և իրեն կարգի բերել հայելու
առաջ. ահագին սև թաշկինակը, որ նա փաթաթել էր շափա-
զանց բարձր ենթափողկապին, որի խողանին էր կռթնած նրա
կզակը, կես վերջուկի շափ դուրս էր պրծել օձիքի տակից.
Նրան այդ քիչ թվաց. նա այդ թաշկինակը վեր քաշեց մինչև
իր ականջները. այս դժվար աշխատանքից— որովհետև նշա-
նազգեստի օձիքը շատ էր նեղ և անհանգստացնող,— արյունը
նրա երեսը տվեց:

— Գու, ասում են, այս օրերը սոսկալի քարշ ես եկել իմ
իշխանագուստի հետևից,— ասաց նա բավական անփույթի և
առանց ինձ նայելու:

— Մեղ, հիմարներիս, ով է այնքան շնորհք տվել, որ կա-
րողանանք թեյ խմել,— պատասխանեցի նրան, կրկնելով
Պուշկինի երբեմնի գովերգած՝ անցյալ ժամանակի ամենա-
ճարպիկ ստահակներից մեկի սիրած ասացվածքը:

— Ասա տեսնեմ, նշանազգեստը վրաս լավ նստո՞ւմ է...
Օ՞Ֆ, նղովված ջճուղ... թևատակերս ինչպե՞ս են կտրում...
Օձանելիք չունե՞ս արդյոք:

— Տեսչեն, էլ ի՞նչ ես ուզում, բեղանից առանց այդ էլ
վարդի պոմադի հոտ է փչում...

— Ոչինչ: Մի դեսը տուր...

Նա մի կես բաժակ լցրեց իր փողկապի տակը, թաշկի-
նակի վրա, թևերին:

— Գու պարելո՞ւ ես,— հարցրեց նա:

— Չեմ կարծում:

— Ես վախենում եմ, որ ստիպված լինեմ իշխանագուստի
հետ սկսել մազուրկան, իսկ ես համարյա ոչ մի ֆիզուր չեմ
իմանում...

— Իսկ դու նրան մագուրկայի կանչել ես:

— Դեռ ոչ...

— Տե՛ս, որ հանկարծ քեզ շկանխեն...

— Իսկապե՞ս, — ասաց նա, — ձեռքն իր ճակատին խփելով: — Ցտեսություն... զնամ շքադրան մոտ նրան սպասեմ... — Նա արագ վերցրեց ֆուրածական ու դուրս վազեց:

Կես ժամից հետո ես էլ գնացի: Փողոցը մուժն էր և դատարկ. ժողովարանի կամ պանդոկի շուրջը, — ինչպես կուզեք՝ անվանեք, — հասարակություն էր խոնաված. նրա պատուհանները լուսավորված էին. զնդի երաժշտության հնչյուններն ականջիս հասցնում էր երեկոյան քամին: Ես դանդաղ գնում էի. տխուր էի... Մի՞թե, մտածում էի ես, իմ միակ դերն է երկրիս վրա՝ կործանել ուրիշների հույսերը: Այն ժամանակից ի վեր, ինչ ես ապրում ու գործում եմ, բախտն ինչ-որ կերպով ինձ միշտ բերել է ուրիշների դրամաների լուծման, կարծես թե առանց ինձ ոչ ոք չէր կարողանա ոչ մեռնել, ոչ հուսահատություն հասնել: Ես հինգերորդ գործողության անհրաժեշտ անձ եմ եղել. ակամայից ես խաղացել եմ դահճի կամ դավաճանի ողորմելի դեր: Դրանով ի՞նչ նպատակի է ձգտել ճակատագիրը... Չլինի՞ նա ինձ քաղքենիական ողբերգություններ և բնտանեկան ոռմաններ հորինող է նշանակել, կամ, օրինակ, «Библиотека для чтения»-ի համար վիսպակներ մատակարարողի աշխատակից... Ի՞նչ իմանաս... Քի՛չ մարդիկ կան, որոնք իրենց կյանքն սկսելիս՝ մտածում են վերջացնել այն որպես Մեծն Ալեքսանդր¹¹ կամ լորդ Բայրըն, մինչդեռ իրենց ամբողջ կյանքում մնում են տիտղոսավոր խորհրդական¹²...

Դահլիճ մտնելով, ես թաքնվեցի տղամարդկանց ամբոխի մեջ և սկսեցի դիտել: Գրուշնիցկին կանգնած էր իշխանագետեր մոտ և մեծ ոգևորությամբ ինչ-որ բան էր ասում. իշխանագետատրը նրան ցրված էր լսում, այս ու այն կողմ նայում՝ հովհարը շրթունքներին դրած. նրա դեմքին անհամբերություն էր պատկերվում, աչքերն ինչ-որ մեկին էին փնտրում իր շուրջը. ես կամացուկ մոտեցա նրանց հետևից, որպեսզի ծածուկ լսեմ նրանց խոսակցությունը:

— Դուք ինձ տանջում եք, իշխանագետ՛ւստր, — ասում էր

Գրուշնիցկին. — դուք սաստիկ փոխվել եք այն օրից, ինչ ես ձեզ չեմ տեսել...

— Դուք էլ եք փոխվել, — պատասխանեց իշխանագետատրը, նրա վրա նետելով մի արագ հայացք, որի մեջ Գրուշնիցկին չկարողացավ նկատել գաղտնի ծաղրը:

— Ե՛ս, ես փոխվել եմ... Օ՛, երբե՛ք: Դուք գիտեք, որ այդ անհնարին է: Ով ձեզ մեկ անգամ տեսել է, նա հավետ իր հետ կտանի ձեր աստվածային պատկերը...

— Դադարեցե՛ք...

— Իսկ ինչո՞ւ դուք այժմ չեք կամենում լսել այն, ինչին դեռ մոտ օրերս, և այնպես հաճախ, ունկնդրում էիք բարեհաճ կերպով...

— Որովհետև ես կրկնություններ չեմ սիրում, — պատասխանեց իշխանագետատրը՝ ծիծաղելով...

— Օ՛, ես չարաչար սխալվել եմ... Ես, խելագարս, կարծել եմ, թե գոնե այս ուսադիրներն իրավունք կտան ինձ հուսալու... Ո՛չ, ավելի լավ էր ես հավետ մնայի սոսկական ղինվորի այն ատելի շինելով. գուցե ես նրան էի պարտական ձեր ուշադրությունը...

— Իսկապես, շինելը ձեզ շատ ավելի է սազում...

Այդ պահին ես մոտեցա և բարևեցի իշխանագետները. նա մի քիչ կարմրեց և արագ ասաց.

— Ճիշտ չէ՞, մայր* Պեչորին, որ գորշ շինելը շատ ավելի է սազում մայր Գրուշնիցկուն:

— Ես ձեզ հետ համաձայն չեմ, — պատասխանեցի ես. — նշանազգեստով նա է՛լ ավելի մատաղատես է երևում:

Գրուշնիցկին չդիմացավ այս հարվածին. ինչպես բոլոր երեխաները, նա ծեք լինելու հավակնություն ունի. նա կարծում է, թե կրքերի խոր հետքերը, որոնք նկատվում են իր դեմքի վրա, փոխարինում են տարիների կնիքին: Նա կատաղի հայացք նետեց իմ վրա, ոտքը գետնին խփեց ու հեռացավ մեզանից:

— Խոստովանեցե՛ք, — ասացի ես իշխանագետները, — որ թիպեա նա միշտ էլ շատ ծիծաղելի է եղել, բայց դեռ նորերս ձեզ հետաքրքրական էր թվում... իր գորշ շինելով...

* Պարոն (Ֆր.):

Նա աչքերը կախեց և շպատախանեց...

Գրուշնիցկին ամբողջ երեկոյի ընթացքում հետապնդում էր իշխանադատերը, պարում էր կամ նրա հետ կամ նրան vis-à-vis*։ Նա աչքերով ուտում էր իշխանադատերը, ախ էր քաշում և նրա գլուխը տանում իր աղերսանքներով ու հանդիմանութուններով։ Երբորդ կազրիլից հետո իշխանադատերն արդեն ատում էր նրան։

— Ես այդ չէի սպասում քեզանից,— ասաց նա, մտանալով ինձ և ձեռքս բռնելով։

— Ի՞նչ։

— Դու նրա հետ մազուրկա ես պարելո՞ւ,— հարցրեց նա հանդիսավոր ձայնով.— նա ինձ խոստովանեց...

— Է՛, ի՞նչ կա որ։ Իսկ մի՞թե դա զաղտնիք է։

— Հասկանալի է... Ես պետք է այդ բանն սպասեի այդ անպիտան աղջկանից... այդ կոկեհուհուհուց... Բայց ես վրեժը կհանե՞մ։

— Գանգատվիր քո շինելից կամ քո ուսադիրներից, իսկ նրան ինչո՞ւ ես մեղադրում։ Նա ինչո՞վ է մեղավոր, որ դու նրան այլևս դուր չես գալիս...

— Իսկ ինչո՞ւ էր հույսեր տալիս։

— Իսկ դու ինչո՞ւ էիր հույս դնում։ Ցանկալ և ձգտել որևէ բանի՞ ես հասկանում եմ, բայց ո՞վ է հույս դնում։

— Դու գրագը տարար, միայն թե ոչ բուրդովին,— ասաց նա՝ շարությամբ ժպտալով։

Մազուրկան սկսվեց։ Գրուշնիցկին ընտրում էր միայն իշխանադատերը. մյուս պարողներն էլ ամեն բոլոր նրան էին ընտրում. դա ակներև դավադրություն էր իմ դեմ. ավելի լավ իշխանադատերը ցանկանում է խոսել ինձ հետ, նրան խանգարում են. նա կրկնապատիկ ավելի կցանկանա։

Ես մի երկու անգամ սեղմեցի իշխանադատեր ձեռքերկրորդ անգամ նա իր ձեռքը դուրս քաշեց՝ առանց մի խոսք անգամ ասելու։

— Ես այս դիշեր վատ կքնեմ,— ասաց նա ինձ, երբ մազուրկան վերջացավ։

* Դեմադեմ (ֆր.)։

— Դրա մեղքը Գրուշնիցկունն է։

— Օ՛, ո՛չ։— Եվ նրա դեմքն այնպես մտածկոտ դարձավ, այնպես տխուր, որ ես խոսք տվի ինձ այդ երեկո անպայման համբուրել նրա ձեռքը։

Սկսեցին ցրվել։ Իշխանադատերը կառնեմ նստեցնելիս՝ ես արագորեն շրթունքներս սեղմեցի նրա փոքրիկ ձեռիկը։ Մութն էր, ու ոչ ոք չէր կարող այդ տեսնել։

Ես դահլիճ վերադարձա՝ ինքս ինձանից շատ գոհ։

Մեծ սեղանի շուրջը ընթրում էր երիտասարդությունը, նրանց մեջ էր նաև Գրուշնիցկին։ Երբ ես ներս մտա, բոլորը լռեցին. երևում էր, որ իմ մասին էին խոսում։ Անցյալ պարահանդեսից ի վեր շատերն են ինձանից դժգոհ, մանավանդ դրադունի կապիտանը, իսկ հիմա, կարծեմ, բացարձակապես իշխամական շաշկա է կազմակերպվում իմ դեմ Գրուշնիցկու հրամանատարությունը։ Նա այնպիսի՝ հպարտ և քաջարի մարդու տեսք ունի...

Շատ ուրախ եմ. ես սիրում եմ թշնամիներին, թեպետ ոչ-քրիստոնեաբար։ Նրանք ինձ զվարճացնում են, հուզում են իմ արշուներ։ Միշտ զգաստ լինել, որսալ ամեն մի հայացք, ամեն մի բառի նշանակություն, կռահել հակառակորդի մտադրությունը, քանդել դավադրությունները, խաբված ձևանալ և հանկարծ մի հարվածով խորտակել խորամանկություններից ու գիտավորություններից կառուցված ահագին և մեծ աշխատանքով ստեղծված ողջ շենքը,— ահա թե ինչն եմ ես կյանք անվանում։

6-ր հունիսի

Այսօր առավոտյան Վերան իր մոտանու հետ կիսըվողակ մեկնեց։ Ես հանդիպեցի նրանց կառնեմ, երբ գնում էի իշխանուհի կիզովսկայայի մոտ։ Վերան ինձ գլխով արավ. նրա հայացքի մեջ կշտամբանք կար։

Իսկ ո՞վ է մեղավոր. նա ինչո՞ւ չի ուզում առանձնություն մեջ իր հետ տեսնվելու հնարավորություն տալ ինձ։ Սերը կրակի նման է. սնունդ չստանալով, մարում է։ Գուցե խանդն անի այն, ինչ զկարողացան անել իմ խնդրանքները։

որոնք արժանի էին լավագույն վիճակի, բայց այստեղից ուղղակի պսակվելու են մեկնել... Նույնիսկ, կհավատաք, ի՞նձ են ցանկացել ամուսնացնել: Այդ մի գավառական մայրիկ էր, որի աղջիկը շատ գունատ էր: Ես դժբախտութիւն ունեցա ասելու, որ դեմքի գույնը կվերագառնա հարսանիքից հետո. այն ժամանակ նա շնորհակալութեան արցունքներն աչքերին առաջարկեց ինձ իր աղջկա ձեռքը և իր ամբողջ կարողութիւնը, հիսուն շունչ¹¹³, կարծեմ: Բայց ես պատասխանեցի, որ ես գրան անընդունակ եմ...

Վեռները գնաց՝ լիովին համոզված լինելով, որ ինձ նախազգուշացրեց:

Նրա խոսքերից ես նկատեցի, որ իմ և իշխանագետեր մասին քաղաքում արդեն զանազան վատ լուրեր են տարածել. դա Գրուշնիցկուն էժան չի՞ նստի:

10-ր հունիսի

Արդեն երեք օր է, ինչ ես Կիսլովոդսկում եմ: Ամեն օր տեսնում եմ Վերային ջրհորի մոտ և դբոսնելիս: Առավոտյան արթնանում եմ, նստում պատուհանի մոտ և լռոնեաւ նրա պատշգամբի կողմն ուղղում. նա վաղուց արդեն հագնված է և սպասում է պայմանական նշանին. մենք հանդիպում ենք, իբր թե պատահաբար, այն այգում, որը մեր տների մոտից ձգվում է դեպի ցած, ուր ջրհորն է: Կենարար լեռնային օդը վերագարծրել է նրա դեմքի գույնը և ուժերը: Զուր չէ, որ Նարգանք¹¹⁴ գյուցազնական աղբյուր է կոչվում: Այստեղի բնակիչները պնդում են, որ Կիսլովոդսկի օդը սիրելու է տրամադրում, որ այստեղ տեղի են ունենում հանգուցների լուծումները բոլոր այն ռումանների, որոնք երբևէ սկսված են եղել Մաշուկի ստորոտի մոտ: Եվ իսկապես, այստեղ ամեն ինչ առանձնութեան բույր ունի. այստեղ ամեն ինչ խորհրդավոր է. թե՛ լորիների ալեյների թանձր հովանիները, որոնք խոնարհվում են հեղեղատի վրա, որ աղմուկով ու փրփրազեղ՝ սալաքարից-սալաքար դահավիժելով, ճանապարհ է բացում իր համար կանաչ սարերի միջև. թե՛ կիրճերը, որոնք լի են մշուշով ու լուսվյալք, և որոնց ճյուղավորումներն այստեղից

տարածվում են բոլոր կողմերը. թե՛ թարմութիւնը բուրումնալից օդի, որը ծանրացած է հարավային բարձր խոտերի և սպիտակ ակացիայի արծակած արտաշնչումներով. թե՛ մշտական, քաղցրօրոր աղմուկը սառնորակ վտակների, որոնք հովտի ծայրին միմյանց հանդիպելով, աշխույժ վազում են՝ առաջկարուկի անելով և, վերջապես, Պողկուսովի դետը նետվելով: Այս կողմից կիրճն ավելի լայն է և դառնում է մի կանաչ լեռնագոգ. այստեղով է ոլորվում փոշոտ ճանապարհը: Ամեն անգամ, երբ ես նայում եմ այդ ճանապարհին, ինձ թվում է, թե այնտեղով կառեթ է գալիս, իսկ կառեթի պատուհանից դուրս է նայում վարդագույն մի դեմք: Արդեն շատ կառեթ է անցել այդ ճանապարհով, իսկ նա դեռ չկա: Բերդի հսկումը գտնվող արվարձանը մարդաբնակ է դարձել. իմ բնակարանից մի քանի քայլ հեռավորութեան վրա, բլուրի վրա կառուցված ճաշարանում երեկոներն սկսում են լույսեր առկայծել բարդիների կրկնակի շարքերի միջով. բաժակների աղմուկն ու զնգոցը լսվում է մինչև ուշ գիշեր:

Ոչ մի տեղ այնքան շատ Կախեթի գինի և հանքային ջուր չեն խմում, որքան այստեղ:

Но смешивать эти два ремесла

Есть тема охотников—я не из их числа.

(Բայց այս երկու արհեստները շփոթելու բյուրավոր սիրահարներ կան. ես նրանց թվին չեմ պատկանում):

Գրուշնիցկին իր շայկայի հետ ամեն օր պանդոկում սաստիկ աղմուկ է բարձրացնում և համարյա չի բարևում ինձ:

Նա միայն երեկ է եկել, այնինչ արդեն կովել է երեք ծեր մարդկանց հետ, որոնք իրենից առաջ են ցանկացել վաննա մտնել. բացարձակապես կարելի է ասել, դժբախտութիւնները մարտական ոգի են պարզացնում նրա մեջ:

11-ր հունիսի

Վերջապես նրանք եկան: Ես նստած էի պատուհանի մոտ, երբ լսեցի նրանց կառեթի թխթխկոցը. սիրտս հանկարծ արագ տրոփեց... Այս ի՞նչ բան է: Մի՞թե ես սիրահարված եմ: Ես

այնպես հիմար եմ ստեղծված, որ այդ ինձանից կարելի է սպասել:

Ես նրանց մոտ ճաշեցի: Իշխանուհին իմ վրա շատ քնքուշ է նայում և աղջկանից չի հեռանում... այդ վատ է: Բայց դրա փոխարեն Վերան խանդում է ինձ իշխանագետեր նկատմամբ. ի՞նչ բարեկեցություն եմ ձեռք բերել ես: Կինն ի՞նչ չի անի՝ իր արտյանին վշտացնելու համար: Ես հիշում եմ, մի կին ինձ սիրեց այն պատճառով, որ ես մեկ ուրիշին էի սիրում: Կնոջ խելքից ավելի պարագոքսալ¹¹⁵ բան չկա. կանանց որեւէ բանում համոզելը դժվար է, պետք է նրանց մինչև այն տեղը հասցնել, որ նրանք իրենք համոզեն իրենց. ապացույցների կարգը, որոնցով նրանք ոչնչացնում են իրենց կանխակալ կարծիքները, շատ օրիգինալ է. նրանց դիալեկտիկան սովորելու համար հարկավոր է սեփական ուղեղում շուտ տալ տրամաբանության բոլոր դպրոցական կանոնները: Օրինակ, վերցնենք տրամաբանելու մի սովորական եղանակ.

Այս մարդը սիրում է ինձ, բայց ես մարդու գնացած կին եմ. հետևաբար, նրան չպետք է սիրեմ:

Կանանց հատուկ եղանակն է.

Ես նրան չպետք է սիրեմ, որովհետև ես մարդու գնացած կին եմ. բայց նա ինձ սիրում է, հետևաբար...

Մրան հետևում է մի քանի կետ, որովհետև բանականությունն այլևս ոչինչ չի ասում, այլ մեծ մասամբ խոսում են՝ լեզուն, աչքերը և, դրանց հետևից, սիրտը, եթե այն գոյություն ունի:

Ի՞նչ կպատահի, եթե երբևէ այս օրագիրը որևէ կնոջ աչքին ընկնի:— Զրպարտություն— կգոչի նա դայրույթով:

Այն օրից ի վեր, ինչ պոետները գրում են և կանայք նրանց գրածը կարդում (որի համար ամենախորին շնորհակալություն նրանց), նրանց այնքան են հրեշտակ անվանել, որ նրանք, իրոք, իրենց պարզամտության շնորհիվ, հավատացել են այդ կոմպլիմենտին, մոռանալով, որ նույն պոետները փողի համար ներոնին¹¹⁶ մեծարելով՝ կիսաստված էին կոչում...

Ինձ չէր վայելի նրանց մասին այսպիսի շարունակամբ խոսել, ի՞նձ, որը բացի նրանից, ոչինչ չի սիրում աշխարհում. ի՞նձ, որը միշտ պատրաստ է եղել նրանց համար զոհա-

բերելու իր հանդիսար, փառասիրությունը, կյանքը... Բայց չէ որ ես դժգոհության ու վիրավորված ինքնասիրության բորնկման բուսեմ չեմ, որ ջանում եմ ետ քաշել նրանց դեմքից այն կախարդական բողբ, որի միջով միայն սովոր հայացքն է թափանցում: Բ՛լ, այն բոլորը, որ ես ասում եմ նրանց մասին, միայն հետևանք է

Ума холодных наблюдений

И сердца горестных замет.

(եկրի սան դիտողությունների -

եվ սրտի դան նկատանքների)¹¹⁷:

Կանայք պետք է որ ցանկանան, որպեսզի բոլոր տղամարդիկ էլ նրանց նույնքան լավ ճանաչեն, որքան ես եմ ճանաչում, սրովհետև ես նրանց հարչուրապատիկ ավելի եմ սիրում այն ժամանակից ի վեր, ինչ նրանցից չեմ վախենում և հասկացել եմ նրանց մանր թուլությունները:

Ի դեպ՝ Վեռները մի բանի օր առաջ կանանց համեմատում էր այն կախարդված անտառի հետ, որի մասին պատմում է Տաստն¹¹⁸ իր «Ազատագրված Երուսաղեմ»-ում: «Բավական է, որ մոռենաս,— ասում էր նա,— որպեսզի բոլոր կողմերից վրադ թափվեն այնպիսի սարսափներ, որ աստված ազատի՝ պարտականություն, հպարտություն, քաղաքավարություն, ընդհանուր կարծիք, ծաղր, արհամարհանք... Միայն պետք է դրանց շնայես, այլ ուղղազիծ առաջ գնաս. այդ դեպքում փոքր առ փոքր հրեշները կանհետանան, և քո առաջ կբացվի խաղաղ ու լուսավոր մի բացատ, որտեղ կանաչ մրտենին է ծաղկում: Բայց վայր տարել է քեզ, եթե առաջին իսկ քայլերից սիրտդ գողա ու ետ նայես»:

12-ր հունիսի

Այսօրվա երեկոն հարուստ էր պատահարներով: Կիսովսովսկից մոտ երեք վերստ հեռավորության վրա, կիրճում, որտեղ Պողկովովի գետակն է հոսում, կա մի ժայռ, որ Կոլցո (օղ. թարգմ.) է կոչվում. դա մի դուռ է, որ բնությունն է գոյացրել. այդ դուռը գտնվում է բարձր բլրի վրա, և մայր

մտնող արևը նրա միջով իր վերջին, բոցավառ հայացքն է գցում աշխարհի վրա: Մի բազմամարդ հեծելախումբ գնում էր աչքտեղ՝ քարն պատուհանի միջով արևի մայրամուտը դիտելու: Ճիշտն ասած, մեզանից ոչ ոք արևի մասին չէր մտածում: Ես և իշխանադուստրը գնում էինք կողք-կողքի. տուն վերագառնալիս՝ գետանցով պիտի անցնեինք Պողկոմոկը: Ամենասակավաջուր լեռնային գետակները վտանգավոր են հատկապես նրանով, որ նրանց հատակը կատարյալ կալեյդոսկոպ¹¹⁹ է, ալիքների ճնշումից նա ամեն օր փոխվում է. այնտեղ, որտեղ երեկ քար էր, այսօր փոս է: Ես բռնեցի իշխանագասեր ձիու սանձը և ձին քաշեցի դեպի ջուրը, որը ծնկներից վեր չէր. մենք կամացուկ սկսեցինք շեղակի առաջ շարժվել հոսանքի դեմ: Հայտնի է, որ արադահոս գետակներ անցնելիս ջրին չպետք է նայել, որովհետև իսկույն գլուխներդ կպպտովի: Ես մոռացա այս մասին նախազգուշացնել իշխանադուստր Մերիին:

Մենք արդեն գետի մեջտեղին էինք հասել, ամենասրընթաց տեղին, երբ իշխանադուստրը հանկարծ օրորվեց թամբի վրա: «Ուշքս գնո՞ւմ է», — արտասանեց նա թույլ ձայնով... Ես արագ կուցա նրա կողմը, ձեռքով օղակեցի նրա ձկուն իրանը:

— Վերև նայեցեք, — շշնջացի նրան, — այդ ոչինչ, միայն թև մի վախեցեք. ես ձեզ հետ եմ:

Նա սկսեց իրեն լավ զգալ. նա ուզեց ազատվել իմ ձեռքից, բայց ես ավելի ամուր օղակեցի նրա քնքուշ, փափուկ իրանը. իմ այլը համարյա դիպչում էր նրա այտին, նա ասես թև բոց էր շնչում:

— Այդ ի՞նչ եք անում ինձ... ասովա՞՞՞ իմ...

Ես ուշադրություն չէի դարձնում նրա դողալու ու շփոթմունքին, և շրթունքներս դիպան նրա քնքուշ այտին. նա ցնցվեց, բայց ոչինչ չասաց. մենք գնում էինք մյուսների հետևից, այդ ոչ ոք չտեսավ: Երբ մենք ավ դուրս եկանք, բոլորն էլ արագ քշեցին ձիերը: Իշխանադուստրն իր ձին ետ պահեց. ես մնացի նրա կողքին. երևում էր, որ իմ լուռությունը նրան անհանգստացնում է, բայց ես երզվեցի, հետաքրքրու-

թյունից դրզված, ոչ մի խոսք չասել: Ես ուզում էի տեսնել, թե նա ինչպես է դուրս գալու այդ դժվար դրությունից:

— Դուք կամ արհամարհում եք ինձ, կամ շատ եք սիրում, — վերջապես ասաց նա այնպիսի ձայնով, որի մեջ արցունք կար: Գուցե դուք ուզում եք ինձ ձեռք առնել, հուզել իմ հոգին ու հետո թողնել... Դա այնքան անարգ, ստոր բան կլինեք, որ լուկ աչքպիսի ենթադրությունը... Օ՛հ, ո՛չ, այնպես չէ՞, — ավելացրեց նա քնքուշ վստահություն արտահայտող ձայնով. — այնպես չէ՞, իմ մեջ ոչ մի այնպիսի բան չկա, որը բացառեր հարգանքը: Ձեր հանդուգն վարմունքը... ես պե՛տք է, պե՛տք է ներեմ ձեզ, որովհետև թույլ տվի... Պատասխանեցե՛ք, դե՞ խոսեցեք. էլի՛, ես ուզում եմ լսել ձեր ձայնը... — Վերջին խոսքերում կար այնպիսի կանացի անհամբերություն, որ ես ակամա ժպտացի: Բարեբախտաբար, մոլթն ընկնում էր... Ես ոչինչ չպատասխանեցի:

— Դուք լու՞մ եք, — շարունակեց նա, — դուք գուցե ուզո՞ւմ եք, որպեսզի ես առաջինն ասեմ, որ սիրում եմ ձեզ...

Ես լուռ էի...

— Արդյոք ուզո՞ւմ եք այդ, — շարունակեց նա, արագ շուռ գալով իմ կողմը... Նրա հայացքի և ձայնի վճռականություն մեջ ինչ-որ սարսափելի բան կար...

— Ինչի՞ համար, — պատասխանեցի ես՝ ուսերս թոթվելով:

Նա մտրակեց իր ձին և ամբողջ թափով առաջ սլացավ նեղ, վտանգավոր ճանապարհով. դա այնպես արագ կատարվեց, որ ես հազիվ կարողացա հասնել նրան, այն էլ այն ժամանակ, երբ նա արդեն միացել էր մնացած հասարակությունը: Մինչև տուն հասնելը նա շարունակ խոսում և ծիծաղում էր: Նրա շարժումների մեջ ինչ-որ տենդային բան կար. ոչ մի անգամ չնայեց ինձ: — Բոլորը նկատեցին այդ արտասովոր ուրախությունը: Եվ իշխանուհին ներքուստ ուրախանում էր՝ իր աղջկան նայելով. իսկ աղջիկը պարզապես ջղային տագնապի մեջ էր. նա գիշերն անքուն կանցկացնի և լաց կլինի: Այս միտքն ինձ անսահման հաճույք է պատճառում. կան բուպեններ, երբ ես հասկանում եմ Վամպիրին¹²⁰: Եվ դեռ բարի մարդու անուն ունեմ ու ձգտո՞ւմ եմ այդ անվան:

Չիբրից իջնելով, կանայք մտան իշխանուհու տունը. ես հուզված էի ու սլացա սարերը՝ գլխումս խոնված մտքերը քամուն տալու: Յողաթաթախ երեկոն արբեցնող զովութուն էր շնչում: Լուսինը բարձրանում էր մութ զագաթների ետևից: Իմ չպայտած ձիու ամեն մի քայլը խուլ հնչյուն էր արձակում կիրճերի լուսյան մեջ. ջրվեժի մոտ ես ջրեցի ձիս, մի-երկու անգամ ագահաբար ներս ծծեցի հարավային գիշերվա թարմ օդը և դարձի ճամփան բռնեցի: Ես գնում էի արվարձանով: Լուսեերը պատուհաններում սկսում էին մարել. բերդի պարբսպայթմբի ժամապահները և մերձակա պահակակետերի պահակ կազակները ձիգ ձայնարկում էին իրար...:

Արվարձանի տներից մեկում, որ կառուցված էր ձորի բերանին, ես նկատեցի արտակարգ լուսավորություն. ժամանակ առ ժամանակ հնչում էին աններդաշնակ խոսակցությունն և կանչեր, որոնք հատում էին ղինվորական քեֆի գոյությունն աչքաեղ: Ես իջա ձիուց և գաղտագողի մոտեցա պատուհանին. փեղկը, որ կիպ շէր ծածկված, հնարավորություն տվեց ինձ տեսնելու քեֆ անողներին և լսելու նրանց խոսքերը: Իմ մասին էին խոսում:

Գրագունի կապիտանը, գինուց տաքացած, բռունցքը խփեց սեղանին՝ ուշադրություն պահանջելով.

— Պարոնայք, — ասաց նա, — սա անհանդուրժելի է. Պեշորինին պետք է խրատել: Այդ պետերբուրգցի նորափետրիկները միշտ մեծամտանում են, մինչև որ նրանց բթին խփես: Նա կարծում է, թե միայն ինքն է ընտիր հասարակության մեջ ապրել, որովհետև միշտ մաքուր ձեռնոցներ ու սրբած կոշիկներ է հագնում:

— Եվ ի՞նչ գոռոզ ժպիտ ունի: Այնինչ, ես հավատացած եմ, որ նա վախկոտ է, այո՛, վախկոտ:

— Ես նույնն եմ կարծում, — ասաց Գրուշնիցկին: — Նա սիրում է կատակի տալով օձիքն ազատել: Ես մեկ անգամ նրան այնպիսի բաներ ասացի, որ եթե ուրիշը լիներ, ինձ տեղում տեղը կտոր-կտոր կաներ, իսկ Պեշորինը բոլորը կատակի տվեց: Ես, հասկանալի է, նրան շկանչեցի¹²¹, որովհետև այդ նրա գործն էր. պսենք՝ հետք գլուխ դնել էլ չէի ցանկանում...:

— Գրուշնիցկին շարացած է Պեշորինի վրա այն պատճառով, որ նա իշխանագոտերը խլել է սրա ձեռքից, — ասաց ինչ-որ մեկը:

— Ինչե՛ր եք հնարում: Ես, արդարև, մի քիչ քարշ եմ եկել իշխանագոտեր ետևից, բայց իսկույն պոկ եմ եկել, որովհետև ամուսնանալ չեմ ուզում, իսկ աղջիկ վարկարեկելու սովորություն չունեմ:

— Այո՛, ես ձեզ հավատացնում եմ, որ նա առաջնագույն վախկոտն է, այսինքն Պեշորինը և ոչ թե Գրուշնիցկին. իսկ Գրուշնիցկին կտրիճ է և միաժամանակ իմ անկեղծ բարեկամը, — ասաց դարձյալ դրագունի կապիտանը: — Պարոնայք, այստեղ նրան ոչ ոք չի՞ պաշտպանում: Ոչ ո՞ք. ավելի՛ լավ: Ուզո՞ւմ եք նրա քաջությունը փորձել: Այդ ձեզ կվարձացնի...:

— Ցանկանում եմք. միայն թե՛ ինչպե՛ս:

— Ա՛յ, լսեցե՛ք: Գրուշնիցկին նրանից առանձնապես նեղացած է. առաջին դերը նրան: Նա որևէ հիմար բան պատրվակ կրոնի ու Պեշորինին մենամարտի կկանչի... Կացե՛ք. բանը հենց այս է... Մենամարտի կկանչի. լա՛վ: Այս բոլորը՝ մենամարտի կանչելը, պատրաստությունները, պայմանները որքան կարելի է հանդիսավոր ու սարսափելի կլինեն. ես այդ իմ վրան եմ վերցնում. ես քո սեկունդանտը¹²² կլինեմ, իմ խեղճ բարեկամ: Լա՛վ: Սակայն ահա թե ինչ խորամանկություն կբանեցնենք. ատրճանակների մեջ մենք գնդակ չենք դնի: Գլխովս պատասխանատու եմ, որ Պեշորինը կվախենա. վեց քայլի վրա կկանգնեցնեմ սրանց իրար դեմ, սատանա՛ն տանի: Համաձա՛յն եք, պարոնե՛ր:

— Հիանալի՛ է մտածված... համաձայն եմք... ինչո՞ւ չհամաձայնենք, — լավեց բոլոր կողմերից:

— Իսկ դո՛ւ, Գրուշնիցկի՛:

Ես սրտի դողով էի սպասում Գրուշնիցկու պատասխանին. սառը զայրույթ տոգորեց ինձ, երբ մտածեցի, որ եթե չլիներ այս դիսվածը, ապա այս հիմարները կարող էին ծաղր ու ծանակի առարկա դարձնել ինձ: Եթե Գրուշնիցկին չհամաձայներ, ես նրա վղովը կընկնեի: Բայց կարճատև լուսյունից հետո նա վեր կացավ իր տեղից, ձեռքը մեկնեց կապիտանին և շատ աղբու ձևով ասաց. «Լա՛վ, ես՝ համաձայն եմ»:

Գովար է նկարագրել այդ ամբողջ հարգո կամպանիայի հրձվանքը:

Ես տուն դարձա. ինձ փոթորկում էին երկու տարբեր զգացմունքներ: Առաջինը՝ տխրությունն էր: Դրանք բոլորն ինչո՞ւ են ինձ ատում,— մտածում էի ես:— Ինչի՞ համար: Արդյո՞ք վիրավորել եմ մեկնումեկին: Ո՛չ: Մի՞թե ես պատկանում եմ այն մարդկանց թվին, որոնց լոկ տեսքն անբարյացակամություն է առաջ բերում: Եվ ես զգացի, որ թունալի շարությունը կամաց-կամաց լցնում է իմ հոգին:— Զգուշացե՛ք, պարոն Գրուշնիցկի,— ասում էի ես, ետ ու առաջ քայլելով սենյակում.— ինձ հետ այդպես կատակել չի՞ կարելի: Դուք կարող եք թանկ վճարել ձեր հիմար ընկերների հավանությունն արժանանալու ձեր ցանկության համար: Ինձ խաղալիք չկարծե՛ք:

Ողջ գիշերը ես չքնեցի: Առավոտյան դեմ ես նարնջի պես գեղնած էի:

Առավոտը շրճորի մոտ ես հանդիպեցի իշխանադատերը:

— Դուք հիվանդ եք,— ասաց նա՝ սեեռուն հայացքով ինձ նայելով:

— Գիշերը չեմ քնել:

— Ես նույնպես... ես ձեզ մեղադրում էի... գուցե անտեղի:— Բայց, բացատրվեցեք, ես կարող եմ ամեն ինչ ներել ձեզ...

— Արդյո՞ք ամեն ինչ...

— Ամեն ինչ... միայն թե ճշմարտությունն ասեք... միայն թե շուտով... Գիտե՛ք, ես շատ եմ մտածել, ջանալով բացատրել, արդարացնել ձեր վարմունքը. գո՛ւցե դուք երկուդ եք կրում արդեւթներից, որոնք կարող են հարուցվել իմ հարազատների կողմից... այդ ոչի՞նչ. երբ նրանք իմանան... (նրա ձայնը դողաց) ես կխնդրեմ, կանոն նրանց համաձայնությունը: Թե՛ ձեր սեփական գրությունը... Բայց իմացած եղեք՝ ես ամեն ինչ կարող եմ զոհաբերել նրան, ում սիրում եմ... Օ, շուտով պատասխանեցե՛ք, խղճացե՛ք... Դուք ինձ չե՛ք արհամարհում, այնպես չէ՛:

Նա բռնեց իմ ձեռքը:

Իշխանուհին վերայի ամուսնու հետ գնում էր մեր առջևից

և ոչինչ չտեսավ. բայց մեզ կարող էին տեսնել զբոսնող հիվանդները՝ բոլոր հետաքրքրասերների մեջ ամենահետաքրքրասեր այդ բամբասողները, և ես արագ ազատեցի իմ ձեռքը նրա կրքոտ սեղմումից:

— Ես ձեզ կասեմ ամբողջ ճշմարտությունը,— պատասխանեցի իշխանադատերը,— չեմ աշխատի արդարանալ, ոչ էլ վարմունքս բացատրել. ես ձեզ չեմ սիրում:

Նրա շրթունքները թեթևակի դունատվեցին...

— Թողե՛ք ինձ,— ասաց նա հազիվ լսելի ձայնով:

Ես թթվեցի ուսերս, շուտ եկա և գնացի:

14-ր հունիսի

Ես երբեմն արհամարհում եմ ինձ... դրանից չի՞ արդյոք, որ ես արհամարհում եմ նաև ուրիշներին... Ես անընդունակ եմ դարձել ազնիվ մղումների. ես վախենում եմ ինքս իմ աչքում ծիծաղելի թվալ: Իմ տեղ ուրիշը կառաջարկեր իշխանադատերը son cœur et sa fortune*. Բայց ամուսնանալ բռն ինչ-որ կախարդական իշխանություն ունի ինձ վրա. ես որքան էլ բուռն սիրեմ որեէ կնոջ, եթե նա լոկ զգալ տա ինձ, որ ես պետք է նրա հետ ամուսնանամ. մնա՞ս բարով. սե՛ր. իմ սիրտը քար կկտրի, և նրան այլևս ոչինչ նորից չի տաքացնի: Ես պատրաստ եմ բոլոր զոհողություններին, բացի սրանից. քան անգամ իմ կյանքը, մինչև անգամ պատիվս վտանգի կենթարկեմ... Բայց իմ ազատությունը չեմ ծախի: Ինչո՞ւ եմ այսպես թանկ գնահատում այդ ազատությունը. այն իմ ինչի՞ն է պետք. ինչի՞ եմ պատրաստում ինքս ինձ. ի՞նչ եմ սպասում ապագայից... Ծիշտն ասած, ուղղակի ոչինչ: Դա ինչ-որ բնածին ա՛հ է, մի անմեկնելի նախազգացում... Զէ որ կան մարդիկ, որոնք առանց գիտակցելու թե ինչու՞ վախենում են սարգերից, ուտիճներից, մկներից... Խոստովանե՛մ... Երբ ես մանուկ էի, մի պառավ կին մորս համար գուշակեց իմ բախտը. նա ինձ գուշակեց մահ շա՛ր կնոջ երեսից: Այն ժամանակ այդ

* Իր սիրտը և կարողությունը (ամուսնանալու փոխարենական առաքարկություն) (Փր.):

ինձ խորապես դարձացրեց. իմ հոգում ծնունդ առավ մի անհաղթահարելի զզվանք դեպի ամուսնությունը... Մինչդեռ, ինչ-որ բան ինձ ասում է, թե նրա գուշակությունն իրականանալու է. գոնե ես ջանք կթափեմ, որպեսզի այդ որքան կարելի է ուշ իրականանա:

15-ը հունիսի

Երեկ այստեղ եկավ ձեռնածու Ալֆելյրաուսը: Ճաշարանի դռների վրա երևաց մի երկար ափիշ, որն ազգարարում էր ամենապատվելի հասարակությանը, որ վերոհիշյալ զարմանալի ձեռնածուն, լարսխաղացը, քիմիկոսը և օպտիկը պատիվ կունենա այսօր երեկոյան ժամի 8-ին շքեղ ներկայացում տալու ազնվականների ժողովարանի դահլիճում (այլ խոսքով՝ ճաշարանում). տոմսերի գները երկու մանեթ ու կես:

Բոլորը պատրաստվում են գնալ զարմանալի ձեռնածուին տեսնելու, մինչև իսկ իշխանուհի Լիզովսկայան, չնայած որ իր աղջիկը հիվանդ է, իր համար տոմս է վերցրել:

Այսօր ճաշից հետո ես անցնում էի Վերայի պատուհանների մոտով. նա մենակ նստած էր պատշգամբում. իմ ոտքերի տակ ընկավ մի երկտող.

«Այսօր երեկոյան ժամի տասին ինձ մոտ եկ մեծ սանդուղքով. ամուսինս Պյատիգորսկ է մեկնել և կվերադառնա միայն վաղը առավոտյան: Իմ ծառաները և սպասուհիները տանը չեն լինի. ես նրանց բոլորին տոմսեր եմ բաժանել, նույնպես և իշխանուհու ծառաներին: Ես սպասում եմ քեզ անպայման եկ»:

— Ըհը՛, — մտածեցի ես, — վերջապես իմ ասածուր եղավ:

Ժամի ութին ես գնացի ձեռնածուին տեսնելու: Հաւարակությունը հավաքվեց ժամի ինը լրանալու ժամանակ. ներկայացումն սկսվեց: Աթոռների վերջին շարքերում ես ճանաչեցի Վերայի և Իշխանուհու լաքեյներին ու սպասուհիներին: Առանց բացառության բոլորն այդտեղ էին: Գրուշնիցկին՝ լոռնեան առած՝ նստել էր առաջին շարքում: Չեռնածուն նրան

էր դիմում ամեն անգամ, երբ իրեն թաշկինակ, ժամացույց, մատանի և այլ բան էր պետք գալիս:

Արդեն մի քանի ժամանակ է, ինչ Գրուշնիցկին ինձ շի բարևում, իսկ այսօր մի-երկու անգամ բավական հանդուգն նայեց ինձ: Այս բոլորը ես նրան կհիշեցնեմ, երբ հաշիվներս մարբելու կլինենք:

Ժամի տասը լրանալու մոտ ես վեր կացա ու դուրս գնացի:

Գուրան այնքան մութն էր, որ մտող մարդու աչք չուխերի, չէր տեսնի: Ծանր, ցրտաշունչ ամպեր էին դիզված շրջակա սարերի զազաթներին. միայն երբեմն-երբեմն մեռնող քամին խշշացնում էր ճաշարանը շրջապատող բարդինների կատարները. ճաշարանի պատուհանների մոտ բազմություն էր խոնված: Ես իջա սարից և, դեպի դարբասը ծովելով, արագացրի քայլերս: Հանկարծ ինձ թվաց, թե մեկը գալիս է իմ հետևից: Ես կանգ առա և շուրջս նայեցի: Մթնում ոչինչ չէր կարելի ջոկել. սակայն զգուշության համար՝ ես պոտեցի տան շուրջը, իբր թե դրոսնում էի: Իշխանադատեր պատուհանների մոտով անցնելիս, ես նորից քայլերի ձայներ լսեցի իմ հետևից. շինելի մեջ փաթաթված մի մարդ վազելով անցավ իմ կողքով: Դա ինձ անհանգստացրեց. սակայն ես զաղտագողի մոտեցա մուտքին և վազելով՝ բարձրացա մութ սանդուղքի վրա: Գուր բացվեց. մի փոքրիկ ձեռք բռնեց իմ ձեռքը...

— Քեզ ոչ որ չտեսա՞մ, — շշնջաց Վերան՝ ինձ սեղմվելով:

— Ոչ ո՛ք:

— Հիմա դու հավատո՞ւմ ես արդյոք, որ ես քեզ սիրում եմ: Օ՛, ես երկար ժամանակ տատանվում էի, երկար տանջվեցի... Բայց դու ինձ դարձնում ես այն, ինչ որ ցանկանում ես:

Նրա սիրտն ուժգին բարբխում էր, ձեռքերը սառցի պես պաղ էին: Սկսվեցին խանդից առաջացող կշտամբանքները, գանգատները. նա ինձանից պահանջում էր, որ ես ամեն ինչ խոստովանեմ իրեն, ասելով, որ ինքը հեղուկյամբ կտանի իմ դավաճանությունը, որովհետև իր միակ ուզածն իմ երջանկու-

թյունն է: Ես դրան հավատում էի ոչ լիովին, բայց նրան հանգստացրի երգումներով, խոստումներով և այլն:

— Ուրեմն դու չե՞ս ամուսնանում Մերիի հետ, նրան չե՞ս սիրում... Իսկ նա կարծում է... գիտես արդյո՞ք, նա խելագարության աստիճան սիրահարված է քեզ, խեղճ աղջիկ...

Գիշերվա ժամի երկուսին մոտ ես բացեցի պատուհանը և, երկու շալ իրար կապելով, վերին պատշգամբից ցածինն իջա՝ սյունից բռնելով: Իշխանագաստեր սենյակում լույսը դեռ վառվում էր: Մի բան մղեց ինձ դեպի այդ լուսամուտը: Վարագույուն իջեցրած էր ոչ ամբողջովին, և ես կարողացա հետաքրքրասերի հայացք գցել սենյակի ներսը: Մերին նստած էր իր անկողնու վրա՝ ձեռքերը խաշաձև ծալած ծնկներին. նրա խիտ մազերը հավաքված էին գիշերվա գլխանոցում, որի շուրջը ժանյակ էր կարած. մեծ վառ-կարմիր շալը ծածկում էր նրա սպիտակ ուսիկները, իսկ փոքրիկ տոտիկները թաքնված էին խայտարդեա պարսկական քոշերի մեջ: Նա նստած էր անշարժ, գլուխը կրծքին խոնարհած. նրա առջև փոքրիկ սեղանի վրա մի բաց գիրք կար, բայց նրա անբացատրելի վշտով լի և անշարժ աչքերը, թվում էր, թե հարյուրերորդ անգամ միևնույն էջն էին կարդում, մինչդեռ մտքերը հեռու էին...

Այս բոլորին թփի ետևն ինչ-որ մարդ շարժվեց: Ես պատշգամբից ցատկեցի ճմի վրա: Անտես մի ձեռք բռնեց իմ ուր: «Ըհր՛,— ասաց մի կոպիտ ձայն.— բռնվեցի՞ր... գիշերներն իշխանագաստերի մոտ գնա՛լ ցույց կտամ քեզ...»:

— Պի՛նդ բռնիր դրան,— բղավեց անկյունի ետևից դուրս պրծած մեկ ուրիշը:

Այդ Գրուշնիցկին և դրագունի կապիտանն էին:

Ես բուռցրով խփեցի վերջինիս գլխին, ցած գլորեցի և նետվեցի դեպի թփերը: Մեր տների առջև փովող զառիթափը ծածկող այգու բոլոր կածաններն ինձ ծանոթ էին:

— Գողե՛րը, օղնեցե՛ք...— կանչում էին նրանք: Լսվեց հրացանի կրակոց. ծխացող փուրձը (փիլիթան)¹²³ ընկավ համարյա իմ ոտքերի մոտ:

Մի բոլակ անց՝ ես արդեն իմ սենյակումն էի. շորերս հանեցի և պառկեցի: Իմ լաբելը հագիվ էր դուռը կողպել, երբ դուռս թակել սկսեցին Գրուշնիցկին և կապիտանը:

— Պեշո՛րին, դուք քնա՞ծ եք, դուք տա՞նն եք...— կանչեց կապիտանը:

— Քնած եմ,— բարկացած պատասխանեցի ես:

— Վեր կացե՛ք, գողեր... չերքեզներ են երևացել...

— Ես հարբուխ ունեմ,— պատասխանեցի ես,— վախենում եմ՝ մրսեմ:

Նրանք զնացին: Ես իզուր պատասխանեցի նրանց կանչին. նրանք դեռ մի ժամի շափ էլ կփնտրեին ինձ պարտեզում: Մինչ այդ, տազնապը սոսկալի դարձավ: Բերդից շտապով ձիավոր կաղակ եկավ: Բոլորը շարժվեցին տեղերից. սկսեցին շերքեզներ փնտրել բոլոր թփերի տակ, և, հասկանալի է, ոչինչ չգտան: Բայց շատերը, հավանորեն, մնացին այն հաստատ համոզմունքին, որ եթե կայագորը ցույց տար ավելի մեծ քաջութուն և փութաշանութուն, գոնե մի երկու տասնյակ գիշատիչ գետին կփովեին:

16-ր հատիսի

Այսօր առավոտյան ջրհորի մոտ խուսակցության միակ առարկան շերքեզների գիշերվա հարձակումն էր: Սահմանված քանակությամբ նարզան խմելուց, մի տասն անգամ լորիների երկար ալեյով հտ ու առաջ քայլելուց հետո, ես հանդիպեցի Վերայի ամուսնուն, որ հենց նոր էր եկել Պլատիգորսկից: Նա ինձ թևանցով արավ, և մենք ճաշարան գնացինք՝ նախաճաշելու. նա սոսկալի անհանգստանում էր իր կնոջ համար: «Վերան ինչպե՞ս է վախեցել այս գիշեր,— ասում էր նա,— կարծես հակառակի պես՝ այդ բանը պետք է պատահեր հենց այն ժամանակ, երբ ես բացակայում էի»:

Մենք նախաճաշելու նստեցինք այն դռան մոտ, որը տանում էր դեպի ճաշարանի անկյունի սենյակը. այնտեղ կային մոտ տասը երիտասարդներ, որոնց թվում էր և Գրուշնիցկին: Բախտը երկրորդ անգամ ինձ առիթ ընձեռեց ծածկարար լսելու մի խոսակցություն, որը պետք է վճեք Գրուշնիցկու

բախտը: նա ինձ չէր տեսել և, հետեաբար, ես չէի կարող
կասկածել, թե նա հետին մտքով է անում այդ. բայց դա միայն
ավելացնում էր նրա մեղքն իմ աչքում:

— Բայց մի՞թե իսկապես զրանք շերքեղներ էին,— ասաց
մի մարդ,— մեկն ու մեկը նրանց տեսե՞լ է:

— Ես ձեզ կպատմեմ ամբողջ ճշմարտությունը,— պա-
տասխանեց Գրուշնիցկին,— միայն թե, խնդրում եմ, ինձ
չմատնեք. ահա թե բանն ինչպես է պատահել. երեկ մի
մարդ, որի անունը ես ձեզ չեմ ասի, գալիս է ինձ մոտ և պատ-
մում, որ երեկոյան ժամի տասին տեսել է, թե ինչպես մեկը
գաղտազողի թափանցել է կիզովսկայանների տունը: Դուք
պետք է նկատի առնեք, որ իշխանուհին այստեղ էր, իսկ իշ-
խանագուստը՝ տանը: Ահա ես և այդ մարդը գնացիք պա-
տուհանների մոտ, որպեսզի երջանիկին բռնենք:

Խոստովանում եմ, ես վախեցա, թեպետ իմ զրուցակիցը
շատ էր զբաղված իր նախաճաշով. նա կարող էր իր համար
բավական անախորժ բաներ լսել, եթե հանկարծ Գրուշնիցկին
կոահած լիներ ճշմարտությունը. բայց, խանդից կուրացած՝
նա այդ ճշմարտության գոյությունն իսկ չէր երևակայում:

— Այդպես ուրեմն,— շարունակեց Գրուշնիցկին,— մենք
գնացինք, հետևերս վերցնելով սնամեջ փամփուշտ լցրած
հրացան՝ հենց այնպես, վախեցնելու համար: Մի՞չէ Ժամի
երկուսը սպասեցինք պարտեզում: Վերջապես նա հայտնվեց.
էլ աստված գիտե թե որտեղից, միայն թե ոչ լուսամուտից,
որովհետև այն չէր էլ բացվել, այլ հավանաբար սյունի ետևը
դանվող ապակե դռնով դուրս գալով, վերջապես, ասում եմ
ես, մենք տեսանք, որ մեկն իջնում է պատշգամբից... Ո՞նցն
և իշխանագուստը. հը՛: Ա՛յ թե արարածներ են այդ մոսկ-
վացի օրիորդները, հա՛: Սքանից հետո էլ ինչի՞ կարելի է հա-
վատար: Ենք ուզում էինք այդ մարդուն բռնել, բայց նա
դուրս պրծավ մեր ձեռքից ու նապաստակի պես զեպի թփերը
նետվեց. այստեղ ես կրակեցի նրա վրա:

Գրուշնիցկու շուրջը լավեց անվստահություն արտահայ-
տող շշնջում:

— Դուք չե՞ք հավատում,— շարունակեց նա,— պատ-
վո, ազնվության խոսք եմ տալիս ձեզ, որ այս բոլորն իսկա-

կան ճշմարտություն է և որպես զրա ապացույց, ես, ինչ
արած, կտամ այդ պարոնի անունը:

— Ասա՛, ասա՛ ո՞վ է նա,— լավեց բոլոր կողմերից:

— Պեշորինը,— պատասխանեց Գրուշնիցկին:

Այս բուպեին նա բարձրացրեց իր հայացքը. ես կանգ-
նած էի դռան շեմքին, իր դիմացը. նա սոսկալի կարմրեց: Ես
մոտեցա նրան և ասացի զանդաղ ու հստակ լսելի կերպով.

— Ես շատ եմ ափսոսում, որ ես ներս մտա այն բանից
հետո, երբ դուք ազնիվ խոսք տվիք՝ հաստատելու ամենա-
նողկալի զրպարտությունը: Իմ ներկայությունը ձեզ կազա-
տեր ավելորդ ստորությունից:

Գրուշնիցկին իր տեղից վեր թռավ և ուզեց տաքանալ:

— Խնդրում եմ ձեզ,— շարունակեցի ես նույն տոնով,—
ձեզ խնդրում եմ այս իսկ բուպեին հրաժարվել ձեր խոսքերից.
դուք շատ լավ գիտեք, որ այդ հերյուրանք է: Ես չեմ կարծում,
թե կնոջ անտարբերությունը զեպի ձեր փայլուն արժանիք-
ներն արժանի է այդպիսի սոսկալի վրեժի: Լա՛վ մտածեցեք.
ձեր կարծիքը պաշտպանելով, դուք կկորցնեք ազնիվ մարդու
անուն կրելու իրավունքը և վտանգի կենթարկեք ձեր կյանքը:

Գրուշնիցկին կանգնած էր իմ առաջ՝ հայացքը խոնար-
հած, խիստ հուզված վիճակում: Բայց խղճի պայքարն
ինքնասիրության դեմ կարճատև եղավ: Նրա մոտ նստած զրա-
զունի կապիտանն արժունկով հրեց նրան. Գրուշնիցկին ցրնց-
վեց և առանց հայացքը վեր բարձրացնելու, արագ պատաս-
խանեց ինձ.

— Զարգելի պարոն, երբ ես որևէ բան ասում եմ, ես այդ-
պես էլ մտածում եմ ու պատրաստ եմ կրկնելու... Ես ձեր
սպառնալիքներից չեմ վախենում և պատրաստ եմ ամեն ինչի:

— Վերջինը դուք արդեն ապացուցեցիք,— պատասխա-
նեցի նրան ստոր կերպով, և, զրազունի կապիտանին թևան-
ցուկ անելով, սենյակից դուրս եկա:

— Ի՞նչ եք կամենում,— հարցրեց կապիտանը:

— Դուք Գրուշնիցկու մտերիմ ծանոթն եք և, հավանա-
բար, նրա սեկունդանտը կլինե՞ք:

Կապիտանը շատ ծանրորեն գլուխ տվեց ինձ:

— Դուք կոահեցիք,— պատասխանեց նա,— ես նույն-

իսկ պարտավոր եմ նրա սեկունդանտը լինել, որովհետև նրան հասցրած վիրավորանքն ինձ էլ է վերաբերում, երեկ դիշեր ես նրա հետ էի, — ավելացրեց կապիտանը, շտկելով իր փոքր-ինչ կոր իրանը:

— Ա՛, ուրեմն այնպես անճարպիկ կերպով ես ձե՞ր գըլ-խին խփեցի...

Նա դեղնեց, կապտեց. թաքցրած շարսրտություն պատ-կերացավ նրա դեմքի վրա:

— Ես պատիվ կունենամ այսօր իմ սեկունդանտն ու-ղարկելու ձեզ մոտ, — ավելացրի ես՝ ի նշան հրաժեշտի, շատ քաղաքավարի գլուխ խոնարհելով և ցույց տալով, իբր թե ուշադրություն չեմ դարձնում նրա կատաղության վրա:

Ճաշարանի մուտքի մոտ ես հանդիպեցի Վերայի ամուս-նուն: Կարծեմ, նա ինձ էր սպասում:

Նա արագ բռնեց իմ ձեռքը մի զգացմունքով, որ հիաց-մունքի էր նման:

— Ազնի՞վ երիտասարդ, — ասաց նա, արցունքն աչքե-րին. — ես բոլորը լսեցի. ի՞նչ դարձելին էր, անշնորհակալը... Սրանից հետո արի ու դրան կարգին տուն ընդունիր: Փա՛ռք աստծո, ես աղջիկներ չունեմ: Բայց ձեզ կպարգևատրի նա՛, ում համար ձեք կյանքն էք ռիսկի ենթարկում: Վստահ եղեք, որ ես համեստ կլինեմ մինչև պատշաճ ժամանակը, — շարու-նակեց նա. — ես ինքս էլ երիտասարդ եղել եմ և զինվորական ծառայության մեջ գտնվել. դիտեմ, որ այդ գործերին չպետք է խառնվել: Յտեսություն՝:

Խե՛ղճ մարդ. ուրախանում է, որ աղջիկներ չունի...

Ես գնացի ուղղակի Վեռների մոտ, նրան տանը գտա և պատմեցի բոլորը. իմ հարաբերությունները Վերայի և իշ-խանադատեր հետ և իմ լսած խոսակցությունը, որից իմացել եմ այդ պարտնների մտադրությունը՝ ինձ հիմարացնել, ստի-պելով անամեջ գնդակ լցրած ատրճանակով մենամարտել: Բայց այժմ գործը կատակի սահմաններից դուրս էր գալիս. նրանք, հավանաբար, հանդույցի այսպիսի լուծման չէին սպասում:

Թժիշկը համաձայնեց իմ սեկունդանտը լինել. ես նրան մի քանի խրատ տվի մենամարտի պայմանների վերաբեր-

մամբ. նա պետք է պնդեր, որ գործը որքան կարելի է զաղտնի մնա, որովհետև ես թեպետև ամեն ժամանակ պատրաստ եմ ինձ մահվան ենթարկել, բայց բնավ Կրամադիր չեմ ատմիշա փչացնել իմ ապագան այս աշխարհում:

Գրանից հետո ես տուն գնացի: Մի ժամից հետո թժիշկը վերադարձավ իր էքսպեդիցիայից:

— Ձեր դեմ, իսկապես, դավադրություն կա, — ասաց նա, — Գրուշնիցկու մոտ ես տեսա դրագունի կապիտանին և էլի մի պարոնի, որի ազգանունը չեմ հիշում: Ես մի բույս կանգ առա նախասենյակում, որպեսզի կրկնակոշիկներս հա-նեմ: Նրանք սոսկայի աղմուկ հանելով՝ վիճում էին:

«Ոչ մի գնով չեմ համաձայնի, — ասում էր Գրուշնից-կին. — նա ինձ հրապարակով է վիրավորել. այն ժամանակ բոլորովին ուրիշ բան էր»... — «Քո ի՞նչ բանն է, — պատաս-խանեց կապիտանը, — ես բոլորն իմ վրա եմ վերցնում: Ես հինգ մենամարտում սեկունդանտ եմ եղել և արդեն դիտեմ, այդ ինչպես սարքի: Ես բոլորը մտածել ու գտել եմ: Խնդրում եմ, միայն թե ինձ մի խանդարիր: Մի քիչ վախեցնելը վատ չէ: Իսկ ինչո՞ւ քեզ վտանգի ենթարկես, եթե կարելի է ազատ-վել...»: Այդ բույսերն էս ներս մտա: Նրանք հանկարծ լուցին: Մեր բանակցությունները բավական երկար տևեցին. վերջա-պես մենք ահա թե ինչ որոշեցինք. այստեղից մի հինգ վերստ հեռավորության վրա մի խուլ կիրճ կա. նրանք այնտեղ կգնան վաղը, առավոտյան ժամի շորսին, իսկ մենք նրանցից մի կես ժամ ուշ դուրս կգանք, իրար վրա կկրակեք վեց քալ հեռավորությունից. ինքը Գրուշնիցկին պահանջեց այդ: Ըս-պանվածին շերքեզների հաշվին կգրենք¹²⁴: Հիմա ես ահա թե ինչ կասկածներ ունեմ: Նրանք, այսինքն՝ սեկունդանտները, հավանորեն փոքր-ինչ փոխել են իրենց նախելին պլանը, և ուզում են գնդակ դնել միմիայն Գրուշնիցկու ատրճանակի մեջ: Սա մի քիչ նման է սպանության, բայց պատերազմի ժա-մանակ, և մանավանդ ասիական պատերազմում, խորաման-կությունները թույլատրվում են. միայն թե Գրուշնիցկին, կար-ծեմ, իր ընկերներից ազնիվ է: Դուք ի՞նչ էք կարծում, մենք պե՞տք է ցույց տանք նրանց, որ գլխի ենք ընկել:

— Ո՛չ մի գեպքում, բժիշկ. դուք հանգիստ եղևք, ես նրանց խաբկանքին չեմ ենթարկվի:

— Իսկ ի՞նչ եք ուզում անել:

— Այդ իմ գաղտնիքն է:

— Տեսե՛ք, ծուղակ չընկնե՛ք... ախր կրակելու եք վե՛ց քայլ հեռավորությունից:

— Բժի՛շկ, ես ձեզ սպասում եմ վաղը ժամի շորսին. ձի-բը պատրաստ կլինեն... Ցտեսություն:

Ես մինչև երեկո տանը նստեցի՝ սենյակումս փակվելով: Իշխանուհու լաքեյը եկավ ինձ նրա մոտ կանչելու. ես կարգադրեցի ասելու, որ հիվանդ եմ:

Գիշերվա ժամի երկուսն է... քունս չի տանում... Իսկ քնել հարկավոր է, որպեսզի վաղը ձեռքս չդողա: Ասենք վեց քայլի վրա դժվար է վրիպել: Ա՛, պարոն Գրուշնի՛ցկի, ձեր միստիֆիկացիան ձեզ չի հաջողվի... մենք դերերս կփոխենք: Այժմ ես պետք է ստիպված լինեմ ձեր գունատ դեմքի վրա գաղտնի ահի նշաններ փնտրել: Ինչո՞ւ դուք ինքներդ նշանակեցիք այդ ճակատագրական վեց քայլը: Դուք կարծո՞ւմ եք, թե ես առանց վիճելու ձեր գնդակի առաջ կբռնեմ իմ ճակատը... քայց մենք վիճա՞կ կզցենք... և այն ժամանակ... այն ժամանակ... իսկ եթե՞ նրա բախտի նժարը ծանր լինի. եթե՞ իմ աստղը վերջապես զավաճանի ինձ... Եվ զարմանալի էլ չէ. այդ աստղը երկար է հավատարմությամբ ծառայել իմ քմահաճույքներին. երկնքում ավելի շատ հաստատուն հավատարմություն չկա, քան երկրի վրա:

Ի՞նչ արած. եթե մեռնելու է, կմեռնե՞նք. աշխարհի համար մեծ կորուստ չէ. ասենք ես էլ արդեն բավական ձանձրացել եմ: Ես նման եմ պարահանդեսում հորանջող մարդու, որը քնելու չի գնում միայն այն պատճառով, որ իր կատեթը դեռ չի հեղել: Բայց կատեթը պատրաստ է... մնաք բարո՞վ...

Հիշողությանս մեջ թերթում եմ իմ ամբողջ անցյալը և ակամա հարցնում եմ ինքս ինձ՝ ինչի՞ եմ ապրել, ի՞նչ նպատակի համար եմ ծնվել... Իսկ նպատակ, հավանորեն, եղել է, և, հավանորեն, ինձ բարձր կոչում է սահմանված եղել, որովհետև հոգուս մեջ անընդգրկելի ուժեր եմ զգում... Բայց

ես չկոհեցի այդ կոչումը, ես տարվեցի դատարկ և անշնորհակալ կրքերի հրապույրներով: Նրանց բովից ես դուրս եկա ամուր և պաղ, ինչպես երկաթ, բայց առհասարակ կորցրի աչնիվ ձգտումների բուռն ցանկությունը՝ կյանքի լավագույն ծաղիկը: Եվ այդ ժամանակից ի վեր ես քանիցս կացնի դեր եմ կատարել ճակատագրի ձեռքին: Որպես մահապատժի զենք, ես իջել եմ դատապարտված զոհերի գլխին, հաճախ առանց շարամտության, միշտ առանց ափսոսանքի... Իմ սերը ոչ ոքի երջանկություն չի բերել, որովհետև ես ոչինչ չեմ զոհարել նրանց համար, ում սիրել եմ. ես սիրել եմ ի՛նձ համար, իմ սեփական բավականության համար, ես միայն բավարարել եմ սրտիս տարօրինակ պահանջը, ազահությունը կլանելով նրանց զգացմունքները, նրանց քնքրությունը, նրանց ուրախություններն ու տանջանքները և երբեք չեմ կարողացել հագնելու: Այդպես քաղցից տառապող ուժասպառ քնում է և իր առաջ տեսնում է ձոխ ուտելիքներ ու փրփրալից զինիներ, նա հրճվանքով լափում է երևակայության ընծայած օդեղեն պարզեցիկը և թեթևություն է զգում. քայց հենց որ արթնանում է, երազը անհետանում է... մնում է կրկնապատկված քաղցը և հուսահատությունը:

Եվ զուցե ես վաղը մեռնե՞մ... ու երկրի վրա շմա ինձ լիովին հասկացող ո՛չ մի էակ: Ոմանք ինձ ավելի վատ են համարում, մյուսներն ավելի լավ, քան ես իրոք կամ... Ոմանք կասեն՝ նա բարի մարդու մեկն էր, մյուսները թե՛ սրիկա էր: Թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը սխալ կլինի: Սրանից հետո արժե՞ արդյոք աշխատանք թափել ապրելու համար: Բայց դարձյալ ապրում ես՝ հետաքրքրությունից զրոյված, ինչ-որ նոր բանի ես սպասում... Միծաղելի է և ցավալի՛:

Ահավասիկ արդեն մեկ և կես ամիս է, ինչ ես N բերդումն եմ. Մաքսիմ Մաքսիմիչը որսի է գնացել... ևս մենակ եմ. նստած եմ պատուհանի մոտ. գորշ ամպերը ծածկել են սարերը՝ մինչև նրանց ստորոտը, մշուշի միջից արևը զեղիմ բլծ է թվում: Ցուրտ է. քամին սուլում է և տարուբերում փեղկերը... Չանձրալի՛ է... Շարունակեմ օրագիրս, որ ընդհատվեց այնքան տարօրինակ անցքերի պատճառով:

Վերընթեռնում եմ վերջին էջը. ծիծաղելի՛ է: Ես մտա-
դիր էի մեռնել. այդ անկարելի էր. ես դեռ չէի քամել տառա-
պանքների բաժակը, և այժմ զգում եմ, որ դեռ երկար եմ
ապրելու...

Ողջ անցյալն ինչպե՛ս պարզ և որոշակի է կազապարվել
իմ հիշողության մեջ: Ժամանակը չի ջնջել ո՛չ մի գիծ, ո՛չ մի
երանգ:

Ես հիշում եմ, որ մենամարտին նախորդող գիշերը ես ոչ
մի բուսե չքնեցի: Երկար ժամանակ ես գրել չկարողացա. մի
զաղտնի անհանգստություն էր տիրել ինձ: Մոտ մի ժամ ես
երթեկեկեցի սենյակում, հետո նստեցի և բացեցի Վալտեր
Սկոտտի¹²⁵ վիպը, որ դրված էր սեղանիս վրա. այդ՝ «Շոտլան-
դական Մաքրակրոնները» դիրքն էր. սկզբում ես ճիգով էի
կարդում, հետո կախարդական հորինվածքով տարվելով՝ մո-
ռացություն մեջ ընկա... Մի՞թե շոտլանդական գրողին այն
աշխարհում չեն վճարում յուրաքանչյուր հաճելի բուսեի հա-
մար, որ պարզեում է նրա գիրքը...

Վերջապես լուսացավ: Ներվերս հանգստացել էին: Ես հա-
յելուն նայեցի. աղոտ գունատություն էր պատել տանջող
անքնության հետքերն իր վրա պահած երեստ, բայց աչքերս,
թեպետև դարչնագույն ստվերով եզերված, փայլում էին
հպարտ ու անողոր փայլով: Ես ինձանից դո՛հ մնացի:

Կարգադրելով ձիերը թամբել, ես հագնվեցի ու վագեցի
դեպի լողարանը: Նարդանի պղպջացող պաղ ջրի մեջն ընկղմը-
վելով, ես զգացի, թե ինչպես մարմնական և հոգեկան ուժերս
վերադառնում են: Վաննայից ես դուրս եկա թարմ ու առույգ,
ասես պատրաստվում էի պարահանդես գնալ: Սրանից հետո
ասացե՛ք, թե հոգին մարմնից կախված չի...

Վերադառնալով, ես բժշկին գտա իմ բնակարանում: Նա
հագել էր գորշ սեյտուկ¹²⁶, արխալուզ և դրել շերքեզական
գրակ: Ես քրքջացի՝ այդ փոքրիկ կերպարանքն ասհագին թա-
վամազ գրակի տակ տեսնելով. նրա դեմքը բնավ ռազմատենչ
մարդու դեմք չէ, իսկ այս անգամ սովորականից ավելի երկա-
րուկ էր:

— Դուք ինչո՞ւ եք այդպես տխուր, բժի՛շկ, — ասացի
ևս նրան: — Մի՞թե դուք հարյուր անգամ մարդ չեք ուղարկել

այն աշխարհը մեծագույն անտարբերությամբ: Ենթադրեցեք,
թե ես մողձատենդ ունեմ. ես կարող եմ առողջանալ, կարող եմ
և մեռնել. թե մեկը, թե մյուսը — բնական բան է. աշխատե-
ցեք նայել ինձ վրա որպես մի պացիենտի¹²⁷, որ տառապում
է տակավին ձեզ անծանոթ մի հիվանդությամբ, և այն ժա-
մանակ ձեր հետաքրքրությունը վերին աստիճանի կբորբո-
վի. դուք այժմ կարող եք իմ վրա մի քանի կարևոր ֆիզիո-
լոգիական դիտողություն անել... Բռնի մահվան սպասումն
արդեն իսկ իսկական հիվանդություն չէ՞ արդյոք:

Այս միտքն ապշեցրեց բժշկին, և նա ուրախացավ:
Մենք ձի նստեցինք. Վեռները երկու ձեռքով պինդ բռնեց
ասնձը, և մենք սուրացինք, մի ահնթարթում բերդի մոտով
անցանք արվարձանով ու մտանք կիրճը, որտեղ ոլորվում էր
կիսով չափ բարձր խոտով ծածկված ճանապարհը. այդ
ճանապարհն ամեն բուսե կտրում էր աղմկալի մի դետակ, որը
պետք էր անցնել զետանցով ի մեծ հուսահատություն բժշկի,
որովհետև նրա ձին ամեն անգամ ջուր մտնելիս կանդ էր
առնում:

Ավելի երկնագույն ու զով առավոտ ես չեմ հիշում: Արևը
հագիվ էր երևացել կանաչ գագաթների հտեից, և ճառագայթ-
ների առաջին տաքության միաձուլվելը գիշերվա մեռնող դո-
վությունը բոլոր զգացմունքների վրա ինչ-որ քաղցր խոնջանք
էր բերում. նորածագ արևի ուրախ ճառագայթը դեռ չէր թա-
փանցել կիրճը. նա ոսկեզօծում էր երկու կողմից մեր գլխին
կախված ժայռերի վերին մասերը միայն. նրանց խոր ճեղք-
վածքներում բուսած տերևախիտ թփերը քամու ամենաթեթև
շնչից արծաթի անձրև էին շաղ տալիս մեր վրա: Ես հիշում
եմ. այդ անգամ ես բնությունն ավելի էի սիրում, քան երբևէ
առաջ: Ի՞նչ հետաքրքրությամբ էի նայում խաղողի լայն
տերևի վրա դողացող և միլիոնավոր ծիածանագույն ճառա-
գայթներ ցլացնող յուրաքանչյուր ցողիկի. իմ հայացքն ի՛նչ
ազահուրությամբ էր ջանում թափանցել մշուշապատ հեռատանի
խորքը: Այնտեղ ուղին ավելի ու ավելի էր նեղանում, ժայռերն
ավելի ու ավելի կապույտ և ահավոր էին դառնում, և վերջա-
պես, թվում էր, թե միանում, անթափանցելի պարիսպ էին
կազմում: Մենք լուռ առաջ էինք գնում:

— Ձեր կտակը գրեցի՞ք արդյոք, — հանկարծ հարցրեց Վեռնեբը:

— Ո՛չ:

— Իսկ եթե սպանվե՞ք...

— Ժառանգներն իրենք հրապարակ կգան:

— Մի՞թե դուք չունեք այնպիսի մտերիմներ, որոնց կամենայիք ձեր վերջին հրաժեշտն ուղարկել...

Ես օրորեցի գլուխս:

— Մի՞թե աշխարհիս երեսին չկա մի կին, որին դուք կամենայիք որևէ բան հիշատակ թողնել...

— Արդյոք ցանկանո՞ւմ եք, բժիշկ, — պատասխանեցի նրան, — որ ես բանամ ձեր առաջ իմ հոգին... Գիտե՞ք, ես անցրել եմ այն տարիքը, երբ մեռնում են՝ իրենց սիրածի անունն արտասանելով և իրենց բարեկամին կտակելով պո՜մադ քսած կամ չքսած մազերի մի փնջիկ: Մոտալուտ և հնարավոր մահվան մասին մտածելիս՝ ես միմիայն իմ մասին եմ մտածում. ոմանք այդ էլ չեն անում: Մտերիմներ, որոնք վաղն իսկ ինձ կմոռանան կամ, ավելի վատ, իմ վրա, աստված գիտե, ինչ շեղած բաներ բարդեն. կանայք, որոնք, ուրիշին զրկելիս՝ կծիծաղեն ինձ վրա, որպեսզի նրա մեջ խանդ չլարթեցնեն դեպի հանգուցյալը. աստված նրանց հետ: Կյանքի փոթորիկից ես դուրս եմ բերել միայն մի քանի գաղափար և ո՛չ մի զգացմունք: Վաղուց է, ինչ ես ապրում եմ ոչ թե սրտով, այլ գլխով: Ես կշռում և քննում եմ սեփական զգացմունքներս ու վարմունքներս խստադին հետաքրքրությամբ, բայց առանց կարեկցություն: Իմ մեջ երկու մարդ կա. մեկն ապրում է այս բառի լրիվ իմաստով, մյուսը խորհում և դատում է նրան: Առաջինը գուցե մի ժամից հետո հավիտենապես հրաժեշտ տա ձեզ և աշխարհին, իսկ երկրորդը... երկրորդը... Նայեցե՛ք, բժի՛շկ, տեսնո՞ւմ եք, ժալոխ վրա, աջակողմում, սևին են տալիս երեք կերպարանքներ: Այդ, կարծեմ, մեր հակառակորդներն են...

Մենք ձիերը քշեցինք վարձուն ընթացքով:

Ժալոխ ստորոտի մոտ, թփերում, կապված էին երեք ձիեր, մենք մեր ձիերը նույն այդ տեղում կապեցինք, իսկ ինքներս նեղ կածանով բարձրացանք փոքրիկ հարթակը, որտեղ մեզ

սպասում էր Գրուշնիցկին՝ դրագունի կապիտանի և իր մյուս սեկունդանտի հետ, որի անունն Իվան Իգնատևիչ էր. նրա ազգանունը ես երբեք չեմ լսել:

— Վաղուց է, ինչ մենք սպասում ենք ձեզ, — ասաց դրագունի կապիտանը հեգնական ժպիտով:

Ես հանեցի ժամացույցս և ցույց տվի նրան:

Նա ներողություն խնդրեց, ասելով, որ իր ժամացույցն առաջ է վազում:

Մի քանի րոպե շարունակվեց դժվարին կացություն արտահայտող լուսթյունը. վերջապես բժիշկն ընդհատեց այն, Գրուշնիցկուն դիմելով.

— Ինձ թվում է, — ասաց նա, — որ, դուք երկուսդ էլ, մենամարտելու պատրաստակամություն ցույց տալով և դրանով պատվի պայմաններին ձեր պարտքը հատուցանելով, կարող է՞ք, պարոնայք, բացատրվել և այս գործը փոխադարձ համաձայնությամբ վերջացնել:

— Ես պատրաստ եմ, — ասացի ես:

Կապիտանն աչքով արեց Գրուշնիցկուն, և սա, կարծելով, թե ես վախենում եմ, հպարտ տեսք ընդունեց, թեպետ մինչ այդ աղոտ զունատություն էր պատել նրա այտերը: Մեր գալուց հետո՝ նա առաջին անգամ հայացքն իմ վրա բարձրացրեց. բայց նրա հայացքում ինչ-որ անհանգստություն կար, որ մատնում էր նրա ներքին պայքարը:

— Բացատրեցե՛ք ձեր պայմանները, — ասաց նա, — և այն ամենը, որ ես կարող եմ անել ձեզ համար, հավատացած եղեք...

— Ահա իմ պայմանները. դուք այսօր եթե հրապարակով կհրաժարվեք ձեր զրպարտությունից և ինձանից ներողություն կխնդրեք...

— Հարգելի պարոն, ես զարմանում եմ, թե դուք ինչպես եք համարձակվում այդպիսի բաներ առաջարկել ինձ...

— Սրանից բացի, ես ուրիշ էլ ի՞նչ կարող եմ առաջարկել ձեզ...

— Կրակե՛նք միմյանց վրա:

Ես թոթվեցի ուտերս:

— Խնդրե՛մ, միայն մտածեցե՛ք, որ մեզանից մեկնումեկն անպայման կսպանվի:

— Ես ցանկանում եմ, որ այդ դուք լինեք...

— Իսկ ես այնպե՛ս համոզված եմ, որ հակառակն է լինելու...

Նա շփոթվեց, կարմրեց, հետո բռնազրոտիկ քրքջաց:

Կապիտանը նրան թեանցուկ արավ և մի կողմ տարավ. նրանք երկար քչիչում էին: Ես այստեղ եկել էի բավական խաղաղանք տրամադրությունը, բայց այս բոլորն սկսում էր ինձ կատաղեցնել:

Բժիշկը մոտեցավ ինձ:

— Կսե՛ք, — ասաց նա տկներև անհանգստությունը. — դուք երևի մոռացե՞լ եք նրանց դավադրության մասին... Ես ատրճանակ լցնել չգիտեմ, բայց այս դեպքում... Դուք տարօրինակ մարդ եք: Ասացեք նրանց, որ դուք գիտեք նրանց գիտավորությունը, և նրանք չեն համարձակվի... Ի՞նչ հաճույք է. ձեզ թոշունի պես կգնդակահարեն...

— Խնդրում եմ, մի՛ անհանգստացեք, բժի՛շկ, և համբերեցե՛ք... Ես ամեն ինչ այնպես կսարքեմ, որ նրանց կողմը ոչ մի առավելություն չի լինի: Թողեք նրանք քչիչան...

— Պարոնա՛յք, այդ սկսում է ձանձրալի դառնալ, — բարձրաձայն ասացի ես նրանց. — թե մենամարտում ենք, եկեք մենամարտենք. դուք երեկ խոսելուց կշտանալու ժամանակ ունեիք...

— Մենք պատրաստ ենք, — պատասխանեց կապիտանը: — Ձեր տեղերը գրավեցեք, պարոնա՛յք... Բժի՛շկ, հաճեցե՛ք վեց քայլ շափել...

— Տեղներդ գրավեցե՛ք, — կրկնեց Իվան Իգնատևիչը ճղճղան ձայնով:

— Կացե՛ք, — ասացի ես. — ևս մի պայման. որովհետև մենք մահու կռիվ ենք կռվում, ուստի պարտավոր ենք անել քոլոր հնարավորը, որպեսզի սա զաղանիք մնա, և որպեսզի մեր սեկունդանտները պատասխանատու չդառնան: Արդյոք դուք համաձայն եք...

— Միանգամայն համաձայն եմ:

— Այսպես ուրեմն, ահա թե ինչ եմ մտածել ես: Այն

ուղղահայաց ժայռի կատարին, աջակողմում՝ տեսնո՞ւմ եք մի նեղլիկ հարթակ կա. այնտեղից մինչև զետի՛նը մոտ երեսուն սածեն կլինի, եթե ոչ ավելի. ցածրում սուր քարեր են: Երկուսս էլ պետք է կանգնենք հարթակի բուն եզրին, այդպիսով անգամ թեթև վերքը մահացու կլինի. սա պետք է որ համապատասխանի ձեր ցանկությանը, որովհետև դուք ինքնեքդ եք վեց քայլ նշանակել: Վիրավորվողն անպայման ցած կզլորվի և շարդուփշուր կլինի. գնդակը բժիշկը կհանի, և այն ժամանակ այս արագահաս մահը կարելի կլինի բացատրել նրանով, որ մեռածը ցատկելու անհաջող փորձ է արել: Մենք վիճակ կզցենք, թե առաջինն ով պետք է կրակի: Ի վերջո հայտարարում եմ ձեզ, որ այլ կերպ ես չեմ մենամարտի:

— Համեցե՛ք, — ասաց կապիտանը արտահայտիչ հայացքով նայելով Գրուշնիցկուն, որը ի նշան համաձայնության՝ գլխով արավ: Նրա դեմքի արտահայտությունն ամեն բույն փոխվում էր: Ես նրան դրել էի դժվարին կացության մեջ: Սովորական պայմաններում կրակելիս, նա կարող էր նշան բռնել իմ ոտքին, ինձ թեթևակի վիրավորել և այդպիսով բավարարել իր վրեժը, շատ չժանրաբեռնելով իր խիղճը. բայց հիմա նա կամ պետք է օդի մեջ կրակեր, կամ մարդասպան դառնար, կամ, վերջապես, թողներ իր սրտը մտադրությունը և ինձ հետ հավասար վտանգի ենթարկվեր:

Այս բույնին ես չէի ցանկանա նրա տեղը լինել: Նա կապիտանին մի կողմ տարավ և սկսեց մեծ եռանդով ինչ-որ բան ասել նրան. ես տեսնում էի, թե նրա կապտած շրթունքներն ինչպես էին դողում. բայց կապիտանն արհամարհական ժպիտով երես դարձրեց նրանից: — «Ի՞նչ հիմար ես, — ասաց նա Գրուշնիցկուն բավական բարձր ձայնով, — ոչի՛նչ չես հասկանում... Դե՛ գնանք, պարոնա՛յք»:

Նեղ կածանը թվերի միջով տանում էր դեպի դառիվայքը. ժայռերի բեկորներն այս բնական սանդուղքի երեքուն աստիճաններն էին կազմում. թվերից բռնելով, մենք սկսեցինք մազլցել: Գրուշնիցկին առջևից էր գնում, նրա հետևից՝ իր սեկունդանտները, իսկ հետո՝ ես և բժիշկը:

— Ես զարմացած եմ ձեր վրա, — ասաց բժիշկը, պինդ սեղմելով իմ ձեռքը: — Տվեք ձեր զարկերակը տեսնեմ... Օճո՛,

տենդայի՞ն է... բայց դեմքերիդ վրա ոչինչ չի նկատվում... միայն ձեր աչքերն են սովորականից պայծառ փայլում:

Հանկարծ մանր քարերն աղմուկով գլորվեցին մեր ոտքերի տակ: Այս ի՞նչ է: Գրուշնիցկին սայթաքել էր, այն ճյուղը, որին նա ձևոք էր գցել, կոտրվել էր, և Գրուշնիցկին ցած կգլորվեր մեջքի վրա, եթե նրա սեկունդանտները չըռնեին նրան:

— Զգուշացե՛ք, — բղավեցի ես նրան, — վաղաժամ մի՛ ընկնեք. դա վատ նշան է: Հուլիոս Կեսարին¹²⁸ հիշեցե՛ք:

Ահա մենք բարձրացանք դուրս պրծած ժայռի կատարը. հարթակը ծածկված էր մանր ավազով, ասես դիտմամբ մեծամարտի համար: Շուրջը, առավտովա ոսկի մշուշում կորչելով, իրար էին սեղմվում սարերի գաղաթները, ասես անթիվ անասունների հոտ, և էլբրուսը հարավում ցցվել էր հսկայական սպիտակ զանգվածի պես, վերջափակելով սառցապատ գագաթների շղթան, որոնց միջև արդեն թափառում էին արևելքից եկած թև-թևի ամպերը: Ես մոտեցա հարթակի եզրին և ցած նայեցի, գլուխս քիչ մնաց պտտվել. թվում էր, թե այնտեղ, ներքևում, դերեզմանի պես մուլն է և ցուրտ. մամռապատ ատամները ժայռերի, որոնց ցած էին գցել փոթորիկն ու ժամանակը, իրենց որսին էին սպասում:

Հարթակը, որտեղ մենք պետք է մենամարտեինք, պատկերացնում էր համարյա ուղիղ եռանկյունի: Գուրս պրծած անկյունից հաշվեցինք վեց քայլ և որոշեցինք, որ նա, ում կվիճակվի առաջին հերթին դիմավորել թշնամու կրակը, կկանգնի բուն անկյունում՝ թիկունքը դեպի անդունդը. եթե նա չսպանվի, հակառակորդները միմյանց հետ կփոխեն իրենց անդերը:

Ես վճռեցի բոլոր առավելությունները տրամադրել Գրուշնիցկուն. ես ուզում էի նրան փորձել. նրա հոգու մեջ կարող էր մեծահոգություն կայծ գարթնել, և այն ժամանակ գործը կարող էր լավագույն վախճան ունենալ. բայց ինքնասիրտ թյուր և կամքի թուլությունը պետք է հաղթանակեին... Ես ուզում էի լիակատար իրավունք տալ ինձ չխնայելու. նրան, եթե բախտը ողորմած լինի դեպի ինձ: Այսպիսի պայմաններ ո՞վ չի կապել իր խղճի հետ:

— Վիճակ գցե՛ք, բժի՛շկ, — ասաց կապիտանը:

Բժիշկն իր գրպանից հանեց մի արծաթե դրամ և վեր բարձրացրեց:

— Գի՛րը, — բղավեց Գրուշնիցկին շտապով, բարեկամական հրումից հանկարծ արթնացած մարդու նման:

— Արժի՛վը¹²⁹, — ասացի ես:

Դրամը վեր սլացավ ու ընկավ՝ զնգալով. բոլորս նետվեցինք դեպի դրամը:

— Դուք բախտավոր եք, — ասացի ես Գրուշնիցկուն. — առաջինը դուք եք կրակելու: Բայց հիշեցեք, որ եթե դուք ինձ չսպանեք, ապա ես չեմ վրիպի, ազնիվ խոսք եմ տալիս ձեզ:

Նա կարմրեց. նա ամաշում էր անզեն մարդ սպանել. ես սեևուն հայացքով նայեցի նրան. մոտ մի բույե ինձ թվաց, թե նա իմ ոտքերը կընկնի, թողութուն խնդրելով. բայց ժարզն ինչպե՞ս խոստովանի, որ այդպիսի ստոր միտում է ունեցել: Նրան մի միջոց էր մնում՝ օդի մեջ կրակել. ես հավատացած էի, որ նա օդի մեջ կկրակի: Մի բան կարող էր զրան խանդարել՝ այն միտքը, որ ես երկրորդ մենամարտ կպահանջեմ:

— Ժամանակն է, — շնչաց բժիշկն իմ ականջին, թևքս քաշելով. — եթե դուք հիմա շասեք, որ մենք գիտենք նրանց մտադրությունը, ապա ամեն ինչ կորած է: Նայեցե՛ք, նա արդեն լցնում է... եթե դուք ոչինչ չասեք, ապա ես ինքս...

— Ո՛չ մի դեպքում, բժի՛շկ, — պատասխանեցի ես, չբ.ս ձևովից բռնելով և նրան ետ պահելով. — դուք ամեն ինչ կփչացնեք. դուք ինձ խոսք տվիք չխանդարել... Ձեր ի՞նչ բանն է: Գուցե ես ցանկանում եմ սպանվել...

Նա դարմանքով նայեց ինձ:

— Օ՛, այդ ուրիշ բան է... միայն թե այն աշխարհում ինձանից չզանգատվե՞ք...

Մինչ այդ՝ կապիտանը լցրեց ատրճանակները, մեկը տվեց Գրուշնիցկուն՝ ժպիտը դեմքին ինչ-որ բան շնչալով նրան, մյուսը՝ ինձ:

Ես կանգնեցի հարթակի անկյունում, ձախ ոտքս ամուր

հենեղով քարին և մի քիչ առաջ կոսանալով, որպեսզի թեթև վերք ստանալու դեպքում ետ շարժվեմ:

Գրուշնիցկին կանգնեց իմ դիմացը և, տրված նշանի համաձայն, սկսեց ատրճանակը բարձրացնել: Նրա ծնկները դողում էին: Նա նշան էր բռնել ուղիղ իմ ճակատին...

Անբացատրելի կատաղություն փրփրեց իմ կրծքում:

Հանկարծ նա ցած իջեցրեց ատրճանակի փողաբերանը և, սփրթնելով ինչպես քաթան, շուտ եկավ դեպի իր սեկունդանար:

— Չե՞մ կարող,— ասաց նա խուլ ձայնով:

— Վախկո՞տ, — պատասխանեց կապիտանը:

Հնչեց կրակոցը: Գնդակը քերծեց իմ ծունկը: Ես ակամայից մի քանի քայլ առաջ եկա, որպեսզի շուտով հեռանամ եզրից:

— Գե՛, եղբայր Գրուշնիցկի, ափսո՞ս, որ վրիպեցիր,— ասաց կապիտանը.— հիմա քո հերթն է, տեղդ գրավիր: Նախ գրկիր ինձ. մենք այլևս չենք տեսնվի:— Նրանք գրկախառնվեցին. կապիտանը հագիվ էր կարողանում իր ծիծաղը դսպել:— Մի՛ վախենա,— ավելացրեց նա,— խորամանկորեն նայելով Գրուշնիցկուն.— աշխարհում ամեն ինչ դատարկ բան է... Բնությունը հիմար է, բախտը՝ հնդուհավ, իսկ կյանքը՝ կոպեկանոց:

Պատշաճ ծանրակշռությամբ ասված այս տրագիկ դարձվածքից հետո, նա ետ քաշվեց իր տեղը: Իվան Իգնատևիչը՝ արցունքն աչքերին՝ նույնպես գրկեց Գրուշնիցկուն, և ահա նա մենակ մնաց իմ դիմացը:

Ես մինչև հիմա էլ աշխատում եմ բացատրել ինձ, թե այն ժամանակ ինչ տեսակի զգացմունք էր եռում իմ կրծքում. այդ թե՛ վիրավորված ինքնասիրության զփկամություն էր, թե՛ արհամարհանք, թե՛ շարունակություն, որ ծնվում էր իմ մեջ, երբ մտածում էի, թե այդ մարդը, որ հիմա այդպես վստահ, այդպիսի հանդիստ հանդգնությամբ է նայում ինձ, երկու բույսն առաջ իրեն ո՛չ մի վտանգի չենթարկելով ուզում էր շան պես սպանել ինձ, որովհետև եթե մի քիչ ավելի ծանր վիրավորվեի ոտքիցս, ևս անսպաժման կգլորվեի ժաշուից:

Ես մի քանի բույս սեռուուն հայացքով նրա երեսին նա-

յեցի, ջանալով զղջման դեթ մի թեթև նշան նկատել: Բայց ինձ թվաց, թե նա զսպում է իր ժպիտը:

Այն ժամանակ ես նրան ասացի.

— Ես ձեզ խորհուրդ եմ տալիս ձեր մահից առաջ աղոթել աստծուն:

— Իմ հոգու մասին ավելի հոգ մի տանեք, քան ձեր սեփականի մասին: Չեղ մի բան եմ խնդրում՝ շուտով կրակեցե՛ք:

— Եվ դուք չե՞ք հրաժարվում ձեր զրպարտությունից. ինձանից ներողություն չե՞ք խնդրում... Լա՛վ մտածեցեք. ձեր խիղճը ձեզ որևէ բան չի՞ ասում:

— Պարոն Պեչորի՛ն,— բղավեց զրագունի կապիտանը.— դուք այստեղ նրա համար չեք եկել, որպեսզի խոստովանեցնեք, թույլ տվեք դիտողություն անելու ձեզ... Շուտ վերջացնե՛ք. հանկարծ մեկն ու մեկը կանցնի կիրճով և մեզ կտեսնի:

— Լա՛վ: Բժի՛շկ, մոտ եկեք:

Բժիշկը մոտ եկավ: Խե՛ղճ բժիշկ. նա ավելի գունատ էր, քան Գրուշնիցկին մի տասը բույս առաջ:

Հետևյալ բառերը ես դիտմամբ արտասանեցի հատ-հատ, բարձրաձայն և պարզորոշ, ինչպես մահվան դատավճիռն են կարդում:

— Բժի՛շկ, այս պարոնները, հավանաբար շտապելուց, մոռացել են զնդակ դնել իմ ատրճանակի մեջ. խնդրում եմ ձեզ նորից լցնել ատրճանակը և լա՛վ լցնել:

— Չի՛ կարող պատահել,— գոչեց կապիտանը,— չի՛ կարող պատահել. ես երկու ատրճանակն էլ լցրել եմ. գուցե ձեր ատրճանակից զնդակն ընկել է. դա իմ մեղքը չէ՛: Իսկ դուք վերստին լցնելու իրավունք չունեք... ո՛չ մի իրավունք... դա բոլորովին հակառակ է կանոններին. ես թույլ չե՞մ տա...

— Լա՛վ,— ասացի ես կապիտանին.— եթե այդպես է, ապա ես և դուք կմենամարտենք միևնույն պայմաններով...

Նա շփոթվեց:

Գրուշնիցկին կանգնած էր գլուխը կրծքին խոնարհած, շփոթված ու մոռյալ:

— Թո՛ղ նրանց,— վերջապես ասաց նա կապիտանին,

որն ուզում էր խել իմ ատրճանակը բժշկի ձեռքից... — Զէ՞ որ ինքզ էլ դիտես, որ նրանք իրավացի են:

Կապիտանն իզուր էր նրան զանազան նշաններ անում, Գրուշնիցկին նայել էլ չցանկացավ:

Մինչ այդ բժիշկը լցրեց ատրճանակը և ինձ տվեց:

Այս տեսնելով, կապիտանը թրեց և ոտքը դեմնին խփեց. «Հիմա՛րն ես դու, ախպերս, — ասաց նա. — նվաստ հիմար... Քանի որ վստահել ես ինձ, ամեն ինչում ինձ լսիր... այդ քեզ տեղն է. սատկի՛ր ճանճի պես...»: Նա երեսը շուռ տվեց և, հեռանալով, քրթմնջաց. «Այնուամենայնիվ դա միանգամայն զեմ է կանոններին»:

— Գրուշնի՛ցկի, — ասացի ես. — դեռ ժամանակ կա. հրաժարվիր քո զրպարտությունից, և ես քեզ ամեն ինչ կնեղեմ: Քեզ չհաջողվեց ինձ հիմարացնել, և իմ ինքնասիրությունը բավարարված է. վերհիշի՛ր, մենք մի ժամանակ բարեկամներ էինք...

Նրա դեմքը կարմրտակեց, աչքերը փայլեցին:

— Կրակեցե՛ք, — պատասխանեց նա. — ես ինձ արհամարհում եմ, իսկ ձեզ՝ ատում: Եթե դուք ինձ չսպանեք, ես ձեզ դիշերով գողնազողի կմորթեմ: Երկրի վրա մեզ երկուսիս համար տեղ չկա...

Ես կրակեցի:

Երբ ծուխը ցրվեց, հարթակի վրա Գրուշնիցկի չկար: Միայն փոշին էր թեթև սյունի պես դեռ ոլորվում գառիթափի եզրին:

Բոլորը միաբերան ճիչ արձակեցին:

— Finita la comedia!*, — ասացի ևս բժշկին:

Նա շպտասխանեց և սոսկումով երեսը շուռ տվեց:

Ես ուսերս թոթվեցի և զլխարկ հանելով՝ հրաժեշտ տվի Գրուշնիցկու սեկունդանտներին:

Կածանով ցած իջնելով, ժայռերի ճեղքերում ես նկատեցի Գրուշնիցկու արյունաթաթախ դիակը: Ես ակամա փակեցի աչքերս...

Զիս արձակելով՝ ես դանդաղաքայլ գնացի դեպի տուն:

* Կատակերգությունը վերջացած է (իտալ.):

Մտիս վրա քար էր ծանրացել: Արևը աղոտ էր թվում, նրա ճառագայթներն ինձ չէին տաքացնում:

Արվարձանին չհասած՝ ես դեպի աջ դարձրի ձին և գնացի կիրճով: Մարդու կերպարանք տեսնելն ինձ համար ծանր էր. ես ուզում էի մենակ մնալ: Սանձը բաց թողած, գլուխս կրծքիս խոնարհած՝ ես երկար գնացի, վերջապես տեսա, որ ընկել եմ ինձ բոլորովին անծանոթ մի տեղ. ես շուռ տվի ձիուս գլուխը և սկսեցի ճանապարհ փնտրել. արևն արդեն մայր էր մտնում, երբ ես մոտեցա Կիսլովոդսկին՝ տանջված ձիու վրա, ինքս էլ տանջված:

Իմ լաբեյն ինձ ասաց, որ այցելության է եկած եղել Վեռները, և տվեց ինձ երկու տոմս՝ մեկը Վեռներից, մյուսը... Վերայից:

Ես բաց արի առաջին տոմսը. նա հետևյալ բովանդակությունն ուներ.

«Ամեն ինչ որքան կարելի է լավ է սարքված. մարմինն ալլակերպված են բերել, զնդակը կրծքից հանված է: Բոլորը հավատացած են, որ մահվան պատճառը դժբախտ պատահար է. միայն պարետը, որին, հավանորեն, հայտնի է ձեր կոված լինելը, օրորեց գլուխը, բայց ոչինչ չասաց: Ոչ մի ապացույց չկա ձեր դեմ, և դուք կարող եք հանգիստ քնել... եթե կարող եք... Յտեսություն»...

Ես երկար ժամանակ չէի համարձակվում երկրորդ տոմսը բաց անել... Վերան ի՞նչ կարող էր գրած լինել ինձ... Մանր նախազգացումն ալեկոծում էր իմ հոգին:

Ահա նա՛ այդ նամակը, որի ամեն մի բառն անջնջելի դրոշմվել է իմ հիշողության մեջ.

«Ես գրում եմ քեզ՝ լիովին հավատացած լինելով, որ մենք այլևս երբեք չենք տեսնվի: Մի քանի տարի սրանից առաջ, քեզանից բաժանվելիս՝ ես նույնն էի կարծում. բայց երկնքին հաճելի եղավ երկրորդ անգամ փորձել ինձ. ես չդիմացա այդ փորձությունը, իմ թույլ սիրտը նորից հնազանդվեց ծանոթ ձայնին... դու ինձ դրա համար չե՞ս արհամարհի, այնպես չէ՞: Այս նամակը միաժամանակ լինելու է հրաժեշտ և խոստովանություն. ես պարտավոր եմ ասել քեզ

բոլորը, ինչ կուտակվել է իմ սրտում այն օրից, ինչ նա քեզ սիրում է: Ես քեզ չեմ մեղադրի, դու ինձ հետ վարվեցիր, ինչպես կվարվեր ամեն մի ուրիշ տղամարդ. դու ինձ սիրում էիր որպես սեփականություն, որպես փոխադարձաբար իրար հաջորդող հաճույքների, տագնապանների և տխրությունների աղբյուր, առանց որոնց կյանքը ձանձրալի է և միօրինակ: Ես այդ հասկացա սկզբից ևեթ... Բայց դու դժբախտ էիր, և ես ինձ զոհաբերեցի, հուսալով, որ դու երբևէ կգնահատես իմ զոհաբերությունը, որ դու երբևէ կհասկանաս իմ խորին քնքռությունը, որ ոչ մի պայմանից կախված չէ: Գրանից հետո շատ ժամանակ անցավ. ես թափանցեցի քո հոգու բոլոր գաղտնիքների մեջ... և համոզվեցի, որ այդ զուր հույս էր: Դա՛ն էր ինձ համար: Բայց իմ սերը հյուսվել էր իմ հոգուն. մթնեց, սակայն չմարեց:

Մենք բաժանվում ենք առհավետ. սակայն դու կարող ես հավատացած լինել, որ ես երբեք ուրիշին չեմ սիրի. իմ հոգին քո վրա սպառեց իր բոլոր գանձերը, իր արցունքներն ու հույսերը: Ով մեկ անգամ քեզ սիրեց, էլ չի կարող առանց որոշ արհամարհանքի նայել մյուս տղամարդկանց. ոչ այն պատճառով, որ դու նրանցից լավն ես, օ՛, ո՛չ. բայց քո բնության մեջ կա ինչ-որ առանձնահատուկ, մենակ քեզ հատուկ, բան, ինչ-որ հպարտ ու խորհրդավոր բան. քո ձայնի մեջ՝ ինչ էլ որ դու ասելիս լինես՝ կա անհաղթահարելի իշխանություն. ոչ ոք չի կարող այդպես միշտ ցանկալ սիրված լինել, ոչ ոքի մեջ չարն այդպես գրավիչ չէ, ոչ մեկի հայացքն այդքան երանություն չի խոստանում, ոչ ոք չի կարող ավելի լավ օգտվել իր առավելություններից, և ոչ ոք չի կարող այնպես ճշմարիտ դժբախտ լինել, ինչպես դու, որովհետև ոչ ոք այնքան չի աշխատում դրա հակառակը համոզել իրեն:

Այժմ ես պետք է բացատրեմ՝ քեզ իմ շտապ մեկնումի պատճառը. այդ կարող է քեզ անկարևոր թվալ, որովհետև մենակ ինձ է վերաբերում:

Այսօր առավոտյան իմ ամուսինը մտավ ինձ մոտ և պատմեց ինձ քո կոխիլը Գրուշնիցկու հետ: Երևի իմ դեմքի արտահայտությունը շատ փոխվեց, որովհետև նա երկար և սեղոուն հայացքով նայեց իմ աչքերի մեջ. ես հազիվ ուշա-

թափ վայր չընկա, երբ մտածեցի, որ դու այսօր պետք է մենամարտես, և որ դրա պատճառը ես եմ. ինձ թվում էր, թե ես կխելագարվեմ... Բայց այժմ, երբ ես կարող եմ դատել, ես հավատացած եմ, որ դու կենդանի կմնաս. անհնար է, որ դու առանց ինձ մեռնես, անհնա՛ր: Իմ ամուսինը երկար երթևեկում էր սենյակում. ես չգիտեմ, թե նա ինձ ինչ էր ասում, չեմ հիշում, թե ես նրան ինչ եմ պատասխանել... հավանաբար ես նրան ասել եմ, որ ես սիրում եմ քեզ: Հիշում եմ միայն, որ մեր խոսակցության վերջում նա ինձ վիրավորեց սոսկալի խոսքով ու դուրս գնաց: Ես լսեցի, թե ինչպես նա կարգադրեց կառնթը լծել... Ահա արդեն երեք ժամ է, որ ես պատուհանի մոտ նստած՝ քո վերադարձին եմ սպասում... Բայց դու կենդանի ես, դու չե՛ս կարող մեռնել... Կառնթը համարյա պատրաստ է... Մնաս բարո՛վ, մնաս բարո՛վ... Ես կորած եմ, բայց ի՞նչ հոգս... Ուր էր, թե կարողանայի հավատացած լինել, որ դու ինձ միշտ կհիշես, էլ չեմ ասում՝ կսիրես, ո՛չ, միայն կհիշես... Մնաս բարո՛վ, դալիս ես... ես պետք է թաքցնեմ նամակը...

Դու չե՛ս սիրում Մերիին, այնպես չե՛. դու նրա հետ չե՛ս ամուսնանա: Լսի՛ր, դու այդ զոհաբերությունը պետք է անես ինձ համար. ես քեզ համար ամեն ինչ կորցրի աշխարհում...»:

Ես խելագարի պես դուրս թռա տանից, շտապ նստեցի իմ Զեքեզ ձին, որին ման էին ածում բակում, և ամբողջ ուժով սլացա Պյատիգորսկ տանող ճանապարհով: Ես անողորքաբար քշում էի իմ հոգնաբեկ ձիուն, որը փնչացնելով և փրփուրի մեջ կորած՝ սլացնում էր ինձ քարտ ճանապարհով:

Արևն արդեն թաքնվել էր արևմտյան սարերի ողնաշարին հանգստացող սև ամպի մեջ. կիրճը մթնեց ու խոնավացավ: Պողոտմոկը, քարերի վրայով անցնելով, խուլ ու միօրինակ մոնչում էր: Ես սրարշավ առաջ էի դնում՝ անհամբերությունից շնչահեղձ լինելով: Այն միտքը՝ որ ես կարող եմ նրան Պյատիգորսկում չհասնել, մուրճի պես խփում էր իմ սրտին: Մի րոպե, ևս մի րոպե տեսնել նրան, հրաժեշտ տալ, սեղմել նրա ձեռքը... Ես աղոթում էի, անիծում, լալիս, ծիծաղում...

ո՛չ, ո՛չ մի բան չի արտահայտի իմ անհանգստությունը, հուսահատությունը... Վերային առհավետ կորցնելու հնարավորությունը աշխարհումս ամեն ինչից թանկ դարձրեց նրան ինձ համար՝ կյանքից, պատվից, երջանկությունից թանկ: Աստված դիտե, թե ի՞նչ տարօրինակ, ի՞նչ կատաղի մտքեր էին խոնվում իմ գլխում... Եվ, սակայն, ես անընդհատ առաջ էի սլանում, անողոր քշելով ձին: Եվ ահա, ես սկսեցի նկատել, որ ձիս սկսում է ավելի ծանր շնչել. նա արգեն մի երկու անգամ սայթաքել էր հարթ տեղում... Մնում էր հինգ վերստ մինչև Էսենտուկին՝ կազակաբնակ այդ ստանիցան, որտեղ ես կարող էի ուրիշ ձի վերցնել:

Մտնե ինչ փրկված կլինենք, եթե իմ ձիու ուժերը բավականանալին ևս մի տասը բուպե: Բայց հանկարծ մի փոքր փոսից վեր բարձրանալիս, լեռներից դուրս բերող կտրուկ ոլորանում նա գետին դրժփաց: Ես արագությունս ցած թռա թամբից, ուզում էի նրան վեր հանել, սանձից էի ձգում. իզո՛ւր. հազիվ լսելի թառանչ դուրս պրծավ նրա սեղձած ատամների արանքից, մի քանի բուպից հետո նա սատկեց: Ես տափաստանում մնացի մենակ, վերջին հույսս կորցնելով. փորձեցի հետիոտն գնալ, ծնկներս ծալվեցին. օրվա անհանգստությունից ու անքնությունից հոգնաբեկ, ես ընկա թաց խոտի վրա և մանկան պես լաց եղա:

Եվ ես երկար ժամանակ պառկած էի անշարժ ու դառնորեն լալիս էի, շաշխատելով զսպել արցունքներս ու հեկեկանքս. ես կարծում էի, թե կուրծքս կպատույի. իմ ամբողջ ամբույթունը, ամբողջ սառնասրտությունը ծխի պես չբացել էին. հոգիս ուժասպառ էր եղել, բանականությունս՝ լռել, և եթե այդ բուպին մեկն ու մեկն ինձ տեսներ, արհամարհանքով երես կդարձներ:

Երբ գիշերվա ցողը և լեռնային քամին թարմացրին իմ ալրվող գլուխը, և մտքերս սովորական կարգի եկան, ես հասկացա, որ խորտակված երջանկության հետևից վազելն անօգուտ և անմիտ բան է: Էլ ի՞նչ է հարկավոր ինձ. նրան տեսնե՞լ. ինչո՞ւ, մի՞թե մեր միջև ամեն ինչ վերջացած չէ: Հրաժեշտի մի հատիկ դառը համբույրը չի հարստացնի իմ հիշողու-

թյունները, իսկ այդ համբույրից հետո մենք միայն ավելի դժվարություններ կրածանվենք իրարից:

Սակայն ինձ հաճելի է, որ ես կարողանում եմ լա՛ց լինել: Ասենք, դուցե դրա պատճառը խանգարված ջղերս են, անքուն անցկացրած գիշերը, երկու բուպե ատրճանակի փողաբերանի առաջ կանգնելը ու դատարկ ստամոքսս:

Ամեն ինչ դեպի լավն է տանում: Այս նոր տանջանքը, գինվորական ոճով ասած, իմ մեջ երջանիկ գիվերսիա¹⁹⁰ առաջ բերեց: Լաց լինելն առողջարար է, և հետո, երևի, եթե ես ձիով ճամփորդած շինեի ու ստիպված շինեի վերադարձին տասնևհինգ վերստ ոտքով քայլել, ապա այս գիշեր էլ քունն աչքերս չէր փակի:

Ես Կիսլովոդսկ վերադարձա առավոտյան ժամի հնդին, ընկա անկողնուս վրա և քնեցի՝ ինչպես նապոլեոնը Վաթնուլոյից¹⁹¹ հետո:

Երբ ես արթնացա, դուրսն արդեն մութն էր: Ես նստեցի բաց պատուհանի առաջ, արձակեցի արխալուդիս կոճակները, և լեռնային քամին զովացրեց իմ կուրծքը, որին հոգնածության ծանր բունը գեռ չէր հանգստացրել: Հեռվում, գետի մյուս ափին, գետին հովանի անող լորինների խիտ գազաթների միջով առկայծում էին բերդի և արվարձանի շենքերի լույսերը: Մեր բակում ամեն ինչ խաղաղվել էր. իշխանուհու տունը մութն էր:

Ներս մտավ բժիշկը. նրա ճակատը կնճոռտվել էր. սովորականին հակառակ՝ նա ինձ ձեռք չմեկնեց:

— Որտեղի՞ց եք գալիս, բժի՛շկ:

— Իշխանուհի Լիդովսկայայի մոտից. նրա աղջիկը հիվանդ է, ջղերի թուլացում ունի... Բայց բանն այդ չէ. այլ ահա թե ինչը. իշխանությունը գլխի է ընկնում, և թեպետ բացարձակապես ոչինչ չի կարելի ապացուցել, սակայն ես ձեզ խորհուրդ եմ տալիս զգույշ լինել: Իշխանուհին այսօր ինձ ասաց, թե ինքը դիտե, որ դուք իր ազնկա համար եք մենամարտել: Նրան ամեն ինչ այն բերուկն է պատմել... Ինչպե՞ս է նրա անունը: Նա վկա է եղել ձեր և Գրուշնիցկու ընդհարմանը ճաշարանում: Ես եկա ձեզ նախազգուշացնելու: Մնաք բարով: Գուցե մենք այլևս չտեսնվենք, ձեզ այստեղից որևէ տեղ կբռնե:

Շեմքի վրա նա կանգ առավ. նա ուզում էր իմ ձեռքը սեղմել... և եթե ես ցույց տալի նրան, որ այդ բանի թեկուզ ամենափոքր ցանկություն ունեմ, նա իմ վրովը կընկներ. բայց ես քարի պես սառը մնացի, և նա դուրս գնաց:

Զարմանալի՝ մարդիկ են, նրանք բոլորն էլ այդպես են. վաղօրոք գիտեն վարմունքի բոլոր վառ կողմերը, օրնում, խորհուրդ են տալիս, մինչև իսկ հավանություն են տալիս՝ ուրիշ միջոցի անհնարինությունը տեսնելով, իսկ հետո ձեռքերը լվանում են և զայրույթով երես դարձնում նրանից, ով համարձակություն է ունենում իր վրա վերցնելու պատասխանատվության ամբողջ ծանրությունը: Նրանք բոլորն էլ այդպես են. մինչև իսկ ամենաբարիները, ամենախելոքները...

Մյուս օրն առավոտյան, Որբորդ մեկնելու հրաման ստանալով բարձր իշխանությունից, ես մտա իշխանուհու մոտ՝ հրաժեշտ տալու:

Նա զարմացավ, երբ իր հարցին՝ արդյոք իրեն որե՛կ հատկապես կարեո՞ք բան ունեմ առելու, թե ոչ, ես պատասխանեցի, որ երջանկություն եմ ցանկանում իրեն և այլն:

— Իսկ ես կուզենալի ձեզ հետ շատ լուրջ խոսել:

Ես լուռ նստեցի:

Ակներև էր, որ նա չգիտեր, թե ինչից սկսի. նրա դեմքը կասկարմիր էր կտրել, փափրիկ մատները սեղանն էին ձեծում. վերջապես նա ընդհատվող ձայնով այսպես սկսեց.

— Կսեցե՛ք, մայր Պեշորին. ես կարծում եմ, որ դուք ազնիվ մարդ եք:

Ես գլուխ ավեցի:

— Ես մինչև իսկ հավատացած եմ դրանում, — շարունակեց նա, — թեպետև ձեր վարմունքը փոքր-ինչ կասկածելի է. ուայց դուք կարող եք ունենալ պատճառներ, որոնք ես չգիտեմ, և այդ պատճառներն են, որ դուք հիմա պետք է վստահեք ինձ: Դուք պաշտպանել եք իմ աղջկան զրպարտությունից. նրա համար մենամարտել եք, — հետևաբար, ձեր կյանքը վտանգի եք երթարկել... Մի պատասխանեք, ես գիտեմ, որ դուք այդ չեք խոստովանի, որովհետև Պրուշնիցկին սպանվել է (նա խաչակնքեց իր երեսը): Աստված թողություն կտա նրան և, հուսով եմ, որ ձեզ նույնպես... Այդ ինձ չի վերաբե-

րում... Ես չեմ համարձակվի ձեզ դատապարտել, որովհետև իմ աղջիկը, թեպետ և անմեղ տեղը, բայց դրա պատճառն է եղել: Նա ինձ բոլորն ասել է... Ես կարծում եմ՝ բոլորը. դուք ձեր սերն եք խոստովանել նրան... Նա իր սերն է խոստովանել ձեզ (այստեղ իշխանուհին ծանր հօգոց քաշեց): Բայց նա հիվանդ է, և ես հավատացած եմ, որ այդ հասարակ հիվանդություն չէ: Փաղտնի վիշտն սպանում է նրան. նա չի խոստովանում, բայց ես հավատացած եմ, որ դուք եք դրա պատճառը... Կսեցե՛ք, դուցե դուք կարծում եք, թե ես բարձրաստիճան, ահագին հարստություն ունեցող եմ փնտրում. թողեք այդ կարծիքը, ես միայն աղջկանս երջանկությունն եմ ցանկանում: Ձեր այժմյան դրությունն աննախանձիլ է, բայց այն կարող է լավանալ. դուք կարողության տեր մարդ եք. ձեզ սիրում է իմ աղջիկը. նա այնպես է դատարարակված, որ ամուսնուն կերջանկացնի: Ես հարուստ եմ, նա իմ միակ զավակն է... Ասե՛ք, ի՞նչն է ձեզ հետ պահում... Տեսնում եք, այս բոլորը ես չպետք է ասեի ձեզ, բայց ես վստահում եմ ձեր սրտին, ազնվությունը. հիշեցե՛ք, ես մի՛ աղջիկ ունեմ... մի՛ հատիկ...

Նա լաց եղավ:

— Իշխանուհի՛, — ասացի ես, — ես անկարող եմ պատասխանել ձեզ. թույլ տվեք ինձ առանձին խոսելու ձեր աղջրկա հետ...

— Երբե՛ք, — բացազանչեց նա՝ խիստ հուզված վեր կենալով ավթոսից:

— Ինչպես կկամենաք, — պատասխանեցի ես, պատրաստվելով հեռանալ:

Նա մտածմունքի մեջ ընկավ, ձեռքով ինձ նշան արավ, որ սպասեմ, ու դուրս գնաց:

Անցավ մի հինգ րոպե. իմ սիրտն ուժգին բարախում էր, բայց մտքերս հանդիստ էին, գլուխս սառը. որքան էլ ես կրճբումս որոնեցի սիրո գեթ մի կայծ գեպի նազելի Մերին, իմ ջանքերն ապարդյուն անցան:

Ահա դուրը բացվեց, և Մերին ներս մտավ: Աստված իմ, ինչպես է փոխվել վերջին անգամ իմ տեսնելուց հետո, իսկ շատ ժամանակ է՝ անցել:

Սենյակի մեջտեղին հասնելով, նա երերաց. ես վեր թռա տեղիցս, ձեռքս ավեցի նրան և հասցրի բազկաթոռին:

Ես կանգնած էի նրա դիմաց: Երկար ժամանակ մենք լուռ էինք. անբացատրելի թախիծով լի նրա մեծ աչքերը թվում էր, թե իմ աչքերի մեջ հուշյա սովող որևէ բան էին փնտրում. նրա գունատ շրթունքներն իզուր էին աշխատում ժպտալ. նրա քնքուշ ձեռքերը, որ նա դարսել էր ծնկներին, այնքան վտիտ էին ու թափանցիկ, որ ես խղճացի նրան:

— Իշխանադո՛ւստր,— ասացի ես նրան,— դուք գիտե՞ք, որ ես ծիծաղում էի ձեզ վրա... Դուք պետք է արհամարհեք ինձ:

Նրա այտերի վրա հիվանդոտ կարմրություն երևաց:

Ես շարունակեցի.— Հետևապես, դուք ինձ սիրել չեք կարող...

Նա շուռ եկավ, արմունկները սեղանին հենելով՝ ձեռքով ծածկեց աչքերը, և ինձ թվաց, թե նրա աչքերի մեջ արցունքներ փայլեցին:

— Աստված իմ,— արտասանեց նա հագիվ լսելի ձայնով:

Այդ անտանելի էր դառնում. ևս մի բուպե, և ես նրա ոտքերը կընկների:

— Այդպես ուրեմն, ինքներդ տեսնում եք,— ասացի ես՝ որքան կարող էի հաստատ ձայնով ու շինծու քմծիծաղով,— ինքներդ եք տեսնում, որ ես չեմ կարող ձեզ հետ ամուսնանալ: Եթե դուք այժմ նույնիսկ ցանկանայիք այդ, շուտով կըզղջայիք: Իմ խոսակցությունը ձեր մայրիկի հետ հարկադրեց ինձ այսպես անկեղծ ու կուպիտ բացատրվել ձեզ հետ. ես հուսով եմ, որ նա մոլորության մեջ է. դուք գլուխդ կարող եք հակառակը համոզել նրան: Դուք տեսնում եք, ձեր աչքում ես ամենատղորմելի և գարշելի դեր եմ խաղում, և մինչև անգամ խոստովանում եմ այդ. ահա այն բոլորը, որ ես կարող եմ անել ձեզ համար: Ինչպիսի վատ կարծիք էլ որ ունենաք իմ մասին, ես վաղորդ հնազանդվում եմ... Ես ձեզ համար ստոր մարդ եմ, չէ՞: Եթե դուք ինձ մինչև իսկ սիրում էիք, ապա այս բուպեից կարհամարհեք, այնպես չէ՞...

Նա երեսը դարձրեց իմ կողմը. մարմարի պես գունատ էր, միայն աչքերն էին հրաշալի կերպով շողշողում:

— Ես ատում եմ ձեզ...— ասաց նա:

Ես շնորհակալություն հայտնեցի, հարգալիք գլուխ ավի ու դուրս գնացի:

Մի ժամից հետո ձեպընթաց եռաձի կառքը սլանում, տանում էր ինձ Կիսլովոգսկից: Էսկենտովուց մի քանի վերստ հեռավորության վրա ես տեսա իմ քաջարշավ ձիու գիակը. թամբը հանել էին, երևի որևէ անցորդ կազակ, և թամբի փոխարեն նրա մեջքին երկու ագռավ էին նստած: Ես հոգվոց հանեցի ու շուռ ավի երեսս...

Եվ հիմա այստեղ, այս ձանձրալի բերդում, մտքով անցյալը թերթեղով՝ ես հաճախ հարցնում եմ ինձ՝ ինչո՞ւ ես շցանկացա ոտք դնել այն ուղին, որ բախտը բացել էր իմ առաջ և որտեղ ինձ սպասում էին խաղաղ ուրախություններ ու հոգու անդորրություն... Ո՛չ, ես այդ վիճակը չէի տանի: Ես նման եմ ծովահենների նավի տախտակամածի վրա ծնված ու մեծացած նավաստու. նրա հոգին ընտելացել է մորիկներին ու մարտերին և, նա, ափ նետվելով, կձանձրանա ու կտանջվի, որքան էլ հրապուրի նրան ստվերաշատ պուրակը, որքան էլ շողա նրա համար խաղաղ արևը. նա ամբողջ օրը կըբջի մերձափնյա ավազի վրա, ականջ կզնի դեպի ափ վազող ալիքների միօրինակ ճողփյունին և հայացքը կհատի մշուշապատ հեռվին՝ կապույտ հորձանուտը գորշ ամպերից բաժանող այն գունատ սահմանագծի վրա չի՞ երևա արդյոք ցանկալի առազաստ, սկզբում նման ծովային որորի թևի, որ փոքր առ փոքր բաժանվի զլաքարերի փրփուրից և հավասար վազքով մոտենա ամայի նավահանգստին...

III

ՅԱՏԱԼԻՍՏԸ¹³²

Այնպես պատահեց, որ ես մեկ անգամ երկու շաբաթ ապրեցի կազակների ստանիցայում, որ գտնվում էր ռազմագծի ձախ թևում. այդտեղ էր կայանած և հետևակների մի գումարտակ. սպաները հերթով միմյանց մոտ էին հավաքվում, երեկոները թուղթ խաղում:

Մեկ անգամ, բոստոնից¹³³ ձանձրանալով ու խաղաթղթե-
քը սեղանի տակը գցելով, մենք շատ երկար նստեցինք, մայր
Ս***-ի մոտ. խոսակցությունը, սովորականի հակառակ, զբա-
ղեցնող էր: Խոսում էինք այն մասին, որ մահճագրականների
այն հավատալիքը, թե իբր մարդու ձևատագիրը գրված է
երկնքում, մեր՝ քրիստոնյաներիս շրջանում էլ շատ երկրպա-
գուններ է գտնում. ամեն մեկն այս կամ այն արտասովոր
դեպքն էր պատմում pro կամ contra*.

— Այդ բոլորը, պարոնայք, ոչինչ չի ապացուցում,—
ասաց ծեր մայրը.— չէ՞ որ ձեզանից ոչ ոք ականատես չի
եղել այն տարօրինակ դեպքերին, որոնցով դուք հաստատում
եք ձեր կարծիքները:

— Իհարկե, ո՛չ ոք,— ասացին շատերը,— բայց մենք
լսել ենք վստահելի մարդկանցից...

— Այդ բոլորը դատարկ բան է,— ասաց մեկը.— ո՞րտեղ
են այդ վստահելի մարդիկ, որոնք տեսել են այն ցուցակը,
որտեղ նշանակված է մեր մահվան ժամը... Եվ երբ իրոք կա
նախասահմանություն, ապա էլ ինչո՞ւ է մեզ տրված կամքը,
բանականությունը. մենք ինչո՞ւ պետք է հաշիվ տանք մեր
արարքների համար:

Այդ ժամանակ մի սպա, որ նստած էր սենյակի անկյու-
նում, վեր կացավ և, դանդաղ մոտենալով սեղանին, հանգիստ
ու հանդիսավոր հայացքով դիտեց բոլորիս: Նա ծագումով
սերբ էր՝ ինչպես նրա անունից էր երևում:

Պորուչիկ Վուլիչի արտաքինը լիովին համապատասխա-
նում էր նրա բնավորությանը: Բարձր հասակը և դեմքի թուխ
գույնը, սև մազերը, սև ներթափանց հայացքը, մեծ, բայց
կանոնավոր քիթը, որ նրա ազգի պատկանելիքն է, տխուր և
պաղ ժպիտը, որ մշտապես խաղում էր նրա շրթունքներին,—
այս բոլորը կարծես ներդաշնակվել էր, որպեսզի նրան տա
առանձնահատուկ էակի տեսք, որն անընդունակ է իր մտքերին
և տենչերին հաղորդակից դարձնելու այն մարդկանց, որոնք
ճակատագրի կամքով բնկեր էին դարձել նրան:

Նա քաջ էր, խոսում էր քիչ, բայց կտրուկ. ոչ ոքի չէր

* Թիք կամ դեմ (լատին.):

հայտնում իր հոգեկան և բնտանեկան գաղտնիքները, գինի
համարյա բնավ չէր խմում. երիտասարդ կազակուհիների
հետևից,— որոնց հրապույրը գծվար է ըմբռնել, առանց
նրանց տեսնելու,— նա երբեք քարշ չէր գալիս: Սակայն ասում
էին, թե դեղապետի կինն անտարբեր չէ դեպի նրա արտա-
հայտիչ աչքերը. բայց Վուլիչը լուրջ բարկանում էր, երբ
այդ ակնարկում էին:

Կար միայն մի կիրք, որ նա չէր թաքցնում. թղթախաղի
կիրքը: Կանաչ սեղան նստելիս նա մոռանում էր ամեն ինչ և
սովորաբար տանուկ էր տալիս. բայց մշտական անհաշիվու-
թյունները միայն զրգոտ էին նրա համառությունը: Պատ-
մում էին, որ մեկ անգամ, արշավանքի ժամանակ, գիշերը նա
բարձի վրա բանկ¹³⁴ էր բռնում. բախտը նրան խիստ բերում
էր: Հանկարծ կրակոցներ լավեցին, տագնապ հնչեցրին, բո-
լորը ոտքի թռան ու դեպի գեներ նետվեցին: «Վա-բանկ
գնա»¹³⁵,— գոչեց Վուլիչն ամենաթունդ խաղացողներից մե-
կին՝ առանց տեղից վեր կենալու: Իմը յոթնոց է,— պատաս-
խանեց վերջինս, դուրս վաղելով: Չնայած ընդհանուր իրա-
բանցմանը, Վուլիչը մինչև վերջ հասցրեց թալիան. դուրս
գնացողի թուղթը տարավ:

Երբ Վուլիչը գորաշղթա հասավ, այնտեղ արդեն եր-
կուստեք ուժեղ հրաձգություն էր բացվել: Վուլիչի հոգը չէին
ոչ զնդակները, ոչ էլ շեշենների թրերը: Նա փնտրում էր իր
բանկի դեմ գնացած բախտավոր խաղացողին:

— Յոթնոցը տարավ,— բղավեց նա, վերջապես տեսնե-
լով այդ մարդուն առաջամարտիկների շղթայում, որոնք
սկսում էին անտառից դուրս մղել թշնամուն, և մոտիկ գնա-
լով, հանեց իր քսակն ու դրամապանակը և դրանք տվեց
բախտավորին, շնայելով վճարման անտեղիություն մասին
արվող առարկություններին: Այդ ահաճ պարտականությունը
կատարելուց հետո՝ Վուլիչն առաջ նետվեց, իր հետևից տա-
րավ գինավորներին ու մինչև կռվի վերջն ամենայն սառնա-
սրտությամբ կրակով պատասխանեց շեշենների կրակոցին:

Երբ պորուչիկ Վուլիչը սեղանին մոտեցավ, բոլորը լուե-
ցին՝ նրանից որևէ օրիգինալ արարք սպասելով:

— Պարոնայք,— ասաց նա (նրա ձայնը հանգիստ էր,

թեպետև սովորականից մի (սազ ցածր)։— պարոնա՛յք, ինչի՞ համար են դատարկ վեճերը։ Դուք ապացույցներ եք ուզում։ Ես առաջարկում եմ մեր վրա՛ փորձել՝ կարող է արդյոք մարդս ինքնակամ տնօրինել իր կյանքը, թե մեզանից ամեն մեկի համար վաղօրոք նշանակված է ճակատագրական բու- պե... Ո՞վ է ցանկանում։

— Ո՛չ ես, ո՛չ ես,— լավեց բոլոր կողմերից։— ա՛յ քեզ տարօրինակ մարդ. ի՛նչ է խելքին փշել...

— Առաջարկում եմ գրազ գալ,— ասացի ես կատակով։

— Ինչի՞ վրա։

— Պնդում եմ, որ նախասահմանություն չկա,— ասացի ես, սեղանին թափելով մի երկու տասնյակ ոսկի տասը ռուբլիանոց, այն բոլորը, որ կար իմ գրպանում։

— Ընդունում եմ,— պատասխանեց Վուլիչը խուլ ձայ- նով։— Մայր, դուք մեր դատավորը կլինեք. ահա տասնհինգ հատ ոսկի տասանոց. մնացած հինգը դուք ինձ պարտք եք և բարի կլինեք ավելացնելու սրանց։

— Կա՛վ,— ասաց մայրը։— միայն թե, ճիշտն ասած, ես չեմ հասկանում, թե բանն ինչո՞ւմն է և ինչպե՞ս եք լուծե- լու այս վեճը...

Վուլիչը լռելյայն գնաց մայրի ննջարանը. մենք հետևե- ցինք նրան։ Նա մոտեցավ այն պատին, որից զենքեր էին կախված, և առանց ընտրություն կատարելու՝ աարբեր տրա- մաշափեր ունեցող փշտովներից մեկը ցած բերեց մեխից։ Մենք դեռևս չէինք հասկանում նրա մտադրությունը. բայց երբ նա փշտովի շնիկը քաշեց և վառողի տեղը վառող լցրեց, շատերն ակամա ճիշ արձակելով՝ բռնեցին նրա ձեռքերը։

— Գու այդ ի՛նչ ես ուզում անել։ Լսի՛ր, այդ խելագարու- թյո՞ւն է,— գոռացին նրան։

— Պարոնա՛յք,— ասաց նա դանդաղ, իր ձեռքը դուրս քաշելով նրանց ձեռքերից։— ո՞վ է ցանկանում քսան տասա- նոց գին տալ ինձ։

Բոլորը լռեցին ու հեռացան։

Վուլիչը գնաց մյուս սենյակն ու նստեց սեղանի մոտ. բոլորը գնացին նրա հետևից։ Նա նշանացի հրավիրեց մեզ իր շուրջը նստել։ Լռելյայն հնազանդվեցինք նրան. այս բուպեին

նա ինչ-որ խորհրդավոր իշխանություն էր ձեռք բերել մեզ վրա։ Ես սեևոուն հայացքով նրա աչքերի մեջը նայեցի. բայց նա իմ փորձող հայացքին պատասխանեց հանգիստ ու ան- շարժ հայացքով, և նրա դալուկ շրթունքները ժպտացին։ Սա- կայն, շնայած նրա պաղարյունությունը, ինձ թվաց, թե ես մահվան կնիք տեսա նրա դունատ դեմքին։ Ես նկատել էի, և հին ռազմիկներից շատերը հաստատում էին իմ նկատանքը, որ հաճախ այն մարդու դեմքին, որը մի քանի ժամից հետո պետք է մեռնի, անխուսափելի ճակատագրի ինչ-որ տարօրի- նակ դրոշմ է լինում, այնպես որ սովոր աչքերը դժվար թե սխալվեն։

— Դուք այսօր մեռնելու եք,— ասացի ես նրան։

Նա արագ շրջվեց իմ կողմը, բայց պատասխանեց դան- դաղ ու հանգիստ.

— Գուցե այո՛, գուցե և ո՛չ...

Ապա, դառնալով մայրին, հարցրեց՝ արդյոք փշտովը լցված է։

Մայրը շփոթմունքից լավ չէր հիշում։

— Դե՛, բավական է, Վո՛ւլիչ,— գուցե ներկաներից մե- կը.— անշուշտ լցված կլինի, եթե զլխավերեն էր կախած, այդ ինչ կատակելու սեր է...

— Հիմա՛ր կատակ է,— վրա բերեց մեկ ուրիշը։

— Գրազ եմ գալիս հիսուն ռուբլի հնգի դեմ, որ փշտո- վը լցված չէ,— գուցե երրորդը։

Նոր գրազ եկան։

Ինձ ձանձրացրեց այդ երկար արարողությունը։ «Լսե՛ք,— ասացի ես,— կամ ինքնասպան եղեք կամ փշտովն առաջվան տեղը կախեք ու գնանք թնելու։

— Իհարկե՛, — բացազանչեցին շատերը,— գնանք թնելու։

— Պարոնա՛յք, ես ձեզ խնդրում եմ տեղերիցդ շարժ- վել,— ասաց Վուլիչը՝ փշտովի փողաբերանը ճակատին դեմ անելով։

Բոլորը կարծես քարացան։

— Պարոն Պեչորին,— հարեց նա,— մի խաղաթուղթ վերցրե՛ք ու վերև նետեք։

Ինչպես այժմ հիշում եմ, ես վերցրի սեղանից փոսիկի¹³⁶ ասը¹³⁷ ու վերև նետեցի. բոլորի շնչառությունը կանգ առավ. բոլոր աչքերը ահ և ինչ-որ անորոշ հետաքրքրություն արտահայտելով՝ փշտովից արագորեն դեպի ճակատագրական ասն էին դառնում, որը, օդում թրթռալով, դանդաղ ցած էր իջնում. այն բոպեին, երբ ասը սեղանին հասավ, Վուլիչը սեղմեց շնիկը... փռատ անցավ:

— Փա՛ռք աստծու,— կանչեցին շատերը,— լցված չէր:

— Տեսնե՛նք, սակայն,— ասաց Վուլիչը: Նա նորից շնիկը քաշեց, նշան բռնեց պատուհանի վերևը կախած գլխարկին. հնչեց, կրակոցը, ծուխը լցրեց սենյակը: Երբ ծուխը ցրվեց, գլխարկը ցած բերին. գլխարկը ծակված էր ուղիղ մեջանդից, և գնդակը խորը մտել էր պատի մեջ:

Մի երեք բոպե ոչ ոք չկարողացավ ոչ մի բառ արտասանել. Վուլիչն ամենայն հանգստությամբ իր քսակը լցրեց իմ ոսկի տասանոցները:

Սկսվեցին դատողություններ այն մասին, թե փշտովն ինչու առաջին անգամ չկրակեց, ոմանք պնդում էին, թե երևի վառողատեղն էր աղբոտած, մյուսները շնչալով ասում էին, թե առաջ վառողը խոնավ էր և թե Վուլիչը հետո թարմ վառող ավելացրեց. բայց ես պնդում էի, որ վերջին ենթադրությունն անարդարացի է, որովհետև ամբողջ ժամանակ ես աչքերս փշտովից չէի հեռացնում:

— Խաղի մեջ դուք բախտավո՛ր եք,— ասացի ես Վուլիչին...

— Ծնածո օրից առաջին անգամն է,— պատասխանեց նա, ինքնագոհ ժպտալով.— սա բանկից ու շտոսից¹³⁸ լավ է:

— Բայց փոխարենը՝ մի քիչ ավելի վտանգավոր է:

— Հը՞: Դուք սկսեցի՞ք հավատալ նախասահմանությունը:

— Հավատում եմ. միայն թե հիմա չեմ հասկանում, թե ինչու էր ինձ թվում, իբր թե դուք այսօր անպատճառ պետք է մեռնեք...

Սակայն այդ մարդը, որ քիչ առաջ ամենայն հանգստությամբ նշան էր բռնել իր ճակատին, այժմ հանկարծ բռնկեց ու շփոթվեց:

— Դե, բավական է,— ասաց նա, ոտքի ելնելով.— մեր գրազը վերջացավ և հիմա ձեր նկատողությունները, ինձ թվում է, տեղին չեն...— Նա գդակն առավ ու գնաց: Այդ ինձ տարօրինակ թվաց— և իզուր չէր:

Շուտով բոլորն իրենց տները ցրվեցին, տարբեր կերպով խոսեցին Վուլիչի տարօրինակությունների մասին և, երևի, միաբերան ինձ եսամով անվանելով, որովհետև ես գրազ էի բռնել մի մարդու դեմ, որը ցանկանում էր ինքնասպան լինել. կարծես թե ես որ չլինեի, նա չէ՞ր կարող հարմար առիթ գտնել:

Ես տուն էի դառնում ստանիցայի դատարկ նրբափողոցներով. լուսինը՝ լրման հասած ու կարմիր, ինչպես հրդեհի շառայլը, սկսեց երևալ տների առամնավոր հորիզոնից. աստղերը խաղաղ պսպղում էին մուգ-կապույտ երկնակամարում, և ինձ ծիծաղ պատճառեց, երբ ես վերհիշեցի, որ մի ժամանակ եղել են իմաստնագույն մարդիկ, որոնք կարծել են, թե երկնային լուսատուները մասնակցում են մի կտոր հողի կամ ինչ-որ հնարովի իրավունքների համար մեր բացած վեճերին: Եվ ի՞նչ, այդ կանթեղները, որ, նրանց կարծիքով, վառել էին միմիայն նրա համար, որպեսզի լուսավորեն նրանց մարտերն ու տոնախմբությունները, վառվում են նախկին փայլով, իսկ այդ մարդկանց տենչերն ու հույսերը՝ նրանց հետ միասին՝ վաղուց հետե մարել են, ինչպես անտառի եզրին անհող թափառականի վառած կրակ: Բայց կամքի ի՞նչ ուժ էր տալիս նրանց այն հավատը, թե ողջ երկինքը, իր անթիվ բնակիչներե հետ միասին, զրանց է նայում՝ թեպետև համր, բայց անփոփոխ կարեկցությամբ... Իսկ մենք, նրանց ողորմելի հետ նորդներս, որ թափառում ենք երկրի երեսին առանց համոզումների ու հպարտության, առանց վայելքի ու ահի, բացի այն ակամա երկյուղից, որ սեղմում է սրտներս անխուսափելի վախճանի մասին մտածելիս,— մենք այլևս ընդունակ չենք ո՛չ մարդկության բարօրության, ո՛չ էլ մինչև անգամ մեր սեփական երջանկության համար մեծ զոհաբերություններ անելու, որովհետև գիտենք նրա անհնարինությունը և անտարբեր՝ կասկածից-կասկած ենք անցնում, ինչպես մեր նախնիները մի մոլորությունից դեպի մյուսն էին նետվում,

չունենալով սակայն ոչ նրանց հույսերը, ոչ էլ նույնիսկ այն անորոշ, բայց իսկական հաճույքը, որ գտնում է հոգին մարդկանց կամ ճակատագրի դեմ մղած ամեն մի պայքարում...

Եվ շատ նման մտքեր էին ծագում իմ գլխում, ես դրանք մտքումս չէի պահում, որովհետև չեմ սիրում որևէ վերացական մտքի վրա կանգ առնել, և ի՞նչ մի լավ արդյունքի է հասցնում այդ որ...

Իմ երիտասարդության առաջին շրջանում ես երազող էի. ես սիրում էի փայփայել մերթ մտայլ, մերթ վարդազույն պատկերները, որ նկարում էր անհանդիստ ու ազահ երևակայությունս: Բայց ինձ դրանից ի՞նչ մնաց. միայն հոգնածություն, որ նման է ուրվականի հետ ունեցած գիշերային կռվի առաջացրած հոգնածության, և ափսոսանքներով լի մի ազոտ հուշ: Այդ ապարդյուն կռվում ես սպառեցի թե՛ հոգուս կրակը, թե՛ կամքիս անհողողությունը, որն անհրաժեշտ է իրական կյանքի համար. ես ոտք դրի այս կյանքը, մտովի արդեն ապրած-պրծած լինելով այն, և ես ձանձրացա ու գարշանք զգացի, ինչպես այն կղզա մի մարդ՝ իրեն վազուց ծանոթ մի գրքի վատ նմանությունը կարդալիս:

Այս երեկոյի դեպքը բավական խոր տպավորություն գործեց ինձ վրա և գրգռեց ջղերս: Վստահաբար շփոտեմ, արդյոք այժմ հավատում եմ նախասահմանությունը թե ոչ, բայց այդ երեկո ես դրան հաստատ հավատում էի. ապացույցն ապշեցուցիչ էր, և ես, չնայած այն բանին, որ ծիծաղեցի մեր նախնիքների և նրանց ծառայություն մատուցելու պատրաստ աստղագուշակության¹³⁹ վրա, ակամա նրանց շավիղը բռնեցի. բայց ես ժամանակին ստիպեցի ինձ այդ վտանգավոր ճանապարհի վրա կանգ առնել և, կանոն ունենալով բացարձակապես ոչինչ չժխտել ու կուրորեն ոչնչի չհավատալ, մետաֆիզիկական մի կողմ նետեցի և սկսեցի ոտքերիս տակը նայել: Նման նախազուգույնությունը շատ տեղին էր. ես քիչ էր մնացել վայր ընկնելի, դիպչելով ինչ-որ մի հաստ և փափուկ, բայց, ըստ երևույթին, անկենդան բանի: Կուցցա, լուսինն արդեն իր լուսը գցել էր ուղղակի ճանապարհին. և ի՞նչ, իմ առջև ընկած էր թրով մեջտեղից կիւած մի խող... Ես հազիվ էի լավ դիտել խողը, որ քայլերի ձայն լսեցի. երկու կազակ

վազում էին նրբափողոցից. մեկը մոտեցավ ինձ և հարցրեց՝ արդյո՞ք խող հայածող հարբած կազակ չեմ տեսել: Ես ասացի նրանց, որ կազակի չեմ հանդիպել ու ցույց տվի նրա անզուսպ քաջության դժբախտ զոհը:

— Ի՞նչ ավազակն է,— ասաց երկրորդ կազակը,— հենց որ չիխի (գինի. ծ. ք.) է խմում, սկսում է կտոր-կտոր անել այն ամենը, ինչ պատահում է: Գնանք նրան գտնենք, Երմեյիչ. հարկավոր է նրան կապել, ապա թե ոչ...

Նրանք հեռացան, իսկ ես շարունակեցի ճանապարհս ավելի մեծ զգուշությամբ ու, վերջապես, հաջողությամբ բնակարանս հասա:

Ես ապրում էի մի ծեր ուրյադնիկի մոտ, որին սիրում էի իր բարության և մանավանդ սիրունիկ աղջկա՝ Նաստյայի պատճառով:

Նաստյան; ըստ սովորականին, սպասում էր ինձ դռնակի մոտ, մուշտակի մեջ փաթաթված. լուսինը լուսավորել էր նրա նազելի շրթունքները, որոնք գիշերվա ցրտից կապտել էին: Ինձ ճանաչելով, նա ժպտաց, բայց ես նրանով զբաղվելու տրամադրություն չունեի: «Ցտեսություն, Նաստյա»,— ասացի ես նրա կողքով անցնելով: Նա ուզեց ինչ-որ պատասխան տալ, բայց միայն հոգոց քաշեց:

Իմ սենյակը մտնելով, ես դուռը ծածկեցի, մոմ վառեցի ու ընկա անկողնուս վրա. սակայն քունն այս անգամ ստիպեց սովորականից ավելի երկար սպասել իրեն: Արևելքն արդեն սկսում էր դունատվել, երբ ես քնեցի. բայց, երևի, երկնքում գրված էր, որ այս գիշեր ես պետք է քունս շառնեմ: Առավոտյան ժամի չորսին երկու բուռնցք թակեցին իմ պատուհանը: Ես վեր թռա՝ ի՞նչ է պատահել... «Վեր կաց, հազըրվիր»,— կանչեցին ինձ մի քանի ձայներ: Ես շտապով հազըրվեցի ու դուրս գնացի: «Գիտես, ի՞նչ է պատահել»,— միաբերան ասացին ինձ երեք սպաներ, որոնք իմ ետևից էին եկել. նրանք մահվան պես գունատ էին:

— Ի՞նչ:

— Վուլիչին սպանել են:

Ես քար կարեցի:

— Այո՛, սպանել են,— շարունակեցին նրանք.— շուտ
գնանք:

— Ախր ո՞ւր, է՛:

— Ճանապարհին կիմանաս:

Մենք գնացինք: Նրանք պատմեցին ինձ ամենը, ինչ պատահել էր՝ դրան խառնելով զանազան դիտողություններ այն տարօրինակ նախասահմանություն մասին, որը մահվանից կես ժամ առաջ նրան փրկեց անխուսափելի մահից: Վուլիչը մենակ գնալիս է լինում մութ փողոցով. նրան դեմ է գալիս խողին թրով կիսած հարբած կազակը, որը գուցե և նրա մոտով անցնելով՝ առանց նրան նկատելու, եթե Վուլիչը, հանկարծ կանգ առնելով, շասեր. «է՛յ, ախպերացո՛ւ, ո՞ւմն ես փրնտրում»:— Բե՛զ,— պատասխանում է կազակը, նրան թրով հարվածելով, և կտրում է ուսից համարյա մինչև սիրտը... Ինձ հանդիպած և մարդասպանի հետևից գնացած. երկու կազակները վրա են հասնում, բարձրացնում են վիրավորին, բայց նա արդեն վերջին շնչումն է լինում և ասում է միայն երեք բառ՝ «Նա իրավացի է»:— Միայն ես էի հասկանում այդ բաների մութ իմաստը. դրանք ինձ էին վերաբերում. ես ակամայից նախագուշակել էի խեղճի ճակատագիրը. իմ բնազդն ինձ չէր խաբել. ես ասես թե տեսել էի նրա այլափոխված դեմքի վրա մոտալուտ վախճանի կնիքը:

Մարդասպանը մտել էր ստանիցայի ծայրին գտնվող դատարկ խրճիթը և դուռը փակել. մենք այնտեղ էինք գնում: Բազմաթիվ կանայք՝ լաց լինելով՝ նույն այդ կողմն էին վազում. երբեմն-երբեմն ուշացած մի կազակ փողոց էր դուրս թռչում՝ շտապ-շտապ դաշույնը կապելով և վազելով՝ մեզանից առաջ էր անցնում: Սոսկալի իրարանցում էր:

Ահա, վերջապես, մենք տեղ հասանք. տեսնենք՝ խրճիթի շուրջը, որի դռներն ու փեղկերը ներսից փակված էին, ամբողջ է կանգնել: Սպաներն ու կազակները իրար հետ տաքտաք խոսակցում էին. կանայք ունում էին սուղ ու շիվանով: Նրանց մեջ իմ աչքով ընկավ մի պառավի նշանավոր դեմք, որը խելագար հուսահատություն էր արտահայտում: Նա նրստած էր հաստ գերանի վրա, արմունկները հենած ծնկներին, իսկ գլուխը՝ ձեռքերին. այդ մարդասպանի՝ մայրն էր: Նրա

շրթունքները ժամանակ առ ժամանակ շարժվում էին... արդյո՞ք աղոթք էին մրմնջում, թե անեծք:

Այնինչ հարկավոր էր որևէ վճռական քայլ անել և բռնել հանցադործին: Սակայն ոչ ոք չէր համարձակվում առաջինը նետվել:

Ես մոտեցա պատուհանին և փեղկի արտաքին ներս նայեցի. նա դժգույն պառկած էր հատակին, փշտովն աջ ձեռքին բռնած. արյունոտ սուրն ընկած էր նրա կողքին: Նա սոսկալիորեն պտտեցնում էր իր արտահայտիչ աչքերը. երբեմն նա ցնցվում էր ու ձեռքերով բռնում գլուխը, կարծես թե՝ աղոտ կերպով մտաբերելով երեկվա պատահարը: Ես մեծ վճռականություն չկարողացի այդ անհանգիստ հայացքի մեջ և ասացի մայրին, թե նա իզուր չի հրամայել կազակներին դուռը ջարդել և այնտեղ նետվել, որովհետև ավելի լավ է այդ անել հիմա, քան հետո, երբ կազակը բուրդովին ուշքի եկած կլինի:

Այդ միջոցին ծեր եսավուրը մոտեցավ դռանը և տվեց մարդասպանի անունը. սա պատասխանեց.

— Մեզք ես գործել, եղբա՛յր Նֆիմիչ,— ասաց եսավուրը,— է՛հ, էլ ինչ կարող ես անել, հնազանդվի՛ր:

— Չե՛մ հնազանդվի,— պատասխանեց կազակը:

— Աստծուց վախեցի՛ր. դու հո նզովյալ շեշեն շես, այլ ազնիվ քրիստոնյա: Գե, եթե մեղքը քեզ իր ցանցն է գցել, ճար չկա. ճակատագրիցդ շես փախչի:

— Չե՛մ հնազանդվի,— բղավեց կազակն ահեղաբար, և լավեց թե ինչպես շրթաց ոտի քաշած շնիկը:

— Է՛յ, մորաքո՛ւյր,— ասաց եսավուրը պառավին.— խոսիր որդուդ հետ, գուցե քեզ լսի... Ախր սա մենակ կնշանակի աստծուն բարկացնել: Մեկ էլ, տե՛ս, պարոններն էլ արդեն մի երկու ժամ է, ինչ սպասում են:

Պառավը սևեռուն հայացքով նրան նայեց ու գլուխն օրորեց:

— Վասիլի Պետրովիչ,— ասաց եսավուրը՝ մայրին մոտենալով.— նա անձնատուր չի լինի, ես նրան գիտեմ. իսկ եթե դուռը ջարդենք, մերոնցից շատ մարդ կկոտորի: Ավելի լավ չի՞ արդյոք հրամայեք նրան սպանել, փեղկի ձեղքը լայն է:

Այդ բոսակին իմ գլխով մի տարօրինակ միտք անցավ:
Վուլիչի պես, ես էլ մտածեցի բախտս փորձել:

— Կացե՛ք,— ասացի ես մայրին,— ես նրան ողջ-ողջ կրոնեմ:

Եսավուլին կարգադրեցի, որ նրա հետ խոսակցություն բաց անի, դռների մոտ կանգնեցրի երեք կազակ, որոնք պատ-բաստ պետք է լինեին դուռը ջարդելու և ինձ օգնության նետ-վելու, հենց որ նշան տալի, ապա ինքս պտտվեցի խրճիթի շուրջը և մոտեցա ճակատագրական պատուհանին. սիրոս ուժգին բարբախում էր:

— Ախ դո՛ւ, նգովյալ,— դռեց եսավուլը,— դու մեզ վրա ծիծաղում ես, ի՞նչ է. թե՛ կարծում ես, որ շենք կարող հախիցդ գալ:— Նա սկսեց ամբողջ ուժով բախել դուռը... ես, աչքս ճեղքին դեմ արած, հետևում էի կազակի շարժումներին, որն այս կողմից հարձակման չէր սպասում. ես հանկարծ պոկեցի փեղկը և պատուհանից գլխովայր ներս նետվեցի: Պայթյունը հնչեց հենց ականջիս տակ, զնդակը պոկեց ուս-դիրս: Բայց ծովսը, որ լցրել էր սենյակը, խանգարեց իմ հա-կառակորդին՝ գտնելու իր կողքին ընկած սուրբ: Ես բռնեցի նրա ձեռքերը. կազակները ներս թափվեցին, և մի երեք բոսակ շանցած՝ հանցագործին արդեն կապկապել էին և ուղեկցորդով տարել: Ժողովուրդը ցնցվեց, սպաները շնորհավորեցին ինձ. և իսկապես՝ արժեք շնորհավորել:

Այս բոլորից հետո, ասում ես, մարդ ինչպես ֆատալիստ շլառնա: Բայց ո՞վ ստույգ գիտե, նա որևէ բանի համոզված է, թե ոչ... Եվ ինչքա՞ն հաճախ մենք համոզման տեղ ենք ըն-դունում զգացմունքների խաբկանքը կամ բանականության վրիպումը... Ես սիրում եմ կասկածի ենթարկել ամեն ինչ. մտածողության այս կառուցվածքը չի խանգարում բնավորու-թյան վճռականությունը. բնդհակառակը, իմ վերաբերմամբ պետք է ասեմ, որ ես միշտ ավելի համարձակ եմ առաջ դնում, երբ չգիտեմ, թե ինձ ինչ է սպասում: Չէ՞ որ մահից վատ ոչինչ չի պատահի, իսկ մահից չես խուսափի:

Բերդ վերագառնալով, ես պատմեցի Մարսիմ Մարսիմի-չին այն ամենը, ինչ պատահել էր ինձ և ինչին ականատես էի եղել, ու ցանկացա իմանալ նրա կարծիքը նախասահմա-

նության մասին: Նա սկզբում չէր հասկանում այդ բառը, բայց ես բացատրեցի այն, ինչպես կարող էի, և այն ժամանակ նա ասաց՝ մեծանշանակ կերպով գլուխն օրորելով.

— Այո՛, իհա՛րկե: Դա բավակա՞ն խրթին բան է: Բայց հրազենի այդ ստիական շնիկները հաճախ են փուստ տալիս, եթե վատ են յուզված կամ երբ մատով բավականաչափ ամուր չես սեղմում: Խոստովանում եմ, ես չերթեզական հրացաններն էլ չեմ սիրում. դրանք մի տեսակ վայել չեն մեզ. կոթը կարճ է, մեկ էլ տեսար վառողը քիթդ վառեց... Բայց նրանց թրերը ուղղակի հիանալի են:

Ապա նա ասաց՝ փոքր-ինչ մտածելուց հետո.

— Հա՛, խեղճ մարդ... Բայց ի՞նչ սատանա էր ասում նրան՝ հարբածի հետ գիշերով խոսել... Սակայն երևի նրա ճակատին էլ այդ էր գրված...

Ես այլևս ոչինչ չկարողացա դուրս քաշել նրա բերանից. նա առհասարակ մեռաֆիզիկական բանավեճել չի սիրում:

1838—1839

Վ Ե Ք

Լերմոնտովն սկսել է աշխատել «Մեր ժամանակի հերոսի» վրա 1838 թվին և ավարտել է 1839-ին: «Բեկա»-ն, «Ճատալիստ»-ը և «Թաման»-ը նախօրոք տպվեցին «Отечественные Записки» ամսագրում, որպես առանձին վիպակներ: «Отечественные Записки»-ի խմբագրությունը, տպագրելով «Ճատալիստ»-ը, տեղեկացնում էր ընթերցողներին. «Առանձին հաճույքով օգտվում ենք առիթից՝ հայտնելու, որ Մ. Յու. Լերմոնտովը կարճ ժամանակից կհրատարակի իր թե՛ տպագրված, թե՛ անտպագրված վիպակների ժողովածուն: Դա մի նոր, սքանչելի նվեր կլինի ռուս գրականությանը: Ուրեմն ընթերցողներն սպասում էին ոչ թե վեպի, այլ վիպակների ժողովածուի լույս տեսնելուն: Սակայն Լերմոնտովի ի մի հավաքված և որոշ ձևով դասավորված վիպակները լույս տեսան հատուկ վերնագրով՝ ոչ թե որպես ժողովածու, այլ մի ամբողջական «երկ» (այսպես էր տպված շագկի վրա), բաժանված երկու մասի—«Բեկա»-ն, «Մարսիմ Մարսիմիչ»-ը և «Թաման»-ը կազմում էին առաջին մասը, իսկ «Եղիանադուտը Մերի»-ն և «Ճատալիստ»-ը՝ երկրորդը: Միայն առաջին երկու գործերը պատմված են հեղինակի կողմից, մնացած երեքը Պեչորինի պահած «օբյեկտի» հատվածներն են: Դրանով էլ «վիպակների ժողովածուն» վերածվեց Պեչորինի կյանքը նկարագրող վիպակի:

«Մեր ժամանակի հերոս»-ի ընթերցողի համար Պեչորինը մի նոր դեմք էր, առաջին անգամն էր հայտնվում նրանց. բայց Լերմոնտովի համար նա արդեն նախապատրաստված էր 1836 թվին սկսված «Եղիանուհի Լիզովսկայա» վեպով, մասամբ էլ «Երկու եղբայր» գրամուտով, որ գրված էր նույն տարում: «Եղիանուհի Լիզովսկայա»-յի մեջ արդեն կա Գրիգորի Ալեքսանդրովիչ Պեչորինը՝ Պետերբուրգում ապրող գվարդիական երիտասարդ սպան: «Մեր ժամանակի հերոս»-ի Պեչորինը նույն անձնավորությունն է, սակայն տեղափոխված այլ տեղ և այլ ժամանակ:

* «Մեր ժամանակի հերոս»-ի հայերեն թարգմանության ծանոթագրությունները կազմել է թարգմանիչը—«Մ. Թ.» նշում ունեցող ծանոթագրությունները՝ ինքնուրույնաբար, այդ նշումը շունչեցողները՝ ըստ էյլանդրատի Հայեր. հրատ. խմբ.

Վիպակները, որոնցից կազմված է «Մեր ժամանակի հերոսը», դասավորված են առանձին հետևողականությամբ, որը կապված է ոչ թե հերոսի, այլ հեղինակի հետ—Մարսիմ Մարսիմիչի հետ ունեցած նրա հանդիպումից՝ մինչև Պեչորինի պատմությունը, պատմությունից մինչև պատահական հանդիպումը նրա հետ, հանդիպումից մինչև նրա «Թրագիքը», որից հատվածներ է հրատարակում հեղինակը: Վեպի շարժումն ընթանում է ոչ թե հիմնական (հերոսի կյանքը), այլ երկրորդական (հեղինակի ու հերոսի ծանոթանալու պատմությունը) փաստերի հաջորդականությամբ: Այս կառուցվածքը հետևանք է 30-ական թվականների ռուս գրականության համար սովորական սյուժետային սկզբունքների, որոնց մեջ կարևոր դեր էին խաղում հեղինակի ու հերոսի հարաբերությունները: Այս հարաբերությունների և հեղինակի շարունակ վիպումին միջամտելու վրա է կառուցված և Պեչորինի «Նվագի» Օնեգինը: «Մեր ժամանակի հերոս»-ի մեջ նկատի է առնված այս փորձը, բայց ոչ միայն հաջվի է առնված, այլև շարունակված է. փոխանակ հեղինակի կպիզողիկ միջամտության (իբրևական կամ փլիթոփայական շեղումների ձևով), անսնում ենք մի ամբողջ և պատճառարանված սխառն: Հեղինակը, որ հանդես է գալիս նախ որպես հերոս («Բեկա»-ի առաջին էջերը), աստիճանաբար իր տեղը գիշում է իսկական հերոսին: «Բեկա»-ի մեջ ընթերցողը հեղինակի հետ խմանում է Պեչորինի մասին Մարսիմ Մարսիմիչի խոսքերից, կողմնակի մի մարդուց, որը լավ չի հասկանում իր նախկին բարեկամի հոգեբանությունը: «Մարսիմ Մարսիմիչը» վիպակում հեղինակն ինքն է հանդիպում Պեչորինին ու հաղորդում ընթերցողին իր գնումները. դրանով էլ հերոսն ավելի մոտիկ ու հասկանալի է դառնում: Վերջապես ընթերցողին առաջարկվում է «Պեչորինի օրագրից», որի շնորհիվ ընթերցողի ու հերոսի միջև հաստատվում են արդեն անմիջական հարաբերություններ: Այդ «Թրագիքը» կազմող վիպակները դասավորված են նույնպես ոչ պատահաբար, այլ աստիճանաբար խորացման սկզբունքով. «Թամանը» հերոսի վարկեցողությունը ցույց տվող, սակայն նրա ներքին հոգեկան աշխարհի մասին գաղափար շտվող նովել է. «Եղիանադուտը Մերի» մի օրագրի է, որ բաց է անում այդ հոգեկան կյանքը և առաջին անգամ հաղորդում անցյալի մի քանի փաստեր ու ապրումներ. «Ճատալիստը» մի յուրահատուկ վերջաբան է, որ նախապատրաստում է հերոսի սպանվելը մի ուրիշ սպանվելու օրինակով. Վուլիչը Պեչորինի յուրօրինակ կրկնակն է:

Նկարագրելով իր թուուցիկ ծանոթությունը Պեչորինի հետ (Պարսկաստան մեկնելուց առաջ), Լերմոնտովը մի կողմ է քաշվում և խոսքը տալիս է Պեչորինին: Հետևանքը լինում է այն, որ Պեչորինի ներքին, հոգեկան կյանքը մենք ավելի լրիվ ու խոր ենք իմանում: Մի տեղ («Եղիանադուտը Մերի»-ում) Լերմոնտովը փիչ էր մնում բարձրացնել Պեչորինի անցյալը ծածկող վարպուլը և բացատրել, թե ինչու է նա կովկաս եկել. «Բայց ես հիմա հավատացած եմ, որ առաջին առիթով էլ նա կհարցնի՝ ո՞վ եմ ես և ինչու եմ այստեղ՝ կովկասում: Նրան հավանաբար կպատմեն մենամարտի ահավոր պատմությունը և մանավանդ նրա պատճառը, որն այստեղ ոմանց

Հայտնի է, և այն ժամանակ... ահա Գրուշնիցիլուն կատաղեցնելու զարմանալի միջոց կունենամ: Բայց այս ամենը ջնջված է, և ընթերցողն անսեղ-յակ է մնում Պեչորինի անցյալ կյանքի վերաբերմամբ: Նույնպես անհայտ է, թե ի՞նչ էր անում Պեչորինը Պետերբուրգում նրա՝ Կովկասից մեկնելու և նորից ներկայում միջև ընկած հինգ տարվա ընթացքում: Լեբմոնտովը դիտմամբ մանրամասնորեն գծում է հերոսի բնավորությունը, տալիս է նրա խորհրդածությունները, տպավորությունները, զգացումները, բայց զանց առնում կենսագրությունը՝ հազորգելով (այն էլ թուացիկ կերպով) միայն ամենաանհրաժեշտը: Ակնհերևաբար այսպես էր Լեբմոնտովի մտահղացումը, և հենց դրա համար էլ հեղինակին դարձրել է նա կողմնակի անձնավորու-թյուն, և համարյա թե ամբողջ վաղը կազմել է հերոսի գրառումներից, որ-սեղ անցյալին վերաբերող (բայցի՛ վերայի հետ ունեցած սերավակից) ինքնակենսագրական ոչ մի փաստ չկա, իսկ Պարսկաստան մեկնելուց առաջ Պետերբուրգում անցկացրած հինգ տարին մնում է ընավ շուտաբանված:

Ըստ բոլոր նշանների՝ Պեչորինը մեկնել էր Կովկաս ոչ թե իր կամքով, այլ արտրված էր: Դրանով էլ ընթերցողին է թողնվում կռահել Պեչորինի կյանքը մինչև Կովկաս արտրվելը, ապա Պարսկաստան մեկնելը: Պեչորի-նին հասկանալու համար խիստ կարևոր է նրա այն մենախոսությունը, որ զետեղված է «Ճատախոս»-ի վերջում («Իսկ մենք՝ նրանց ողորմելի հետ-նորդներս...» և այլն): Այս մենախոսությունը համարյա թե «Ծոռ»-ի կա-տարյալ կրկնությունն է («Տխրագին նայում եմ ես մեր սերնդին») և դրանով էլ կրկնում է Չապաևի մտքերը:

Պեչորինն անկասկած պատկանում է օպոդեյին տրամադրված գվար-դիական երիտասարդության շրջանակին: Զուր չէ, որ Պեչորինի կենսա-գրություն մի քանի փաստերը համընկնում են հենց Լեբմոնտովի և «տասնը-վեցի խմբակի» նրա մերձավորագույն բարեկամների կենսագրությունը: Պեչորինի կենսագրության ֆրազմենտայնությունը և որը հանելուկայնու-թյունը հատկապես այն մասում, որը կապված է Պետերբուրգի հետ, ակնհե-րավաբար բացատրվում է նրանով, որ Լեբմոնտովը չէր կարող քաղաքական պատճառներով ավելի մանրամասն ու լրիվ պատմել: Բացի դրանից՝ վեպի բացառապես հոգեբանական ժանրը հնարավորություն ու իրավունք էր տալիս շրջանցել կենսագրական փաստերի մանրամասն շարադրումը:

¹ «Մեր ժամանակի հերոս»-ի վրա Լեբմոնտովն աշխատել է 1838—1839 թթ.: Նախապես «Отечественные Записки» ժողովրդական տպագրվել են «Բելան», «Ճատախոսը» և «Քամանը»: Վեպն ամբողջությամբ լույս է տեսել 1840 թվին առանց «Առաջաբան»-ի, որը տպվել է միայն երկրորդ՝ 1841 թվի հրատարակության մեջ և դրվել է երկրորդ մասի սկզբում:

² «Բելա»-ն առաջին անգամ տպագրվել է 1839 թվին Бэла (Из записок офицера на Кавказе) վերնագրով: Ըստ Մ. Ն. Լոգինովի հիշողու-թյունների՝ պատմվածքի հիմքը իրական դեպք է, որ Լեբմոնտովը պոե-տիզացիայի է ենթարկել և լրացրել իր հորինած մանրամասնություններով: Բուն դեպքը պատահել է հեղինակի ազգական Ս. Ս. Խասատովի հետ:

³ Մինչև երկավորու իրևան գալը, հեռավոր ճանապարհորդություն-

ները կատարում էին կամ սեփական կառքերով, կամ պետական փոստա-կառքերով, ընդ որում վերջին դեպքում յուրաքանչյուր փոստակայանում փոխում էին կամ ձիերը, կամ թե՛ ձիերը, թե՛ կառքը:

⁴ Տղամարդու երկարաբազուկ քաշկոն:

⁵ На водку (նաև на чай—թեյի փող) սպասավորներին, կառավան-ներին և այլն տրվող նվիրաբաժան նախասովետական կարգերում: (Մ. Թ.):

⁶ Ա. Պ. Նրմոլովը Կովկասը նվաճող ցարական բանակի ղեկավար գեներալներից էր:

⁷ Այստեղ—ազգմական ամբուժյունների շարան:

⁸ Համապատասխանում է ներկայիս լեյտենանտին: Պատերազմի ժա-մանակ կար նաև պրոսպերչիկի աստիճան, որ համապատասխանում է այժմյան կրտսեր լեյտենանտի աստիճանին:

⁹ Առաջնորդում առանձին այդպես էին անվանում Ռուսաստանի հա-մարյա բոլոր մասնեղականներին:

¹⁰ Երեք ձիու:

¹¹ Այդպես են կոչվում կովկասյան լեռնականների տները:

¹² Այժի մազից պատրաստվող թաղիքանման անթե վերարկու, որ հատ-կապես շատ էր տարածված լեռնականների մեջ:

¹³ Երգիկից:

¹⁴ Ավագազույն ենթասպա նախկին ցարական բանակում. վաշտապի-տի օղակակալը:

¹⁵ Ցարակուն բանակում բոլոր ոչ-սպաները սպաներին բարեի փոխա-րեն ասում էին «ողջություն եմ ցանկանում» (здравия желаю):

¹⁶ Կոնյակի տե՛սակ ոգելից խմիչք:

¹⁷ Զորաշարք:

¹⁸ Ռուսների դեմ չկռվող:

¹⁹ Սպաներին իսկ բերդերում աշխատանքի նշանակելն այն ժամանակ ներքմն պատիժ էր հանդիսանում:

²⁰ Ռուսական տասը սուրբիանոց սակեղրամ:

²¹ Այստեղ—փորձանք:

²² Հյուրասիրության կապերով միմյանց հետ կապված մարդիկ լեռ-նականների մոտ:

²³ Այսպես են կոչվում կովկասյան լեռնականների գյուղերը:

²⁴ Հյուրասենյակ:

²⁵ Մահմեդական հոգևորական է:

²⁶ Մահմեդականների սուրբ գիրքը, որ համարվում էր երկրից թե-լադրված:

²⁷ Զիարշավ:

²⁸ Վարպետ ձի քշող և քաշ կռվող, իզիթ:

²⁹ Սակեթել կամ արծաթաթել երիզ, որով զարդարում էին զինվորա-կանների հագուստի օձիքը, թևերբանները և այլն:

³⁰ Այստեղ—ցարական բանակի դեմ կռվող լեռնցի պարտիզաններ:

³¹ Արխաղուզանման, սակայն երկայնաբազուկ հագուստ է:

32 Արևելյան զրահ երկաթե օղերից, որ հագնում էին զգնտի տակ:
33 Յանապոլիոս մահմեդականներն այդպես էին անվանում ոչ-մահմեդականներին (քրիստոնյաներին): Գլավոր—այլակրոն, անհավատ:

34 Արաբերեն—աստծուն:

35 Աստված վկա (երզման խոսք է):

36 Այդպես էին կոչվում լեռնցիների կողմից հատկապես զնահատվող հին, բարձրակ սրբեր:

37 Նակ՝ բաշխող—գլխագին: Մի շարք արևելյան ժողովուրդների մեջ հարսնացուի համար նրա ծնողներին վճարվող գլխագին, որ նվաստացնում, վաճառքի առարկա էր դարձնում կնոջը: Այդ սովորությունը եղել է նաև Հայաստանում: Սովետական կարգերում գլխագինն արգելված է (Մ. Ք.):

38 Պարսկերեն բառացի՝ բևաժոր: Ըստ իրանական դիցաբանության՝ կնոջ պատկերով բևաժոր բարի ոգի, որ պաշտպանում է մարդկանց շար ոգուց՝ դևից: Փոխարենական իմաստով՝ հրապուրիչ գեղեցկության տեր կին (Մ. Ք.):

39 Աղավաղված ուուսերեն. նշանակում է՝ խնդրում եմ, խնդրում եմ, պետք չէ, պետք չէ (Մ. Ք.):

40 Լեռնական հողատեր-աղնվականներ, որոնք կախում ունեին իշխաններից և ուղեկցում էին իշխաններին որպես նրանց շքախումբն ու թիկնապահները:

41 Ժան Ֆրանսուա Գաթբա (1763—1833) ֆրանսիացի ճանապարհորդ. մի շարք ճանապարհորդություններ է կատարել Հարավային Ռուսաստանում և հաստիկ գիրք է գրել այդ մասին: Եղել է նաև Քիֆլիսի հյուպատոս:

42 Ռուսական հերիաթային հսկա, որն իբր թե լոկ իր սուլոցով մարդկանց զետին էր տապալում:

43 Ռուսաստանի ամենաականավոր թագավորը (1672—1725), ակա՛նավոր պետական գործիչ և զորավար (Մ. Ք.):

44 Հնգանկյունու ձևի ամրություն կամ ամրոցի փոքրիկ բուրգ (Մ. Ք.):

45 Անգլիացի խոշոր բանաստեղծ (1788—1824), այսպես կոչված «համաշխարհային վշտի» երգիչը: Մասնակցել է հույների ազատագրական պայքարին:

46 Մետաքս կամ կիսամետաքս խիտ գործվածքներ:

47 Սովորական առումով՝ գիտական աշխատություն ուսումնական աստիճան ստանալու համար. այստեղ՝ դատադրություն, երկար պատմություն (Մ. Ք.):

48 Հյուսիսային Կովկասի Գելենջիկ և Տուսպսե քաղաքների միջև գտնվող տերիտորիայում բնակվող մի շքեղական ցեղ, որ Կովկասը ռուսների կողմից գրավելուց հետո գաղթեց Քյուրբիս:

49 Կանոնավոր երթևեկության բացակայության պատճառով պատահաբար զնացող փոստակառք:

50 Այստեղ—օյին, կատակ, նախորդ առման հետ առնչվելով՝ տալիս է կլավմբուր (Մ. Ք.):

51 Կատակ, օրախոսություն, հիմնված հնչյունային կազմով՝ նման, բայց իմաստով տարբեր բառերի խաղի վրա:

52 Կաթուղի եկեղեցու բարձրաստիճան հողերական (Մ. Ք.):

53 Հնում շատ գործածական ռեսուրսավոր կառք (Մ. Ք.):

54 Հունագարական տարազի զինվորական հագուստ (Մ. Ք.):

55 Ֆրանսիացի գրամատուրգ Բոմարշի (1732—1799) «Սեմիլայան սափրիչ» և «Ֆիգարոյի ամուսնությունը» կոմեդիաների հերոսը. ճարտիկ, խորամանկ, աշխույժ և հնարագետ մարդու տիպար:

56 Ռուսների մեջ միապետության օրով ընդունված էր, որ գյուղացիները և ստորին աստիճանի ծառայողներն ու սպասավորներն աղնվականներին, պաշտոնյաներին և նրանց կանանց նկատմամբ հողնակի թիվ էին գործածում ոչ միայն անմիջապես նրանց դիմելիս, այլև նրանց մասին խոսելիս (Մ. Ք.):

57 Բնագրում «восьмигривенный» ութ ցրивенник—արծաթ գրամով 80 կոպեկ, պղնձե գրամով՝ 24 կոպեկ: Քանի որ այն ժամանակվա համար 80 կոպեկն արհամարհելի օղեգրամ չէր, ուստի վերցնում ենք 24 կոպեկը, որին համապատասխանում է մեզ մոտ նախասովետական շրջանում գոյություն ունեցող 25 կոպեկը, կամ ժողովրդական արտահայտությունը՝ հինգ շահանոցը (Մ. Ք.):

58 Ակնարկում է ֆրանսիական մեծ վիպագիր Օնորե Բալզակի (1799—1850) «Երեսնամյա կինը» վեպի հերոսուհուն:

59 Բարակ, թափանցիկ գործվածք էր: Փոխարենական իմաստով՝ խորհրդավորության բոլո:

60 Ֆրանսիացի գրող և փիլիսոփա Ժան Ժակ Ռուսսոյի (1712—1788) «Խոստովանություն»-ը զարմանալի անկեղծությամբ գրված նրա ինքնակենսագրական երկն է, որ իր ժամանակ մեծ ազդու է հասնել:

61 Կազակային զորամասերում՝ ենթասպա, ոստիկանական վարչության մեջ՝ ոստիկանական վերակացու, Անդրկովկասում՝ գյուղախմբի ոստիկան (Մ. Ք.):

62 Ցարական կարգերում՝ գյուղական ոստիկանության ուլազ:

63 Պատվանուն, որով դիմում էին կրտսեր սպաներին (մինչև կապիտանը (Մ. Ք.):

64 Սպայի զինվոր-սպասավորը (денщик) (Մ. Ք.):

65 Քաղաքի արվարձան, քաղաքամերձ գյուղ (Մ. Ք.):

66 Ցարական Ռուսաստանում այդպես էին անվանում ուկրաինացիներին բոլոր ոչ-ուկրաինացիները: Համապատասխանորեն Ռուսաստան էլ կոչվում էր Մալուուսիա (Մ. Ք.):

67 Նկատի ունի ռուսական մեծ «փեյզը», որ թե՛ վառարան է, թե՛ փուռ և որի վրա գիշերները քնում են (Մ. Ք.):

68 Ակնարկում է Ս. Պետրբուրգը, այժմյան Լենինգրադը, որ այն ժամանակ Ռուսաստանի մայրաքաղաքն էր (Մ. Ք.):

69 (Ռուսերենում՝ ундина—բարզմ.)։ Լատիներեն unda (ալիք) բառից. կնոջ կերպարանքով ջրի հերթաթային սղիններ, որոնք հրապուրում էին սղամարդկանց և ձգտում նրանցից երեխա ունենալ, որով իրր թե պետք է մարդանային։

70 Գերմանացի հանճարեղ բանաստեղծ Գյոթեի (1749—1832) «Կիլհելմ Մեյստերի թափառման տարիները» երկի հերոսուհին։

71 Առանց պետությունը սուրբ (մաքս) վճարելու ժաժկաբար ապրանք և արժույթ ներմուծողներ ու արտահանողներ, որոնց օրենքը հետապնդում և պատժում է (Մ. Թ.)։

72 Մի սող Պուշկինի «Փոթորիկ» բանաստեղծությունից։

73 Այսպես կոչված «բարձր դասի» շրջանում լայն դործածական կոթավոր ակնոց (Մ. Թ.)։

74 Զինվորական և բաղաբացիական ծառայողների պաշտոնական դգեստ (մունդիր) (Մ. Թ.)։

75 Ուտի սասերի կամ ծղոտի հյուսվածքի մեջ դրված (Մ. Թ.)։

76 Այստեղ՝ պոչմանական։

77 Քաթանից կարած փոթավոր նախշ, որ կրում էին պարանոցի շուրջը և կրծկալի վրա (Մ. Թ.)։

78 Անունը ծագել է երաժշտական լարավոր գործիքից, որի լարերը բամբի փշելիս ախորժեղի ձայներ են հանում (Մ. Թ.)։

79 Նրեխանների շատիարակներ սգնվականների ընտանիքներում (Մ. Թ.)։

80 Սպայական դպրոցի սան ցարական Ռուսաստանում։

81 Զինվորական շքանշան ցարական բանակում։

82 Գարձավածքների շարք կամ բանաստեղծության մի քանի տող (Մ. Թ.)։

83 Մրամիտ ծաղրական կարճ բանաստեղծություն (Մ. Թ.)։

84 Մանտիա — պլաշանման վերարկու է։ «Տբազիկ մանտիա» — խոսակու և շարժումների շինժու, արհեստական ձև։

85 Չորս հոգու մասնակցությունը մի թղթախաղ է (Մ. Թ.)։

86 Հունվարի 6-ի շրջանի ցրտերը, որոնք Ռուսաստանում առանձնապես խիստ են լինում (Մ. Թ.)։

87 Էնդիմիոնը հեթանոս հույների աստվածամայր Զևսի որդին էր, գեղեցկության և երիտասարդության մարմնացում։

88 Գիտնական Գալլի (1758—1822) այն ուսմունքի հետևորդը, ըստ որի մարդու հոգեկան առանձնահատկությունները կապ ունեն գլխուղեղի որոշ մասերի հետ։

89 Այդպես է Գյոթեի հանճարեղ «Պատան» երկի հերոս աստանայի անունը։

90 Էին Լոսմի հռչակավոր հետոր, փիլիսոփա և պետական գործիչ (105—43 թ. մեր թվականությունից առաջ)։

91 Ցիցերոնը պատմում է, որ ավգուրները (գուշակ-բրմերը. բարզմ.)

միմյանց հանդիպելիս մեծանշանակ ժպտում էին՝ ծիծաղելով մարդկանց դյուրահավատության և տղիտությունից վրա։

92 Պայմանավորված կոխվ կրկու անձերի միջև սառը զննքով կամ հրազենով՝ վիրավորվածի պատիվը վերականգնելու նպատակով, կերմունտովի ժամանակ մենամարտն արդեն արգելված էր։

93 Բարձրաստիճան զինվորական պետերի հանձնարարությունները կամ շտաբային աշխատանք կատարող սպա (ազյուտանտ) (Մ. Թ.)։

94 Ցարական գվարդիան թագավորի ընտրագուրն էր՝ մեծ մասամբ բաղկացած ազնվականների զավակներից (Մ. Թ.)։

95 Այսինքն՝ գրգռել, դայրացնել։

96 Ակնարկում է հին դարի մեծագույն մաթեմատիկոս և ֆիզիկոս Արքիմեդի (287—212 թ. մեր թվականությունից առաջ) հայտնի ասույթը՝ «տվիք ինձ հենակետ, և ես կերպագուցեմ շուռ կտամ»։

97 Պլատոնական սեր (անկիրք, գաղափարական սեր) արտահայտությունը ծագել է հույն փիլիսոփա Պլատոնի (427—348 թ. մեր թվականությունից առաջ) անունից, որն այդպիսի սեր էր քարոզում (Մ. Թ.)։

98 Հյուսիսը ջերմ է։

99 «Նրբաճաշակ» աշխարհիկ մարդ, մոդայի օրինակ տվող (Մ. Թ.)։

100 Հատուկ զգեստ՝ ձի հեծնող կանանց համար (Մ. Թ.)։

101 Ռեստորան, ճաշարան։

102 XVII դարում մոդա դարձած լայն շրջագգեստ, որ իր մեջ անցկացրած կես ձկան բերանի եղջերաշերտերի (КНТОВЫЙ УС) շնորհիվ՝ դանգամե էր մնում հագնողի վրա։

103 (Մուշկա բառացի՝ ճանձիկ. կանանց դեմքի կեղծ խալ. բարզմ.)։ Մուշկաների վար սակով՝ հեղինակը հասկանում է XVIII դարի ազնվականական հասարակությունը։

104 Պարի կամ խաղի շրջան, պտույտ։

105 Տխրություն, թախիծ։

106 Բուրժուական ընտանիքներում և դպրոցներում օրիորդները և աշակերտուհիները բարեկիս ծունկ էին խոսարհում (Մ. Թ.)։

107 Այստեղ՝ համեղ կերակուրների գիտակ և սիրող (Մ. Թ.)։

108 Իտալերեն—տան կենտրոնական մասի գլխին կառուցված թեթև հարկ (Մ. Թ.)։

109 Կատարման ժամանակ, առանց նախապատրաստության հորինած բանաստեղծություն, երաժշտական երկ և այլն։

110 Դիցաբանության և պոեզիայի մեջ սիրո աստվածը՝ աղեղ և նետ կրող Թևավոր մանկան կերպարանքով (Մ. Թ.)։

111 Ալեքսանդր Մակեդոնացին (356—323 մեր թվականությունից առաջ)—Մակեդոնիայի թագավորը, հին դարերի ամենահռչակավոր զորավարներից մեկը։

112 Ցարական Ռուսաստանում կար քաղաքացիական ծառայության պաշտոնյաների 14 կարգ. ամենաբարձր կարգն I էր. տիտղոսավոր խորհրդականը պատկանում էր IX կարգին (Մ. Թ.)։

113 Խոսքը ճորտերի մասին է, որոնց գույք հաշվելը և որպես օժիտ
առը սովորական բան էր ճորտատիրական կարգերում (Մ. Ք.):

114 Նարզան—չերքեզերեն նշանակում է դյուցազունների շուր (Մ. Ք.):

115 Ընդունված կանոններին շհամապատասխանող, տարօրինակ (Մ. Ք.):

116 Հռոմի կայսր 54—68 թվերին: Ներոնի շաչլությունը, անբարոյա-
կանությունը, դաժանությունը (Հռոմի հրկիզումը, մոր և կնոջ սպանու-
թյունը, բազմաթիվ դաժան մահապատիժները) նրա անունը դարձրել են
այդ հատկությունների հոմանիշ (Մ. Ք.):

117 Երկատղը բերված է Պուշկինի «Եվգենի Օնեգին»-ից:

118 Տորկվատո Տասս կամ Տասսո (1544—1595) իտալական բանաստեղ-
ծի «Ազատագրված Երուսաղեմ» պոեմում նկարագրված են խաչակիրների
արշավանքներն իրրև թե բրիտանյանների սուր բազաբ Երուսաղեմը մահ-
մեղադանների տիրապետությունից ազատելու համար (Մ. Ք.):

119 Խաղալիքանման սարք, որի մեջ գունավոր ապակու և թղթի կտոր-
ներ ու այլ մանր առարկաներ զետեղում են փոքրիկ հայելիների միջև
այնպես, որ սարքը պատկերս՝ արագ փոփոխվող նախշանկարներ են կրում
նայողի աչքին (Մ. Ք.):

120 Ըստ հին հունական դիցաբանության՝ Վամպիրը մի արյունաբ-
բու հսկա դիշատիչ թռչուն էր:

121 Խոսքը մենամարտի կանչելու մասին է (Մ. Ք.):

122 Մենամարտող կողմի վկան և հավատարմատարը՝ մենամարտի պայ-
մանները մշակելիս:

123 Թաղիլի կամ այլ թանձր առարկայի (կաշու, խցանի, խավաքար-
տի) կտոր փամփուշտի մեջ, որ վառողը բաժանում է զնդակից:

124 Մենամարտն օրենքով արգելված լինելու պատճառով՝ մեռնողի
մահն ուղում են վերագրել շերքեզներին, որպեսզի իրենք պատժից խու-
ստին:

125 Շոտլանդացի վիպագիր և բանաստեղծ (1771—1831):

126 Նեղ անդրավարտիք, որ հազնում էին ձի նստելիս (Մ. Ք.):

127 Որեկ բժշկի մոտ բժշկվողը կոչվում է նրա պացիենտը (Մ. Ք.):

128 Հռոմի կայսր (102—44 թթ. մեր թվականությունից առաջ), որ
միաժամանակ մեծահաջակ զորավար էր, պետական գործիչ և դրող (Մ. Ք.):

129 Բախտ փորձելիս կամ դրամ խաղալիս մետաղե դրամը վեր էին
նետում. մինչև դրամի ցած ընկնելը մեկն ասում էր «գիր», մյուսը՝
«թռչուն» (ցարական մետաղե դրամների մի կողմի վրա արձիվ էր պատ-
կերված, մյուսի վրա՝ գիրն էր), դրամը գետին ընկնելիս նայում էին, թե
երեսի կողմն ինչ է. և ըստ այնմ որոշում, թե խաղն ով է շահել. խաղը
կոչվում էր «գիր», թե՛ «թռչուն» (Մ. Ք.):

130 Ֆրանսերեն—փոփոխություն: Ռազմագիտության մեջ՝ ռազմական
գործողություն թշնամու ուժերը գլխավոր թատերաբեմից այլ կողմ ուղղելու
նպատակով:

131 Վաթեուլոյի ճակատամարտում Ֆրանսիական կայսր Նապոլեոն Թո-

նապարտը 1815 թվին պարտություն կրեց, որից հետո նրան դահլիճից
արեցին:

132 Ճակատագրապաշտ (լատիներեն «ֆատում»—ճակատագիր բառից):
Այդպես է կոչվում նա, ով հավատում է կանխորոշված ճակատագրին, որի
դեմ մարդն իր թե անկարող է պայքարել:

133 XIX դարի 20—30-ական թվականներին շինվելիական-ազնվակա-
նական Ռուսաստանում խիստ տարածված թղթախաղ:

134 Մի ազարտ թղթախաղ է:

135 Բանկի ամբողջ գումարն ասա (Մ. Ք.):

136 Խաղաթղթի մի տեսակը (черва) (Մ. Ք.):

137 Խաղաթղթի տվյալ տեսակի ամենամեծ թուղթը—մեկանոցը (Մ. Ք.):

138 Մի ազարտ թղթախաղ է:

139 Астрология—հին և միջին դարերում տարածված կեղծ ուսմունք
աստղերի մասին, որ հիմնված էր այն հավատքի վրա, թե աստղերի դիրքին
նայելով կարելի է ապագա գուշակել (Մ. Ք.):

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

	էջ
I. Բեղա	5
II. Մարտիմ Մարտիմիչ	48

Պեշորինի օրագիրը

Առաջարան	50
I. Թաման	61

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Պեշորինի օրագրի վերջը

II. Իշխանազուտար Մերի	75
III. Յատախատը	169
Մանորագրություններ	182

Խմբագիր՝ Վ. Գանիելյան
 Նկարիչ՝ Գ. Աբանեսյան
 Գեղ. խմբագիր՝ Մ. Բաղդասարյան
 Տեխն. խմբագիր՝ Վ. Գալստյան
 Վերատուգող սրբագրիչ՝ Վ. Նալբանդյան

Պատվեր 1141:

Տիրած 10000:

Հանձնված է արտադրության 8/IX 1956 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 24/XII 1956 թ.:

Թուղթ 84×108¹/₃₂. Հրատ. 9,4 մամ., տպ. 12,2 մամ. = 10,0 պայմ. մամ.:
 Գինը 3 ռ. 80 կ.:

ՀՍՍՌ Կուլտուրայի մինիստրության Հրատարակչությունների և պոլիգրաֆ
 արդյունաբերության Գլխավոր վարչության № 1 տպարան, Երևան,
 Ալավերդյանի փող. № 65: